

I. A magyar kisebbség az 1930-as évek elején (1931–1933)

1. Általános helyzet

A magyar kisebbség körében a gazdasági, társadalmi és ideológiai válság, valamint az útkeresések hatására a világnézeti különbségek a '20-as évek végére elmélyültek. Ennek következtében a kisebbségi közéletet megosztó társadalmi áramlatok intézményesültek, vagyis a Magyar Párton belül lényeges elvi különbségeket fölmutató csoportosulások kezdtek kikristályosodni, sőt, ezek a saját sajtóorgánum alapításáig is eljutottak. Érthető, hogy politikailag is más-más utat javasoltak a társadalmi problémák megoldására. Ebben a fejezetben e csoportokat mutatjuk be, és arra irányuló próbálkozásait, hogy az új évtized új kihívásaira megfelelő válaszokat találjanak.

Az 1930–1933-as éveket a román politikatörténet „a kísérlet éveinek” nevezi, mert Károly király évenként más-más kormánnyal próbálkozott az ország gazdasági nehézségein úrrá lenni.¹ A sort 1930-ban a Parasztpárt nyitotta meg, de a pénzügyi nehézségek leküzdésében nem volt eredményes, s a király is hamar csalódott benne. Ezért az uralkodó egy régebbi tervének megvalósításába kezdett: a *szakértők kormányát* nevezte ki a nagyhírű történész, Nicolae Iorga vezetésével. E húzásával a király elsősorban a pártok közti villongásoknak akart véget vetni, de megpróbálta a pártokon belüli érdekkonfliktusokat is gyengíteni, valamint egyes politikuskok túlbujánzó személyi ambícióit megnyirbálni. Iorga és kormánya mögött azonban nem állt olyan pártalakulat, amelynek a lakosság körében befolyása lett volna. A választásokat ugyan a szokásos visszaélések segítségével megnyerte, tekintélyét az országon belül azonban gyorsan elvesztette. Ennek oka egyrészt a korrupció, másrészt a fizetésképtelenség volt (sem a béreket, sem a nyugdíjakat nem volt képes folyósítani).² A Iorga-kormány ezért 1932-ben lemondott. Következett volna a *nemzeti koncentráció* kabinetje N. Titulescu vezetésével, de ez létre sem jött, mert mind a liberálisok, mind a parasztpártiak megtagadták a részvételt benne. Így a király, minthogy a liberálisokkal rossz viszonyban volt, A. Vaida-Voevodot és a Nemzeti Parasztpártot bízta meg kormányalakítással és a választások lebonyolításával. Az utóbbit, ha csak kis többséggel is, de a szokásos manipulációk segítségével megnyerte ugyan a Parasztpárt, másféléves kormányzását azonban az örökölt pénzügyi problémák terhelték, botrányok és személyi ellentétek zavarták (a király és Maniu, valamint Maniu és Vaida-Voevod között), és nagyméretű sztrájkok rázkódtatták meg.³ 1933-ban már sem a királynak, sem a társadalomnak nem volt bizalma benne. Vaida-Voevod ezért november 9-én lemondott, és most már mindenképpen csak a liberálisok következhetnek, s ők kormányon is maradtak 1937 végéig.

E kor aggodalomra leginkább okot adó jelensége a kisebbségek szempontjából a jobboldal radikalizálódása volt. Romániában ez mindenekelőtt a fasiszta Vagárd megerősödését, és a

1 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 75-103.; Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 221-249.

2 Maner: *Parlamentarismus* i. m. 85.; a visszaélésekről: Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 236.

3 Scurtu – Buzatu: *Istoria* 252-271.

nacionalista szellem ezzel összefüggő eluralkodását jelentette a nyilvánosságban. Első durva jelentkezései ennek a folyamatnak az 1930–1931-es zsidóellenes pogromok voltak. A Vasgárda kapitányának, C. Codreanunak ifjú hívei ekkor a máramarosi Borsában napokig tartó akcióban zsidók házait gyújtogatták, és merényleteket hajtottak végre politikusok ellen. Amint azt a rá leadott szavazatok száma mutatja, a Gárdának sikerült országos méretekben megszilárdulnia.⁴ Jóllehet sok vezető politikus elutasító álláspontra helyezkedett vele szemben (például Iorga, Călinescu, Duca), egyes értelmiségi és politikus körökben támogatásra talált. Így Vaida-Voevod 1933-ban több, a Vasgárda ellen irányuló intézkedést megakadályozott. Időközben színre lépett a román értelmiségnek egy olyan új nemzedéke is (M. Eliade, E. Cioran stb.), amelyik szellemi táplálékát már a fasiszta, sőt gyakran antiszemita és xenofób nézeteikről ismert filozófusok, szociológusok és történészek műveiből merítette (mint pl. Nae Ionescu, Mihai Manolescu, Nichifor Crainic).⁵ E generáció hatása a lakosság széles köreire ekkor még nem lehetett túl nagy, mégis szükséges már itt rámutatnunk az autoritárius, fasiszta és nemzetiszocialista rezsimek irányába megmutatkozó szellemi fogékonyságukra (Cioran pl. lelkes cikkekben tudósít Berlinből 1933-ban). Az 1932 őszi Magyarországra revíziós politikájának ellensúlyozására megalapított *Antirevizionista Liga* tevékenysége teljesen nacionalista fűtöttségűvé tette a nyilvánosság légkörét. Számtalan tüntetésen és tömeggyűlésen – mind az új tartományokban, mind a regátban – a rendezők a román lakosságot a kisebbségek részéről az ország integritását fenyegető veszély képével riogatták. Nem csoda, hogy az ilyen tüntetések gyakran erőszakcselekményekbe torkolltak.⁶

Természetes már az eddigiek miatt is, hogy a belpolitikai viszonyok alakulása továbbra sem került, nem kerülhetett ki a magyar kisebbség figyelmének központjából. A király aktív politizálásának hatására egy 1930. december 12-i kihallgatáson Bethlen György pártelnök ismertette az uralkodóval a kisebbség óhajait.⁷ A húszperces audiencián egy kilenc pontos sérelmi listát adott elő, amelyen a párizsi kisebbségvédelmi szerződésben megígért kisebbségi törvény hiányától a tanügyi diszkriminációkon át (iskolák megszüntetése, állami segélyek elmaradása, névelemzés) egészen a székelyföldi kulturális autonómia kérdéséig (szintén szerződésileg rögzített kíváncságot) a kisebbség legsúlyosabb panaszai mind rajta voltak. De még az is, hogy a Székelyföldet egy ún. kultúrzonához csatolták, hogy ott a regátból származó, magyarul egy szót sem tudó tanügyi alkalmazottak a lakosság elrománosításán dolgozhassanak. A király mindezt barátságosan meghallgatta, s azt válaszolta, hogy a panaszokról eddig mit sem tudott, s ezért mindenekelőtt informálódnia kell. Az anyagiakat illetően felhívta vendége figyelmét az ország pénzügyi helyzetére.⁸

4 A Vasgárda nézeteit veszi át: Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 250., 265.; lásd még: Heinen: *Legion 200*; Hausleitner: *Rumänisierung 255-257*.

5 Iorgáról, Călinescuról és Vaida-Voevodról l. Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m. 240., 265.; az „új generáció”-ról és mentorairól l. Carol Iancu: *Evreii din România de la emancipare la marginalizare 1919–1938*. București, 2000. 167-177.; Maner: *Parlamentarism* 121-127.; Heinen: *Legion 203*.

6 Inzultusok a revízióellenes gyűlés után. *Brassói Lapok* (a továbbiakban: BL) 1932.XI.9., 2.; Zavargások Iași-ban és Csernovicban. BL, 1932.XI.14., 1. A parlamentben Willer József tiltakozott 1932.XI.17-én a tüntetéseken történt erőszakcselekmények ellen, l. Willer József interpellációja... MK, 1932, 11. sz. 781-783.; a román antirevizionista jelenséget áttekintő Mester Miklós tanulmánya: A román antirevizionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség* 1998, 3-4. sz. 162-172.

7 Maner: *Parlamentarism* i. m. 76.; Bethlen a parlamenti csoportot még aznap informálta az audienciáról, a felvett jegyzőkönyv viszont nem tartalmaz részleteket róla, l. György (szerk.): *Iratok* i. m. 318.

8 A bukaresti magyar követ jelentése. MOL K64-237-1930-27/4, 224/pol., f. 2-4.

További találkozási pont a király és a pártelnök között nincs tudomásunk. A magyar lakosság problémái és elégedetlensége állandó növekedésének okai azonban nem is az államvezetés legfelsőbb szintjein keresendők. A panaszok kiváltói a legtöbbször a kormányzat által kinevezett polgármesterek és prefektusok önhatalmú intézkedései voltak, melyek a kisebbségek ellen irányultak. A kolozsvári kerületi elnök, Dobrescu például 1930-ban törvényes alap nélkül megtiltotta a kisebbségi nyelvek használatát a kerületi és községtanácsokban, jóllehet sok településen ők voltak többségben. A magyar képviselők közbelépésére Maniu miniszterelnök felelősségre vonta ugyan Dobrescut, ő azonban tagadta, hogy valaha is kiadott volna ilyen rendeletet. Ezzel az ügy lezárult. Volt azonban egy utóreggése, mégpedig Vaida-Voevod néhány nappal későbbi nyilatkozata. Eszerint ő Dobrescu intézkedéseiben semmi problémát nem lát, sőt, bármikor aláírta őket. Ez a nyilvános kijelentés jól mutatja az ekkorra már megerősödött, és a közéletet is eluraló szélsőségesen nacionalista közhangulatot.⁹ Ilyen visszaélések és megalázások hatására Meskó Miklós az OMP 1930. októberi nagygyűlésén a következőképpen értékelte a helyzetet: „Minél passzívabbak vagyunk, annál agresszívabbak amott. Minél türelmesebbeknek, magunkba vonulóknak és szerényeknek látszunk, annál türelmetlenebbek, annál támadóbbak és követelőbbek a túlsó parton”.¹⁰

Meskó igazát a következő eset is alátámasztja. Számarányuk alapján – ők alkották az ország legnagyobb kisebbségét –, a magyaroknak járt volna a kisebbségi ügyekben illetékes miniszterhelyettes újonnan kreált pozíciója. A Magyar Párt ezért joggal vette zokon, hogy Iorga ezt Rudolf Brandsch német politikusnak juttatta, mégpedig anélkül, hogy a magyarok véleményét kikérte volna. Brandschnak elsőrendű szerepe volt a két etnikum második választási összefogása megghiúsulásában 1928-ban, és a magyarokról később is barátságtalanul nyilatkozott (őket „veszélyes barátoknak” nevezte, akik a kisebbségi kérdést pusztán agitációs célok érdekében használják ki).¹¹ Nem csoda, hogy ezek után a Magyar Párt Brandsch kinevezésében arra irányuló kísérletet látott, hogy a két etnikum közé éket verjenek.¹² Brandsch maga munkájában semmilyen meggyőző eredményt nem tudott fölmutatni, s bár Maniu átvette őt 1932-ben kormányába, az egész minisztériumot, anyagi nehézségekre hivatkozva, az év végén föloszlatta. A Magyar Párt a Brandschot kinevező Iorgában tisztelte ugyan a tudóst, a politikusban azonban fölismerete az idegen- és zsidógyűlölő nacionalistát.¹³ Mindenesetre hagyta, hogy Bitay Árpád irodalomtörténész teológiai tanár elfogadjon egy szakreferensi posztot az említett titkárságon.¹⁴

1932 őszétől kezdve az országban egyre erősödött a kisebbségellenes hangulat, és mind súlyosabb túlkapásokra került sor a magyarok ellen is. Ez a körülmény, illetőleg a kisebbségi ügyekkel foglalkozó minisztérium föloszlatása a panaszok orvoslásának megegyezései lehe-

9 Elnémul a magyar nyelv. BL, 1930.IV.11., 1.; Vaida helyesli Dobrescu nyelvrendeletét. BL, 1930.IV.14., 2.; Az erdélyi miniszteri igazgatóság... Ellenzék (a továbbiakban: Ell.) 1930.IV.11., 3.; A kisebbségi nyelv jogát kérte számon a Magyar Párt nevében Hegedüs Nándor képviselő. KÚ, 1930.IV.14., 3.

10 Meskó Miklós: Szatmár, 1930. KÚ, 1930.X.25., 1.

11 Miko: *Huszonkét év* i. m. 105.; (P.): *Az új gazda*. KÚ, 1931.IV.28., 1.; *A Magyar Párt útja*. MK, 1931, 10. sz. 397-410. (Bethlen György pártelnök beszéde, amelyben Brandschra is utal). A Brandsch és Jakabffy közti nézeteltérések még a Magyarország és Németország közötti viszonyra is árnyékot vetettek, és Brandschnak emiatt vissza kellett lépnie az Európai Német Népcsoportok Szövetsége elnöki posztjáról, l.: Bamberger – Stemmann: *Nationalitätenkongress* i. m. 180., 297-299.

12 MOL K64-46-1931-27, 404/1931.; György (szerk.): *Iratok* i. m. 154., 325.; *A Magyar Párt hozzájárult ahhoz, hogy Bitay elfogadjon a szaktanácsosi állást*.. KÚ, 1931.IV.30., 1.

13 Iorgáról l. Leon Volovici: *Nationalist ideology and antisemitism*. Oxford, 1991. 30-35.

14 *Az Országos Magyar Párt állásfoglalása a kisebbségi államtitkárság és a szaktanácsosi megbízatások ügyében*. MK, 1931, 10. sz. 347.

tőségét mind nehezebbé tette. A kisebbségellenes kilengések megszorodását, az antiszemita és *nacionalista hullám* fölerősödését természetesen az európai környezet összefüggéseiben kell értékelni.¹⁵ Az antirevizionista tüntetéseket például az *Universul* című újság magyarellenes hecckampányokkal kötötte össze. A lap tulajdonosa (Stelian Popescu) ugyanakkor a gyűlések társszervezője, s így az egész rendezvény anyagi haszonélvezője volt. Az általa érzelmileg felkorbácsoltság és végső soron manipulált tömeg végül feldúlta a magyarok több üzletét és lapszerkesztőségét.¹⁶ A következő hónapokban az ország nyugati városaiban (Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad stb.) sorra követték egymást az antirevizionista demonstrációk. A nacionalista túlkapások csúcspontját a sinfalvai véres események képezték 1933 tavaszán. A szomszédos Tordán tartott antirevizionista tüntetés után a tömeg hazautazóban volt a vonaton. Már a gyűlést követően összeverekedtek Tordán a magyarokkal, Sinfalván pedig megállították a szerelvényt és rátámadtak a falura. Sok magyar házat földúlták és egy embert megöltek.¹⁷ Gál Miklós magyar képviselő azonnal tiltakozó memorandumot intézett a miniszterelnökhöz. Leírta az eseményeket és követelte a tettesek megbüntetését, valamint az áldozatok kártalanítását.¹⁸ Boros György unitárius püspök meglátogatta Sinfalvát, majd felszólította a kormányt, hogy gondoskodjék a magyarok biztonságáról. A tetteseket természetesen nem vonták felelősségre. Román bíróságok közülük egyet sem ítélték el, csupán egy, a történelekről beszámoló magyar újságíró. A kolozsvári magyar konzulátus vezetőjének (Dávid Mihálynak) a beszámolója szerint a kormány igyekezett az eseményeket eljelenítteleníteni, a keletkezett kárt túl alacsonyan megállapítani, az áldozatokkal szemben ellenséges hangulatot szítani, s az egész ügyet ártatlan összezőrdülésnek feltüntetni.¹⁹ A magyar kérésre az ügygel a Népszövetség részéről foglalkozó bizottság a román kormány lépéseit kielégítőnek találta.²⁰

2. Az ifjúság útja

2.1. Társadalompolitikai háttér

A hatalomváltás óta eltelt tíz év alatt Erdélyben olyan új nemzedékek nőttek fel, melyek szocializációja már nem a *régi* világban történt, s főleg nem abban a tudatban zajlott le, hogy az államalkotó nemzethez tartoznak. Ez a fiatalság ugyan településszerkezeti okok miatt gyakran tiszta vagy többségében magyar környezetben élt, mégis hamar szembesült az idősebbek életében jelentkező problémákkal és konfliktusokkal (nyelvtudás, az új tisztségviselőkkel

15 Paul Schiemann: Die neue nationalistiche Welle. *NuS*, 1932, 12. sz. 3.

16 Popescuról l.: Mikó: *Huszonkét év* i. m. 135.; valamint egy zsidó vallású román író naplójeljegyzéseit: Mihail Sebastian: *Jurnal 1935–1944*. București, 2002. 85–89.; a kihágásokról l.: Bukarestben megkezdődött a szervezett magyarüldözés. *KÚ*, 1932.XI.12., 5.; Megdöbentő magyarellenes tüntetés Bukarestben. *BL*, 1932.XI.13., 1–2.; Magyarigen izgalmas éjszakája. *KÚ*, 1932.XII.7., 3.; Mester: *Az antirevizionista mozgalom* i. m. 163–164., 168.

17 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 136.; korabeli tudósítások: Kétórán keresztül szabadon tombolhatott Tordán a felizgatott tömeg sovínizmusa. *KÚ*, 1933.IV.26., 1.; Megrohanták és feldúlták Sinfalva sok magyar házat. *KÚ*, 1933.V.30., 5.; Véres választás Tordán. *BL*, 1933.IV.26., 1.; A sinfalvai garázdálkodás fővezéreit szerdán délben letartóztatták. *BL*, 1933.VI.2., 1.; A feldúlt Sinfalván halottja is van a felbujtogatott tömeg kétórás látogatásának. *BL*, 1933.V.31., 1.; Mester: *Az antirevizionista mozgalom* i. m. 165.

18 Emlékiratának másolata: MOL K63-241-1933-27/4, 73–75. f.

19 MOL K63-241-1933-27/4, 77–79. f. és MOL K63-243-1934-27/4, 383–395. f.

20 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 136.

való érintkezés, munkaerő-piaci ügyek stb.). Az ifjúság fokozatos alkalmazkodását az új föltételekhez a Kolozsvári Egyetemen tanuló magyar diákok számának lassú növekedése mutatja. Az egyetemet 1919-ben román tannyelvűvé változtatták, ezért a magyar fiatalok nagy része a harmadik évtized elején – e nyelv ismeretének hiánya miatt – Magyarországra ment tanulni. Az évtized végére azonban a tanulmányaikat itt végző magyarok száma több mint ezerre emelkedett.²¹ Ennek két oka volt: egyrészt bírták már az államnyelvet, másrészt a román fél nem ismerte el többé a magyarországi diplomákat. E nemzedékek, melyek tagjai majd mind a század első évtizedében születtek, kisebbségi élettapasztalataik alapján egy szinte már koraéretnek nevezhető társadalmpolitikai tudatosságot fejlesztettek ki magukban. Ez mindenekelőtt a *nép* iránt érzett felelősség különösen erős tudatában nyilvánult meg: „Megváltozott állami, gazdasági, szociális viszonyok közé jutva új sorsot kell kiépítsünk magunknak és a mai ifjúságtól függ az, hogy milyen lesz ez a sors. Ettől az ifjúságtól függ, hogy élni vagy elpusztulni fogunk itt Erdélyben és minden kis mulasztást sokszorosan kell visszafizetnünk” – fogalmazta meg Vita Zsigmond mozgósító erejű kiáltványában a saját nemzedékére háruló hatalmas feladatokat.²² Ebben a szövegben a korra jellemző és a szövegösszefüggésből is fakadó gondolatok (pl. *nemzethalál*) mellett a szervező akarat a legszembevetőbb. Arra szólítja fel ugyanis Vita generációját, hogy vegye számba mindazokat a társadalmi és munkaerő-politikai követelményeket, amelyek teljesítése által segítségére lehet saját kisebbségének. Ezzel Vita a kisebbségi magyar ifjúságot általában jellemző szellemi hozzáállásról tett tanúságot; ennek lényegét Bárdi Nándor a korabeli, felvidéki származású Krammer Jenő vizsgálódásai nyomán a következő három pontba sűríti: használhatatlanná vált számukra az a felfogás, amelyik a nemzeten csak a történelmi osztályokat értette,²³ s ehelyett a népi kultúra felé fordultak. Az 1918 után lejátszódott társadalmi és gazdasági átrétegződések fokozták szociális érzékenységüket, s ez a szociológia iránti érdeklődésükhöz vezetett. És végül: az utódállamok magyar ifjúsági csoportjai számára világossá vált, hogy a nemzetiségi problémákat nem lehet a szupremáciára való törekvéssel rendezni, s ezért a kisebbségi magyaroknak közvetítő funkciókat kell betölteniük.

Az ifjúság ekkortájt föllépő és helyét a társadalom meg a szakmai élet különböző pontjain elfoglaló csoportját 1929-es nemzedék néven emlegetik.²⁴ Ez feladatait szellemi példaképei műveinek a segítségével fogalmazta meg. Ezek többek között a következők voltak: Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, valamint Széchenyi István, Szekfű Gyula és később Németh László.²⁵ Itt most legalább az első háromról kell röviden szólnunk, mert főként ők határozták meg e nemzedék ideológiai célkitűzéseit.

Ady társadalmpolitikai gondolatai Erdélynek főleg baloldali és liberális köreiből voltak igen népszerűek.²⁶ Demokratikus, sőt részben szocialista magatartására Makkai esszéjének ismertetésekor már utaltunk. A fiatalok értékítéletében főleg konzervativizmus- és arisztokrát-

21 Cseke Péter – László Ferenc (szerk.): *Az Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Bukarest, 1986. 24.

22 Vita Zsigmond: *Az erdélyi fiatalság feladata*. KÚ, 1929.I.13., 4.

23 Bárdi Nándor: *A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt*. *Magyar Kisebbség* 1998, 3-4. sz. 55-59.; Krammer Jenő: *A kisebbségi ember lelkivilága*. Uo. 118-128. (A tanulmány eredetileg 1941-ben jelent meg, s benne Krammer *A szlovenszkói serdülők lelkivilága* című, 1935-ben megjelent monográfiája eredményeit foglalja össze.)

24 Például Cseke Péter: *Paradigmaváltás egy „analógia nélküli” korban*. *Hungarológia* 1997, 11. sz. 189-196.

25 Adyról: RMIL I. k. 23-30.; Móriczról: RMIL III. k. 635-637.

26 A korabeli recepció egy példája (az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat későbbi cikkei mellett) Tabéry Géza: *Ady-kultusz*. In: Osváth (szerk.): *Erdélyi Lexikon* i. m. 6.

cia-ellenessége játszott szerepet. Ady ugyanis e társadalmi osztályokban látta országa elmaradottságának gyökereit és a parasztság szociális problémáinak fő okát. Móricz Zsigmond regényeinek és elbeszéléseinek is fő jellemzője az alsóbb társadalmi rétegek, osztályok, főleg a parasztság nyomorúságos életfeltételei iránti érzékenység. Tekintélyét és népszerűségét főleg Erdély-trilógiájának köszönhette. Ebben a trianoni sokk hatására idillikus képet rajzol Erdély múltjáról. Bethlen Gábor fejedelemnek a 17. század elején végzett, egyensúlyra törekvő és a sok háború után az újjáépítés békés munkáját segítő tevékenysége a tartományból az író szerint mintegy 'tündéerkertet' varázsolt időlegesen, a környező területek bizonytalan politikai állása ellenére.²⁷ „Áldozni magunkat az építés nagy céljára...” – összegezte a regény tanulságát saját kora és generációja számára egy recenzens, kiemelve mindenekelőtt a felelősség cselekvő vállalásának fontosságát, mindezzel a regényt mintegy kisajátítva saját nemzedéke számára.²⁸ Sokkal nehezebb ellentmondásossága miatt Szabó Dezső világnézetét röviden jellemezni ellentmondásossága miatt. Az 1879-ben Kolozsvárott született, de Budapesten élő író és politikai gondolkodó *Elsodort falu* című regényével aratott hatalmas sikert. Erdélyi fiatalsága számára azonban még e korabeli ideológiai és politikai töltettel gazdag regénynél is fontosabb volt direkt politikai állásfoglalása az *Új magyar ideológia felé* című politikai pamfletjében.²⁹ Ebben Szabó – korábban (1918) az ún. öszirózsás forradalom résztvevője – főleg azzal foglalkozik, hogyan lehetne a szociáldemokraták által megszervezett munkásság, valamint a parasztság életfeltételein javítani. Csupán e két osztály tagjait fogadta el ugyanis „valódi” magyaroknak. Az írás nagy részében a társadalom többi rétegének bírálata olvasható. Így például szerinte a zsidók részben kapitalista, részben baloldali csoportjai az országot 1918–19-ben „világuralmi álmuk nyugati előbástyájává” akarták változtatni.³⁰ A germánok és a szlávok ugyanakkor a „nemzetközi klérus” segítségével az ország minden fontos hivatalát maguknak biztosítják. Már az arisztokráciát is átszöttek az „idegen elemek”, s ezért nem is ismer más célt, mint a közvetítőként használt zsidóság segítségével az „igazi” magyarok elnyomását (a parasztokét és a munkásokét). E gondolatokkal Szabó egyértelműen a Magyarországon uralkodó *keresztény-nemzeti kurzus* ellen is fordult, ezért róla az ifjúságban egy független, lázadó szellem képe körvonalazódott. Olyan személyé, aki az uralkodó rétegek és viszonyok ellen lép fel, s a szegények és az elnyomottak problémáival foglalkozik. Antiszemita kirohanásai ugyan a harmincas években megritkultak, de nem meggyőződésének változása miatt, hanem mert a Harmadik Birodalmat egyre veszélyesebbnek látta. Szabóról azért nehéz egyértelmű ítéletet mondani, mert a fiatalság vezető képviselői anélkül hivatkoztak explicite említett írásaira, hogy xenofób és antiszemita (mai terminussal: összeesküvés-elméletszerű) vonásaikat figyelembe vették, vagy éppen cáfolták volna.³¹ Olyan olvasók számára tehát, akik a műveket nem ismerték, például az *Erdélyi Fiatalok*, az ifjúság fő sajtóorgánuma által rajzolt kép szerint Szabó pusztán a társadalompolitikai témákkal foglalkozó gondolkodók egyikeként

27 Móricz Zsigmond: *Erdély*. Budapest, 1983.

28 Kovács György: Erdély. Móricz Zsigmond történelmi regénytrilógiája. EII., 1935.III.10., 12.

29 Szabó Dezső: *Új magyar ideológia felé*. Budapest, 2002 (eredetileg: 1923).

30 Szabó: *Magyar ideológia* i. m. 12.

31 Jancsó Béla: Magunk revíziója. Makkai Sándor új könyvéhez. *Erdélyi Fiatalok* (a továbbiakban: EF) 1931, 3. sz. 45-50.; László Dezső: Az elsodort falu. EF, 1933, 2. sz. 37-40. Szabóról és a fiatalságra gyakorolt ambivalens hatásáról (Szekfü Gyula korabeli elképzeléseivel összevetve) I. Trenesényi Balázs: A békecsinálás művésze, a nemzetállamiság és a kelet-európai föderációs elképzelések. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest, 1999. 105-121., főleg: 108-110. Összességében túlzóan megértő Gombos Gyula: *Szabó Dezső*. Budapest, 1989. 245-249., 257-260. (*Az elsodort faluról*); 265., 275-280. (*az Új magyar ideológia feléről*); 301-305. (a magyarországi és a felvidéki fiatalokra gyakorolt hatásáról).

jelenhetett meg. Magának e lapnak az általunk megvizsgált tizenegy évfolyamában nyomát sem találtuk antiszemita vagy xenofób gondolatoknak, ezért érthetőnek véljük, hogy Szabó nézetei közül is csak a dolgozó rétegekre vonatkozókkal foglalkozott. Nem így pár évvel később a fiatal katolikusok egy csoportja. Ennek tagjai Szabó többi témáját vették át, germanofóbiája kivételével (ennek Erdélyben külpolitikai okokból nem volt visszhangja). Nézeteiket részben az *Erdélyi Lapok*ban, részben a *Hitel*ben közölték.

Szólni kell itt még egy kelet-európai jelenségről, melyet a *nép* szó különböző derivátumaival szokás megnevezni: *népi*, *népies*, *népiség* stb. Értelmezésekor és az 1920-as évek összefüggéseiben mindenekelőtt ki kell zárunk néhány ide tolaikodó jelentésterületet, melyeket csak olyan idegen szavakkal tudunk megnevezni, mint *populizmus* vagy *Volkstumsarbeit*. De nincs szó „opportunizmustól áthatott, népközeli, gyakran demagóg politikák”-ról sem.³² A jelenség – amelyet esetleg *nép fele fordulásként* lehetne körülírni – gyökere a vidéki lakosság hatalmas tömegeinek kétségbeejtő életkörülményeiben keresendő. Ezek a többnyire föld nélküli (bérelt és adókkal túlterhelt területeket megművelő) parasztok kilátástalan anyagi függőségben tengődtek, míg az arisztokrácia és a klérus egy része óriási birtokok tulajdonosa volt.³³ A mozgalom országonként más-más konkrét arculatot öltött, Magyarországon például a földreform követelése antiklerikális alapállással járt együtt. Elterjedt volt még a (kelet-)közép-európai országok föderációjának gondolata is, a gazdasági problémák egyszerűbb (mert együttes) megoldása, valamint a kétoldalú (szovjet és német) politikai nyomás sikeresebb kivédése érdekében. Magyarország és a magyar nyelvterület vonatkozásában e mozgalom ideológiailag nagyon összetett volt. A parasztkérdés felé fordulás inkább baloldali, azaz (mivel a kommunisták illegalitásban voltak) szociáldemokrata állásfoglalás volt, mert a háborúk közti magyar társadalom két ténylegesen uralkodó rétege, az arisztokrácia és a klérus ellen irányult. A szociáldemokratáknak azonban a konzervatív és autoritárius Horthy-rendszerben soha nem volt befolyásuk a belpolitikára. A baloldalt a sztálini terror is diszkreditálta. Mindez oda vezetett, hogy lassan nőni kezdett a távolság közte és a népi mozgalom képviselői között a harmincas években (éppen a mozgalom tetőpontján). Az így megindult jobbrtolódást egyrészt a zsidókkal szembeni bizalmatlanság fokozta – őket a népiesek egy része kapitalista kizsákmányolóknak tartotta –, másrészt magának a jobboldalnak éppen az agrárkérdésben való közeledése erősítette.³⁴

Magának a mozgalomnak további ideológiai besorolását megkönnyíti talán, ha szem előtt tartjuk a korabeli különbségtételt ún. *népi* és *népies* szárnya között.³⁵ Az elsőbe tartozók valóban a népből származnak, irodalmi vagy politikai műveikben a nép igazi problémáival foglalkoznak, s éppen ez által politizálnak. A második csoportba tartozó művek inkább a népre jellemző vonások utánzásában nyilvánulnak meg minden politikai igény nélkül. Már e kiindulópontból érthető, hogy az első irány tagjai a nép helyzetét józanul, valóságghűen és kritikusan

32 Duden. *Fremdwörterbuch*. Mannheim, 1990. 621.

33 Joseph Hield (szerk.): *Populism in Eastern Europe. Racism, nationalism and society*. New York, 1996. Benne: Kurt Treptow: *Populism and twentieth century Romanian politics*. 197-218.; és Lackó Miklós: *Populism in Hungary. Yesterday and today*. 107-128.

34 E kérdésesoporról I.: Erényi Tibor: *Népiség, liberalizmus és szocializmus*. In: Sipos Levente – Tóth Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom*. Budapest, 1997. 277-291.; Széchenyi Ágnes: *„népiek” viszonya a harmincas-negyvenes évek politikái, társadalmi elitjéhez*. In: Sipos – Tóth: *A népi mozgalom* i. m. 305-314.; Tóth István: *A népi mozgalom a politikai palettán*. In: Sipos – Tóth: *A népi mozgalom* i. m. 292-304.; a szélsőjobboldal nézeteiről az agrárkérdésben: Sipos Péter: *A szélsőjobboldal és az agrárkérdés Magyarországon*. In: Sipos – Tóth: *A népi mozgalom* i. m. 332-341.

35 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Budapest, 1989. 132-134.

szemlélték, a másodikon belül viszont lassan egy konzervatív, a falu életét mintegy idealizáló, sőt a misztikumba hajló szemlélet erősödött meg.³⁶ Ebbe az áramlatba kerülnek sorra be a magyar ifjúságnak azok a tagjai, akik társadalompolitikai elkötelezettségük által a nép felé fordulva kezdik ugyan pályájukat, a '30-as évek folyamán azonban német mintára mindinkább a *népiség*-eszmé (völkisch) hívei lesznek, melynek jellemzője a nép-fogalom kizáró jellegű értelmezése.

Ilyen gondolatoknak és céloknak a '20-as évek végén a magyar nyelvterület minden részén föllépő új nemzedék tagjaiban természetesen (még) nyomuk sincs. Egyesületeik és mozgalmaik (a Sarló Csehszlovákiában, a Bartha Miklós Társaság Magyarországon, vagy az Erdélyi Fiatalok Romániában) olyan összefogások voltak, melyek egy új nemzedéknek a gondolkodás, valamint a társadalmi intézmények többé vagy kevésbé radikális reformja iránti igényt juttatták kifejezésre. Minthogy ilyen jellegű követeléseiket az uralkodó konzervatív berendezkedésekkel, személyekkel és szellemi áramlatokkal szemben fogalmazták meg, álláspontjuk *balosként* jelentkezett a nyilvánosság előtt.³⁷ Ehhez az is hozzájárult, hogy ez az ifjúság mind a revizionista jelszavakat, mind a magyarországi vallásos kultusz ceremóniáit³⁸ többnyire üres formásoknak látta, melyek célja a figyelmet az ország valós társadalmi kérdéseiről elterelni. Így kell értenünk Makkay Ady-esszéjének következő, a magyarországi keresztény-nemzeti ideológia ellen irányuló és Erdély magyar ifjúságához intézett sorait: „A történelem és irodalom egyoldalú ‚fehér‘ kezelése, minthogy a valósággal nem egyezik, két nagy veszélyt rejt magában: délibábos, irreális nemzeti érzést növel, s az életharcban erőtlen erkölcsi szentimentalizmust táplál, melyek odavezetnek, hogy a nemzeti érzés is, az erkölcsi érzés is frázisokká lesznek...”³⁹ Az erdélyi fiatalságnak ezért a költő alapállásából kiindulva – aki maga az ősi bűnöket ostorozta – egy *kritikus nemzetszeretetet* kell kidolgoznia.

Csakhogy ennek az ifjúságnak semmi lehetősége sem volt az elavult nézetek és szokások elleni küzdelemre, s ezáltal a tőle elvárt lelki és erkölcsi megújuláshoz való eljutásra, mert egyszerűen kívül állt minden szervezeti kereten: sem a Magyar Pártban, sem más intézményben nem töltött be semmilyen mérvadó pozíciót. Csakis a sajtó nyújthatott neki lehetőséget arra, hogy saját társadalmát gyorsan és tevőlegesen befolyásolhassa.

2.2. Az Erdélyi Fiatalok csoportja; ideológiájuk és működésük

„Az unitárius templom mellett álltunk, amikor [Jancsó Béla – H. Sz. F.] kifejtette: egyeznünk kell a lap indításával, mert ha nem, mások megelőznek. A Magyar Párt vezetősége – amelynek politikáját hibásnak láttuk, és amellyel később is mindvégig elvi ellentétben álltunk –, szintén foglalkozik egy, a főiskolások számára szerkesztendő lap kiadásának gondolatával. Elébe kell tehát vágni annak, hogy a Magyar Párt a *maga eszméinek* és elképzeléseinek megfelelő orgánummal ‚vezesse‘ a fiatalságot. Ez nyilván egyet jelentett volna a főiskolai hallgatóság hivatalos pórázra vonásával s ez ellen mielőbb fel kellett venni a harcot. Megmoz-

36 Borbándi: *A magyar népi mozgalom* i. m. 134.

37 Borbándi: *A magyar népi mozgalom* i. m. 108-126., 128.

38 Utaljunk itt többek között Szent István és Szent Imre kultuszára, melyek által a két világháború közti Magyarország saját középkori nagyságára és erejére emlékezett. E kultuszok politikai-ideológiai vonulatait elemzi K. Limó: *Nation, Konfession, Geschichte* i. m. 259-277.

39 Makkai: *Magyar fa* i. m. 149.

dulásunk szervezését sikerült is titokban tartanunk egészen a lap megjelenésének napjáig, 1930. január 18-ig [...]”. Így idézte föl Debreczeni László, az alapító tagok egyike fél évszázaddal később az előkészületeket.⁴⁰ Az idézet három fontos dologra hívja fel a figyelmet, és pedig a lapalapítók protestáns gyökereire („unitárius templom”), a Magyar Párttal való kemény szembenállásukra, és Jancsóéknak arra a szándékára, hogy olvasótáboruknak főleg az egyetemi diákságot nyerjék meg, s ezáltal a párt befolyásától megóvják. Megjegyzendő, hogy a pártot bíráló hangjuk nem abból a szándékukból fakadt, hogy vele szemben politikai alternatívát kínáljanak. A csoportnak az volt a meggyőződése, hogy a kisebbségi állapot újdonsága miatt az ifjúságnak szellemileg és politikailag függetlennek kell maradnia, és saját ideológiáját neki magának kell kidolgoznia. Így érthető, hogy az alapító tagok nagy adósságokat is vállaltak, csak hogy lapjuk anyagi függetlenségét biztosítsák.⁴¹ Az *Erdélyi Fiatalok* előbb havonta, majd 1933-tól negyedévenként jelent meg, és sikerült az ifjúság körében valóban közkedveltséget szereznie. Jóllehet ismételten vallásfelettiként határozta meg magát, a katolikusok maguk ellen irányulónak érezték.

Az Erdélyi Fiatalok hatásának titka abban keresendő, hogy átfogó programját nemcsak lapjában terjesztette, hanem át is ültette a mindennapi valóságba, főleg a magyar falvakban tartott szemináriumok és gyakorlati munka által. Fennállásának már első éveiben ezért a magyar kisebbség értelmiségi rétegének nagy részét maga mellé tudta állítani. A mozgalom programját a lap beköszöntő cikke fogalmazza meg. Eszerint az *Erdélyi Fiatalok* őszintén és elfogulatlanul akarja a magyar kisebbség problémáit ábrázolni és ifjabb tagjaiban az egy generációhoz való tartozás tudatát erősíteni. Arra törekszik, hogy a közeljövőben a kisebbség szellemi vezetését átvegye (hitbeli és osztálykülönbségekre való tekintet nélkül), és hogy utat keressen az *együttlakó népek* új nemzedékéhez.⁴² A kisebbségi lét kihívásaira a csoport kétirányú tevékenységgel próbált válaszolni: egyrészt az állam, vagyis a többségi nemzet, másrészt a falu irányába. László Dezső kijelentése már az első számban tisztázta, hogy nemzedéke kisebbségiként szándékozik élni az életét: „egyetlen életforma lehetséges számunkra: *itthon maradni*, kisebbségi sorsban...”.⁴³ A Magyar Párt konzervatív vonalával szemben László az ország más nemzetiségei irányába való nyitás és közeledés politikáját szorgalmazta, mert minden más gyakorlat „hazug és életellenes” volna.⁴⁴ Egyértelműen elutasított minden olyan szándékot, amely a kisebbségi helyzetbe való beilleszkedés, netán a létező államiság elleni agitáció útját kívánta volna járni. Sokkal fontosabb ennél az ifjúság számára előbb a régi idők bálványait ledönteni, majd egy *egészséges világnézetet* kialakítani. E bálványrombolásnak főleg az ún. *nemzeti történetírás* hőskultusza ellen kell irányulnia. Csoporttársa, Jancsó Elemér e kívánalmakat Móricz Zsigmond melletti állásfoglalásával példázta. Móricz azzal a megállapításával vonta magára a magyarországi konzervatív körök haragját, hogy a csehszlovákiai fiatal magyar generáció saját jövőjét már nem Magyarországon látja.⁴⁵ Jancsó az esetet – az író melletti állásfoglalását – ügyesen kihasználta arra, hogy szembeállítsa a lét valóságait elfogadó ifjúság álláspontját az idősebb generációkéval: „Az

40 Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Bukarest, 1995. 11. Kiemelés az eredetiben.

41 Uo. 14.

42 [Vezércikk] EF, 1930, 1. sz. 1-2.

43 László Dezső: Az erdélyi magyar fiatalság lelki arca. EF, 1930, 1. sz. 3-5.; nagyobb összefüggésekben Elemér Illyés: Der Wandel von der Staatsnation zur Nationalität im Bewusstsein der ungarischen Bevölkerung Siebenbürgens. In: Walter König (szerk.): *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*. Köln, 1994. 207-218.

44 László: *Az erdélyi magyar fiatalság lelki arca* i. m.

45 Jancsó Elemér: A régi és az új magyarság harca. EF, 1931, 2. sz. 65-67.

erdélyi magyar ifjúság [...] nem él a múltban és nem szalad a jövő felé. A jelen érdekli [...] Tizenkét év alatt megtanulta, hogy ne a szép szónoklatoktól várja sorsa jobbrafordulását [...] Mi nem siránkozunk ölbetett kezekkel a romok felett, mert érezzük izmainkban az akaratot egy új és szociálisabb magyar élet kialakítására. Kettős fronton küzdünk. Egyrészt harcolunk politikai és kulturális jogaink megadásáért a hivatalos hatalommal, másrészt szembezállunk azokkal is, akik kisebbségi jövőnk nem a munkára, hanem légvárokra építik. Üres ábrándozás helyett ezért fordulunk a néphez és a munkássághoz, mint a magyar társadalom két legnagyobb dolgozó pilléréhez [...] Ma már tudjuk [...] hogy *minden megváltás csak önmagunkban rejlik*”.⁴⁶ Jancsó Elemér e sorokban egyrészt megvédi nemzedékét az idősebbek és az OMP részéről ért vádakkal szemben, rámutatva arra, hogy az ifjúság igenis síkraszáll a kisebbségi jogokért, másrészt viszont éppen e támadókat marasztalja el az életidegenség és az irreális vágyak okozta tétlenség hibájában. Fölhívását, hogy a társadalmi elit ne légvárokat építsen, hanem a magyar kisebbség jövőjének biztosításával foglalkozzék, László Dezső alapozta meg. Írása (*A kisebbségi élet ajándékai*) csakúgy, mint a kötet, melyben napvilágot látott (*Új arcvonal*), már címében is programot sugallt.⁴⁷ László itt fejt ki meggyőződését, hogy a kisebbségi élet „ajándékokat”, „kárpótlásokat” és „érett gyümölcsöket” is kínál a vele járó gondokért. A kisebbségi sorsnak összesen hat ilyen jellemzőjét vélte László kimutathatónak.

Úgy tűnik, a magyarság öt államba való szétvágásának traumáját igyekezett ellensúlyozni a gondolattal, hogy (1.) a politikai széttagoltság nem jelenti egyidejűleg a nemzet lelki egységének a megszűnését is, mert az utóbbi mélyebb, tisztább és örökre szóló, vagyis elevenebb, mint a politikai egység. A lelki egység ezen kívül önvizsgálatra is készítet, de annak értékelésére is, amit „az ösztönös, ősi magyar léleknek” nevezhetünk.⁴⁸ Összevetve a többség életével (2.) erkölcsileg a nemzeti kisebbség életét kell előnyben részesíteni, mert az a nehezebb. De az is fontos, hogy felébreszti a nép öntudatát és erősíti „a magyar sorsközösséget”. Mindehhez jön, hogy ez az élet (3.) a társadalmi nyilvánosság bizonyos fokú demokratizálódását teremtette meg azáltal, hogy a korábbi uralkodó osztályokat megfosztotta jogcímeiktől és vagyonuktól, s így már nem képesek kivételezett helyzetet elfoglalni. Ezért (4.) szabaddá vált az út a különböző társadalmi rétegek összefogása, a különböző vallások együttműködése, valamint „a kisebbségi magyarok egymásért való munkaközössége” előtt.⁴⁹ Végül a kisebbségi helyzet (5.) minden odatartozótól megköveteli erői, sőt tartalékai összességének állandó bevetését, de (6.) megadja annak a lehetőségét is, hogy a magyarországi viszonyokat (kritikusan) kívülről szemlélje.

László Dezsőnek ez a hitvallása a *Kiáltó Szó* (1921) óta a kisebbségi magyarság legegységesebb állásfoglalása az új viszonyokba való beilleszkedés mellett. Míg azonban az idősebb nemzedék csak saját korábbi szellemiségének megváltoztatása által volt képes eljutni ahhoz a felismeréshez, hogy: „Az lesz a miénk, amit ki tudunk küzdeni magunknak”, Jancsó, László, Debreczeni és társaik már abban a tudatban nőttek föl, hogy nekik maguknak kell minden eredményt („megváltást”) elérniük. És éppen az a – Lászlónál és sok más nemzedéktársánál

46 Uo. Kiemelés az eredetiben.

47 László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai. Új arcvonal*. Kolozsvár. 128-138. A szöveg megjelent románul is: Lucian Nastasă – Levente Salat (Ed.): *Maghiarii din România și etica minoritară (1920–1940)*. Cluj, 2003. 126-136.

48 László: *Kisebbségi élet* i. m. 130.

49 Uo. 134., 137.

teológiai alapokon nyugvó⁵⁰ – meggyőződés jellemezte ezt az ifjúságot, hogy valóban képes is minden eredményt kiharcolni.⁵¹

Az Erdélyi Fiatalok csoportjának a politikai elit addigi vezetési stratégiájával való elégetlensége egyben általánosan elterjedt véleményt is kifejezett. Léteznek ebből az időből olyan hasonló hangvételű magyar dokumentumok, amelyek tanúsítják, hogy ez nem valamilyen fiatalos különködés volt, tehát nem csak néhány mindenáron mást akaró diák állásfoglalása. Szentimrei Jenő például a Bartha Miklós Társaság lapjában az erdélyi magyarság *elhibázott útjáról* írt, és azon sajnálkozott, hogy kora miatt már nem tartozhat az Erdélyi Fiatalok nemzedékéhez.⁵² Ebben az írásában Szentimrei a kisebbség aktuális politikai és gazdasági nehézségeit a kezdeti évekre vezette vissza, és fölírta az akkori politikusoknak passzivitásukat, mert ezáltal számos esélyt hagytak kihasználatlanul elillanni. Azáltal pedig, hogy nagy volt köztük a konzervatív arisztokraták részaránya, a románokból elutasítást váltottak ki, mert az utóbbiak számára ők az egykori elnyomókat képviselték. Az OMP sikertelenségéért Szentimrei éppen az így kialakult „megmérgezett atmoszférát” tette felelőssé. Sikert számára csak a kisebbségi rétegek (paraszti, munkások, polgárok, értelmiségiek) közös frontja ígért, s ez összhangban volt az *Erdélyi Fiatalok* elképzelésével. Egy ilyen front nem nézne „sem jobbra, sem balra, csak egyedül és kizárólagosan az együttdolgozó és együtt-nyomorgó erdélyi nép érdekeit tartja szem előtt”.⁵³ Szentimrei elképzelései tehát szintén a kisebbségi politika irányának új kijelölése iránti vágyat mutatják. De nemcsak az ifjúságban és egyes újságírókban születtek hasonló gondolatok ebben az időben, hanem néhányan még a kisebbség vezetői közül is arra a következtetésre jutottak, hogy változtatniuk kell szellemi hozzáállásukon és konkrét eljárásaikon.

Velük szemben azonban éppen abban áll az Erdélyi Fiatalok csoport jelentősége, hogy nemcsak meghirdetett egy programot, hanem társadalompolitikai mozgalommá fejlődve, igyekezett azt meg is valósítani. Arról van tehát szó, hogy sem a többségi, sem a magyar nép felé való fordulás szándéka nem akadt el a pusztá célkitűzés szintjén. A *nép* a csoport tagjai számára elsősorban a parasztságot jelentette, mert „a statisztika szerint az erdélyi magyarság 72%-a él falun. Nem a 72% van a 28%-ért, hanem a 28% a 72%-ért, hogy mind a 100% megmaradhasson. A falu jelenti az erdélyi magyarságot.”⁵⁴ Ez a gondolat a csoport éppen alakuló *falukutatásának* kiemelt társadalompolitikai fontosságát kölcsönözte, mert világossá tette, hogy az egész magyar kisebbség érdeke a falu népét a gazdasági túléléshez hozzásegíteni, az ugyanis ezt a városnak saját demográfiai fölöslegének átadásával fizeti vissza. A Szekfű Gyula-féle *nagymagyar* utat felidéző, vagyis a népet a nemzetbe beemelni szándékozó⁵⁵

50 László Dezső református lelkész volt. Makkai, Imre Lajos és Tavaszy gyakoroltak rá nagy hatást „profétikus nemzetszemléletükkel”. Ezt kifejtetni helyszűke miatt nem tudjuk, csak utalunk néhány cikkükre: Imre Lajos: Nevelési feladatok Erdélyben. *Pásztorújság* (a továbbiakban: Pt) 1935., 5-7. sz. 118-119.; Uő.: Hívás és élet. *Pt*, 1938., 9. sz., 487-490.; Uő.: A kisebbségi élet erkölcstana. *Erdélyi Helikon* (a továbbiakban: EH) 1938., 1. sz. 1-12.; 2. sz. 121-131. és 3. sz. 169-178.; Tavaszy Sándor: Az igazi kritikai nemzetszemlélet. *Pt*, 1933., 9. sz. 170-171.; Uő.: Nemzeti létünk kérdései. Az érdektelenség bűne. *Pt*, 1936., 2-3. sz. 27.; Uő.: Nemzeti létünk kérdései. A felelőtlen bíráltság. *Pt*, 1936., 6. sz. 107.; Uő.: Nemzeti létünk kérdései. A profétai nemzetszemlélet. *Pt*, 1936., 21. sz. 435.; Uő.: Etikai szempontok a románság és a magyarság viszonyának megítéléséhez. *EH*, 1934., 9. sz. 661-668. Erre az összefüggésre Bárdi Nándor hívta fel a figyelmemet.

51 Ezt és 14 (!) egyéb különbséget vél Balázs Sándor, Mikó Imre biográfusa a nemzedékek közt felfedezni: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kolozsvár, 2003. 21-27.

52 Szentimrei Jenő: A kisebbségi magyarság elhibázott útja Erdélyben. *Új Magyar Föld*, 1930, 3. sz. 34-42.

53 Szentimrei: *Kisebbségi magyarság* i. m. 42.

54 László Dezső: A Falu. *EF*, 1931, 5-6. sz. 85.

55 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1989. 486-499.

falukutatás lassan nemcsak a csoport legjellegzetesebb tevékenységévé vált, hanem a rokon beállítottságú magyarországi ifjúsági mozgalmakhoz már korán kialakított kapcsolatok alapjává is. Jancsó Béla, az Erdélyi Fiatalok egyik meghatározó személyisége, Szegeden tanult a '20-as években, sőt ott a későbbi erdélyi mozgalom céljaihoz és értékeihez hasonló elveket valló Bethlen Gábor Kör vezetője volt.⁵⁶ Később levelezésben állt a csehszlovákiai Sarló-mozgalom tagjaival. Bíró Sándor már az *Erdélyi Fiatalok* első számában fölhívta a figyelmet a magyarországi Bartha Miklós Társaság programjára, melyből a földreformra és a magyar revíziós politika kérdéseire vonatkozó (kritikus) részeket emelte ki.⁵⁷ Mikó Imre pedig szintén már az indulás évében, 1930-ban felvette a kapcsolatot Dimitrie Gusti román faluszociológus iskolájával; a későbbiekben aztán több csoporttag vett részt a bukaresti professzor szemináriumain. Ezzel is hozzájárultak a nemzeti korlátok lebontásához.⁵⁸ Tevékenységük tárgya (a nép) és kutatási módszereik azonban nemcsak a többségi nemzettel való kapcsolatfelvételt könnyítették meg számukra, hanem a magyarországi népies mozgalmakhoz is közelítették őket.

A faluszociológia alap gondolata az volt, hogy minden társadalmi változást egy felismerésnek kell megelőznie. A falu gazdasági, egészségügyi és szociális problémáit is előbb diagnosztizálni kell, hogy megszüntethetők legyenek. A falvak belső viszonyainak jobb megismerése érdekében az *Erdélyi Fiatalok* 1930-ban egy pályázatot írt ki. A következő szempontok figyelembevételét kérte: a) a falu gazdasági helyzete, b) a nép és az értelmiségiek, c) a népművészet, d) a nemzetiségek együttélése, e) a falu szociográfiája.⁵⁹ Hogy az érdeklődőket a tudományos módszerek használatában jártassá tegye, egyébként is gazdag előadás-szervező tevékenysége mellett a csoport úgynevezett *faluszemináriumokat* tartott. E tevékenység legfontosabb eredményét az a négy *falufüzet* képviseli, melyekben a szerzők egy-egy (vagy éppen több) vizsgált falut bemutatnak. De olyan csoporttagok is voltak, akik más jellegű munkát végeztek: Balázs Ferenc pap például a falusi lét gyakorlati oldala felé fordult, és szövetkezetet szervezett a termények jobb és igazságosabb értékesítése érdekében (a gazdasági válság idején).⁶⁰

Az említett *falufüzetek* közül kettővel kell röviden foglalkoznunk, mert már témaválasztásuk is jellemző az *Erdélyi Fiatalok* szemléletére. Az egyik Mikó Imre munkája.⁶¹ Ő 1931 nyarán több, etnikailag vegyes lakosságú faluban vizsgálta, milyen a magyarok és a románok együttélése, iskolai, vallási és családi életük. Figyelemmel kísérte az asszimiláció problémáját, és megkísérelte „a nemzeti kérdés jövőjének” a földterítését. Szakmailag igen alapos (enyhén baloldali színezetű) elméleti bevezetőjében Marx és Kautsky, Jászi és Otto Bauer mellett Leninre, sőt még Sztálinra is hivatkozik.⁶² Erdély kérdésében minden lehetséges kisajátítási kísérlettel szemben elhatárolja magát, és azt vallja, hogy csak a terület lakossága rendelkezhet

56 Állítja Debreczeni, vö: Cseke: *Vigvázó torony* i. m. 127.

57 Bíró Sándor: Új Magyar Föld. EF, 1930, 1. sz. 10-12.

58 Dimitrie Gusti hatását az erdélyi magyar fiatalokra bemutatja Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Bukarest, 1979.

59 Mikó Imre: Az Erdélyi Fiatalok egy emberöltő múltva. In: *Uő: Akik előttem jártak*. Bukarest, 1977. 14-35., főleg: 31.

60 Mikó: *Erdélyi Fiatalok* i. m. 30.; Cseke: *Vigvázó torony* i. m. 92-100.

61 Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932 (reprint: Csíkszereda 1998, itt ez utóbbi kiadást használjuk). A vizsgált falvak etnikai struktúrája hasonlított az Erdélyére. A falvak (Bonchida, Válaszút, Kolozsborsa, Doboka, Bádok, Kendilóna, Kide, Csomafája, Gyula) Kolozsvártól kb. 40 km-re találhatók.

62 Mikó: *Erdélyi falu* i. m. 48. Ebben a szerző a „hitlerizmust, kemalizmust és fasizmust”, valamint Szabó Dezső ezekkel rokon „Új magyar ideológiájá”-t mint a „faji exkluzivitás” irányvonalait említi.

önmagáról: „Erdély nem azoké, akiké volt, hanem a benne élő népek tulajdona”.⁶³ Részletesen bemutatja, mégpedig történelmi folyamatként a különböző etnikumok elszegényedését és részben kölcsönös asszimilációját. Ebben a folyamatban mindkét nép szellemi vezetői dicstelen szerepet játszanak, s ezért Mikó élesen bírálja a magyar értelmiséget: „Sovinizmusra sovinizmussal felelni – ez a mi circulus vitiosusunk nevelésben, politikában, irodalomban”.⁶⁴ Vizsgálatainak egyik következtetése ezzel szemben éppen az, hogy vidéken a gazdasági helyzet, az osztály-, illetőleg réteg-hovatartozás sokkal fontosabb, mint a nemzetiségi. Ez az oka annak, hogy a különböző etnikumok békében éltek egymás mellett. Főleg a Magyar Párt konzervatív vezetői számára lehetett kiábrándító észrevétele a vidéken lakók pragmatikus viselkedéséről: magyar parasztok némelykor Maniu Nemzeti Parasztpártjára szavaztak, románok viszont a Magyar Pártra abban a reményben, hogy ennek sikerül a *régi világot* visszahoznia. Azt is megállapította Mikó, hogy vidéken a hatalomváltás nem jelentett olyan óriási törést, mint városban a középosztály számára. Ennek magyarázata egyszerű és meggyőző: a parasztok továbbra is a társadalom legalsóbb szintjét alkotják, ezért számukra az új államhoz való tartozás semmilyen lényeges társadalmi változást nem jelentett. Az irredentizmus is ezért idegen tőlük, s ha valaki mégis visszakívánja a *régi világot*, azt nem annyira ideológiai meggyőződésből teszi, mint inkább az 1918 előtti magasabb életszínvonal miatt.⁶⁵ Mikó végkövetkeztetése, hogy valamilyen módot kell találni a vidéki társadalmak megerősítésére, az életszínvonal süllyedésének, az elszegényedésnek és következményeinek: az elvándorlásnak és az asszimilációnak a megállítására. Mindezt pedig már kisebbségpolitikai és népnevelési feladatként kell felfogni, ha azt akarjuk, hogy a lassú, de szüntelen asszimiláció ne vezessen a magyar kisebbség eltűnéséhez. Jóllehet a párizsi kisebbségvédelmi szerződések elismerik a kisebbségek létjogát, megvalósításukért tovább kell harcolni. A magyar értelmiségnek *népszolgálatra* kell vállalkoznia azáltal, hogy részt vesz szövetkezetek kiépítésében a legkisebb települések önellátásának biztosítása érdekében. Ugyanakkor meg kell szilárdítani *népfőiskolák* által a falu lakóinak műveltségét, mind az általános, mind a speciális szükségleteikre szabott tudást. Csak ez által teremthető meg egy, a magyarok összességét átfogó nemzeti öntudat, amely az asszimilációt valamennyire lelassítani és talán megakadályozni is képes lenne. Ezért jelöli ki nemzedékének a teendőket: „Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások és parasztok sorába, s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát”.⁶⁶

Mikó tanulmánya a mozgalom gondolkodásának azért jellemző példája, mert egyrészt a konzervatívok számára kellemetlen igazságokat mondott ki, másrészt bizonyos vonatkozásokban figyelemre méltó pártatlanságot mutat. A politikai közvéleménynek nem tetszett, hogy Mikó vádjai a magyar kisebbség egy részét is érintik múltba forduló gondolkodása meg a pozitív és alkotó kezdeményezések hiánya miatt. Figyelemre méltó, mennyire járatos volt a szocialista és kommunista elméletekben, s hogy az osztálykülönbségek létét is érzékelte, még ha nekik a kisebbségi problémák magyarázatában főszerepet nem is tulajdonított. Legalább ugyanolyan súlyúnak értékelte ugyanis a nemzeti hovatartozás kérdéséből adódó problémákat, s ezzel magyarázható az egyetemi fiatalsághoz intézett fölhívása a *népszolgálatra* az asszimiláció megakadályozása érdekében. Érvelése során használt kifejezése a parasztokból és munkásokból összetevődő *jövő társadalmáról* a katolikus jobboldal haragját váltotta ki. Politikai tapasztalatokban gazdagabb kortársai tudták, hogy az az állásfoglalás, amelyik a két oldal

63 Mikó: *Erdélyi falu* i. m. 59.

64 Uo. 121.; „A sovinizmus osztálytünet”: 146.

65 Mikó: *Erdélyi falu* i. m. 129.

66 Uo. 175.

összebékítésével próbálkozik, sikerre nem számíthat. Mert lehet ugyan hatalmas és csábító ez a *független harmadik út*, amilyen mértékben fokozódik a nacionalista nyomás és a társadalmi nyomorúság – jósolta Kós Károly –, olyan mértékben csökken azoknak a száma, akik e kettős teherrel dacolni bírnak.⁶⁷

A Mikóhoz hasonló következtetésekre jutott Demeter Béla is negyven, nagyrészt vegyes lakosságú faluban tett megfigyelései alapján készített tanulmányában.⁶⁸ Azt állapította meg, hogy a gazdasági válság a *nacionalizmust* is válságba juttatta. Ez azt jelenti egyrészt, hogy az *ideális nemzeti* gondolat csak vidéken létezik, és ez teszi képessé a népet arra, hogy saját kultúráját, nyelvét és szokásait megőrizze. Ezeket az új hatalmi viszonyok is alig érintették. Másrészt, a fentivel ellentétben létezik Demeter szerint egy „szándéknacionalizmus”, melyet mindenekelőtt az értelmiség terjeszt. Az ő munkalehetőségeit csonkították meg az új viszonyok, s ezért ő nézeteit kiviszi a falvakba, az egyébként békeszerető nép közé.⁶⁹

A két munkában közös, hogy az új generációnak a nyilvánosság számára szokatlan álláspontját tükrözik, miszerint az saját etnikumával szemben is igényeket támaszt, és már nem hajlandó öt puszta többségi nemzet akaratainak passzív tárgyaként fölfogni. Ehelyett fölszólítják (elsősorban saját nemzedéküket), hogy maga gondoskodjék a kisebbségi létében elvárt pozitív változásokról, sőt önnön népcsoportja fennmaradásának biztosítéka is legyen, s ezt ne kívülről várja. Mikó világnézeti határozatlanságát a marxizmus és a *nemzeti konzervatív* vonal között a mozgalom alapbeállítottsága magyarázza. Jóllehet az Erdélyi Fiatalok mozgalma már csak sietős színrelépésével is az OMP által képviselt politikai és ideológiai álláspont ellenzékeként jelentkezett,⁷⁰ s Ady és Móricz melletti ismételt kiállításával ugyancsak világnézeti pozíciókat foglalt el, tagjaitól mégis ideológiai semlegességet kívánt meg, sőt a lapban több írás követelte, hogy az új nemzedék maradjon távol a politikától. Az ellentmondás ott volt, hogy ugyanakkor több cikk foglalkozott a szocializmussal és annak szükségességével, valamint abban, hogy az OMP tisztázza hozzá fűződő viszonyát, sőt befolyásolni is próbálja. Továbbá: munkatársak sora számolt be a nyugat-európai diákok problémáiról és nézeteiről, nem egyszer a nacionalista és militarista irányzatok elleni állásfoglalással.⁷¹ László Dezső mégis úgy vélte, hogy az egyetemi ifjúságnak elsősorban a társadalmi problémák megoldásával kell foglalkoznia az Erdélyben élő népek iránti tisztelet szellemében.⁷² Debreczeni Lászlónak is ez volt a véleménye, sőt, szerinte egyenesen veszélyes volna, ha az ifjúság politikai tevékenységet folytatna, mert az ő feladata magát a falumunka által népe további fennmaradása ügyének szentelni, és nem politikai programoknak alávetni.⁷³ Éppen az ilyen tárgyú cikkek számának növekedése mutatja azonban, hogy a mozgalmon belül igenis volt hajlandóság a politikai tevékenység iránt. Ez vezetett 1932-ben a mozgalom kríziséhez, melynek során tisztázódtak ugyan kérdések, de több tag kiválására is sor került, sőt, az elkövetkező években maga a folyóirat is elszíntelenedett.

67 Kós véleményét idézi Bárdi Nándor Mikó könyvének új kiadásához írt bevezetőjében: Egy magyar girondista Erdélyben. In: Mikó: *Erdélyi falu* i. m. 5-33., idézet: 12. A katolikus jobboldal (az *Erdélyi Lapok*) kritikája uo., 29. L. még: Balázs: *Mikó* 71-75.

68 Demeter Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok*. Kolozsvár, 1932.

69 Uo. 21.

70 A csoport azonban távolról sem kívánt politikai táborként megnyilvánulni, mi több: az *OMP Ellenzéke* nevű baloldali mozgalmat létrehozni. Ezt állítja tévesen Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 109.

71 Csögör Lajos: A jövő egység útjai. EF, 1930, 5. sz. 65.; Borbáth Dániel: A svájci egyetemi ifjúság problémái és az erdélyi fiatalok. EF, 1931, 1. sz. 6-9.; Bíró Sándor: A francia fiatalság gondolkozása. EF, 1931, 4. sz. 72-74.; Méliusz N. József: A német ifjúság harca. EF, 1931, 4. sz. 74-76.

72 László Dezső: A főiskolás ifjúság és a politikai pártok. EF, 1931, 3.sz. 62.

73 Debreczeni László: Veszedelemk. EF, 1931, 4. sz. 69-72.

2.3. Válság és kudarc

A válság kiindulópontját az OMP-nek abban a felismerésében kell keresnünk, hogy neki az új nemzedéket is be kell vonnia munkájába, ha el szeretné kerülni, hogy más politikai irányzatok nyerjék meg maguknak. 1930-ban ezt hiúsította meg az Erdélyi Fiatalok csoportja. Az OMP, sikertelen lapalapítási kísérlete után, saját helyi szervezetein keresztül próbálta az utánpótlás kérdését megoldani, s a fiatalok közismert képviselőit személyesen meggyőzni: 1931. november 24-én például több, a párthoz ideológiailag közel álló fiatal kereste fel Jancsó Bélát és László Dezsőt – az *Erdélyi Fiatalok* a *Friss Hírek* munkatársainak nevezte őket – azzal az ajánlattal, hogy vegyenek részt a párt ifjúsági részlegének munkájában, akár mozgalmuktól függetlenül is. Mindkettejük válaszát, miszerint tevékenységüket nem tudják elválasztani a csoporttól, december 8-án az ajánlat egy újabb, „javított” változata követte. Ebben a párt nekik a kolozsvári helyi szervezet különböző munkacsoportjaiban funkciókat helyeztet kilátásba, ha belépnek a pártba (a helyi szervezet gyűlése éppen esedékes volt).⁷⁴

Jancsó Béla és László Dezső természetesen megértették, hogy a javaslat valójában arra irányuló kísérlet, hogy a mindennapi pártmunkába való bevonásukkal őket mintegy kisajátítsák, sőt így a párt politikai irányvonaláért ők is felelőssé tehetőek legyenek. Jancsó ezért a javaslatot nevek említése nélkül 1931. december 16-án a csoport gyűlése elé tárta megvitatás végett. Ennek eredménye egy határozat lett a csoport politikamentességéről. E határozatban az a meggyőződés ölt testet, hogy az egyetemi ifjúságnak csak „külön autonóm szövetségekbe” kellene szerveződnie, mert egy diák párttagsága ezt a szervezetet is érinti, vagyis (azzal) a párttal kapcsolatba hozza.⁷⁵ De ez nem elég, még aggodalmát is kifejezte a csoport amiatt, hogy magyar egyetemisták politikai tevékenysége megronthatja a viszonyt a román diákokkal. Az a mód, ahogy a mozgalom a párt ajánlatát visszautasította, jól mutatta vele való szembenállását, az *aggodalom* azonban olyan mély szakadékot nyitott meg a két intézmény között, amelyet a következő években a csoportnak csak néhány tagja volt képes áthidalni. Alig használt ebben az, hogy a határozatban reményüket is kifejezték, miszerint az OMP vezetősége talán majd egy olyan eljárásmodot, amelyik a fiatal értelmiségiek munkáját nem veszélyezteti.

1932. január 3-án a kolozsvári helyi pártszervezet gyűlésének menete igazolta a Fiataloknak a párt toborzási próbálkozásával szembeni bizalmatlanságát. Ezen a gyűlésen egyetemista és középiskolás diákok egy csoportja Sulyok István vezetésével botrányt okozva „a jobboldali szellem érvényre juttatását” követelte a pártban.⁷⁶ A ma rendelkezésünkre álló forrásanyag nem teszi lehetővé annak pontosabb megállapítását, miben állt volna ez a *jobboldali szellem*. Tény viszont, hogy az új nemzedék több képviselőjét beválasztották a párt kolozsvári részlegének vezetőségébe, köztük Péterffy Jenő ügyvédet, az Erdélyi Fiatalok tagját. Péterffynek ez a funkcióvállalása az első jele volt egy jelenségnek, amely még az év folyamán egyre nagyobb méreteket öltött a mozgalmon belül, s ezért a problématisztázás mind égetőbb szükségességgé vált. A tagok ugyanis egyszerűen a különböző világnézetek szívóerejének hatókörébe kerültek a gazdasági válság, a külföldi tanulmányutak vagy a politika egyre fokozódó ideologizáltsága és polarizáltsága által. Egyesek az egyértelmű politizálás mellett döntöttek: Péterffy elfogadta a kolozsvári tagozat ajánlatát és képviselőnek jelöltette magát, Mikó 1932-ben a Párt bukaresti

74 61. dokumentum. Politikamentességi határozat. In: Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok* i. m. 165.; és a 88. dokumentum. Az Erdélyi Fiatalok szerkesztő bizottságának jelentése. Uo. 214-217.

75 61. dokumentum. Politikamentességi határozat. In: Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok* i. m. 166.

76 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 190. A korabeli sajtó ismertette Sulyok kijelentését, miszerint neki semmi köze a botrányhoz, l. KÚ, 1932.I.6., 3.; BL, 1932.I.6., 8.; Ell., 1932.I.5., 1.

irodáján dolgozott,⁷⁷ Demeter János a Román Kommunista Párt támogatásával megjelenő *Falvak Népe* szerkesztője volt 1932 őszétől 1933 tavaszáig (a lap betiltásáig). E lap antikapitalista és az OMP ellen irányuló irányvonala váltotta ki Bánffy Ferencnek, a falufüzetek anyagi támogatójának a követelését, hogy a mozgalom határolja el magát Demetertől.⁷⁸ Bányai László 1931-ben egy franciaországi útról kommunistaként tért haza.

A tagok egy részének így lassan konkretizálódó és egymásnak ellentmondó elkötelezettsége nyilvánvalóvá tette, hogy többeknek elsőrendűvé vált az egyértelmű ideológiai hovatartozás kialakítása. Arra vágytak, hogy egy ideológia tanításaiban megoldást találjanak a kisebbségi lét problémáira, és ugyanakkor világosan elhatárolódjanak más világnézetektől. Mindez napvilágra került a mozgalom 1932 novemberének elején tartott konferenciáján. Ezen László Dezső tartott beszámolót kétszáz egyetemi hallgató előtt a fiatal nemzedék időszerű problémáiról. Arra van szükség – mondta –, hogy ez a nemzedék saját világnézetet dolgozzon ki, mert mind az idealizmusnak, mind a materializmusnak torzszüleményei vannak (a nacionalizmus, illetve a kommunizmus).⁷⁹ A konferencián nagy vitára került sor fiatal marxisták és fiatal katolikusok között. Még ha ma már nem állapítható is meg, hogy ezt a vitát László előadása váltotta ki, vagy már előtte indult, annyi bizonyos, hogy a mozgalom történetében fordulópontot jelentett, nevezetesen: ideológiai széthullásának kezdetét. Két ellentétes oldal kiemelkedése ugyanis láthatóvá tette a generáción végighúzó törést, és későbbi ideológiai harcok előhírnöke is volt. Mert mindkét oldal magát tartotta a fiatal értelmiség egyedüli jogos képviselőjének, és azt hitte, hogy megoldást talált a magyarság problémájára.⁸⁰ Minthogy a kisebbségi kérdésnek a Lenin és Sztálin tanításain iskolázott marxisták által adott értelmezése koherensebbnek tűnt, a hallgatóság az ő nézeteik felé hajlott. Az erdélyi magyar nyilvánosság föllépésüket a marxizmus veszélyes támadásaként értékelte.⁸¹

Az Erdélyi Fiatalok reakciója a felnövekvő értelmiségi nemzedék ideológia iránti igényére mindazonáltal nem abban állt, hogy egyik vagy másik irányzat mellett állást foglaljon, s ezáltal befolyását rá (de legalább az ifjúság egy részére) megőrizze. A tagok egy része ismételtén visszautasította a világnézeti állásfoglalás szükségességét, s inkább ellenfeleiknek a mozgalomból való kizárása mellett volt. Szóvivőjük továbbra is László Dezső maradt. Ő volt az, aki a konferencia után azonnal visszautasította a katolikusok vádját, miszerint a mozgalom csak irányukban olyan „rezervált”. A semlegesség melletti döntést azzal magyarázta, hogy az egyetemi ifjúság még mindig adós egy saját világnézet kidolgozásával.⁸² És ugyancsak ő védte meg a mozgalmat akkor, amikor e semlegességet több oldalról is a neki ellentmondó tények erős nyomása fenyegette: tagjainak a politikai szerepvállalása, az őszi konferencián történtek tudomásul vétele, vagy a(z 1933. januári) németországi események. László ekkor egy, a mozgalom lapjában (*Erdélyi Fiatalok*), valamint az *Ellenzékben* egy időben megjelentetett írásában mindkét oldalnak (katolikusoknak és marxistáknak) azt vetette a szemére, hogy Erdélyen kívüli elméleteket akarnak importálni, ezek azonban nincsenek tekintettel az – általuk

77 Az, hogy Mikó ugyanez év végén egy illegális kommunista szemináriumot is látogatott, tehát ezzel a világnézettel is megismerkedett, még ha nem azonosult is vele, egyrészt Mikó életútjának ellentmondásait mutatja (melyeket életrajzírója, Balázs Sándor nem oldott fel teljesen meggyőzően), másrészt generációjának intellektuális érdeklődését és előítéletmentességét.

78 Demeterről I. önéletrajzát: *Századunk sodrában*. Bukarest, 1975.; és Cseke: *Vigyázó torony* i. m. 105.; Bánffy Ferencről: Balázs: *Mikó* i. m. 37., 71.

79 Vajúdo idők vajúdo ifjúsága. *Ell.*, 1932.XI.10., 4.

80 A vita pontos szövege ismeretlen, László Dezső beszámolójára támaszkodik az eddigi irodalom is: Az erdélyi magyar ifjúsági mozgalmak mérlege. *EF*, 1933, 1. sz. 1-5.; és *Ell.* 1933.IV.16., 4.

81 Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914–1935*. Budapest, 1935. 82.

82 László Dezső: Az Erdélyi Fiatalok világnézeti függetlenségét hirdet. *EF*, 1932, 3-4. sz. 29.

nem ismert – itteni viszonyokra.⁸³ A mozgalom credójának – a megoldásnak helyben kell megszületnie – újabb kijelentése mellett azonban László itt már egy lépéssel tovább megy, amikor saját csoportját is bírálja, amiért az a magyarság problémáját csak fölfedte, de megoldására nem volt képes hatásos módszert kifejleszteni. Létezésének azonban csak ez volna vitán fölül álló igazolása. 1933 tavaszán azonban, László előbbi eszme-futtatásával egyidőben, a csoport egységéért való aggodalom odavezetett, hogy az alapító tagok, félretéve addigi kiváráó és türelmes magatartásukat, Péterffy Jenőt és Demeter Jánost politikai tevékenységükért kizárták a mozgalomból, Bányai László ugyancsak ideológiai okokból bekövetkezett önkéntes kilépését pedig elfogadták.⁸⁴ Mikó Imre eltávolodása is ekkor kezdődött (1933 márciusában és 1936-ban fejeződött be) azzal, hogy megpróbálta Péterffy kizárását megakadályozni. Azt a javaslatát sem fogadták el, hogy a lapnak föl kellene adnia állítólagos világnézetű függetlenségét, és magát a kisebbség jogi védelmének kellene szentelnie.⁸⁵

Fennállásának negyedik évében az Erdélyi Fiatalok, de az egyetemi ifjúság ideológiai megosztottsága is kiteljesedett. A csoport elvesztette lendületét a kizárások és kilépések, valamint a világnézetileg egyértelműen állást foglaló mozgalmak egyidejű föllépése következtében. Az újság ugyan 1934 után is a régi címmel, de a valóságnak már meg nem felelő alcímmel jelent meg (*Az új magyar generáció lapja*), és Jancsó Béla meg László Dezső továbbra is nemzedékük fontos képviselőinek számítottak. A nyilvános politikában való részvételt elutasító magatartásukat még évekig megtartották, s ez 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó előestéjén elég dicstelen szerepet játszott. A mozgalomnak ez a magatartása alig érthető, ha meggondoljuk, hogy az egyenjogúság érdekében történt föllépései mindig a demokrácia melletti kiállással voltak egyenlőek, s ez a totális rendszerek különböző formáinak egyre erősödő nyomása idején politikai nyilatkozattal ért föl. A mozgalom valós eredményei között kell számon tartanunk a közösségformáló nemzedéki öntudat fölbresztését, és minden idejétmúltak a leghatározottabb elutasítását (így az arisztokrácia szerepét; a konzervatív, vagyis múltba forduló értékrendszert; a vágyak meghatározta, irreális gondolkodásmódot). E sorban említendők még: a falusi lakosság nehézségeinek szóvá tétele, valamint a kinyújtott kéz a többségi nemzet felé. A mozgalom legerősebb vetélytársa nem a politikai színpad baloldalán keletkezett, mert a különböző baloldali szervezeteknek hosszabb távon nem volt jelentős hatásuk az ifjúságra, hanem – a jobboldali-konzervatív erők nemzetközi megerősödésével párhuzamosan – az ún. *fiatal katolikusok* csoportjában.

2.4. A fiatal katolikusok

Az erdélyi magyar katolikus társadalom Erdélynek a román Ókirálysághoz való csatolását és az azt követő éveket több szempontból is óriási törésként élte meg. Egyik napról a másikra megszűnt a katolikus egyház korábbi szoros kapcsolata az 1918-ig évszázadokon át ugyancsak katolikus szellemiségben kormányzott Habsburg monarchiával, sőt egy nem katolikus állam-

83 László Dezső: Az erdélyi magyar ifjúsági mozgalmak mérlege. EF, 1933, 1. sz. 1-5.; és EII. 1933.IV.16., 4. A katolikusok válasza: Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása. MK, 1933. 12. sz. 99-107.

84 Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok* i. m. 78. és 88. dokumentum. 213-230.; 91. dokumentum. 235-238.; 96. és 97. dokumentum. 243-244.

85 90. dokumentum. Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok* i. m. 231-235.; Balázs: *Mikó* i. m. 57-61. és uo. 238-256.

hatalomban kellett most neki *modus vivendi* találnia. Ilyen tapasztalata eddig, ellentétben a magyar református egyházal, nem volt. A román állam intézkedéseit a katolikus egyház világi szervezetének (a Római Katolikus Státusnak) a betiltására a magyarok egyenesen saját nemzeti identitásuk elleni támadásnak fogták föl. A Státus földbirtokainak a kisajátítása jóformán megsemmisítette az egyház gazdasági alapjait. Minthogy ezzel egyidőben megvonták az egyházi iskoláktól az állami támogatást, a katolikusoknak olyan súlyos anyagi nehézségekkel kellett szembenéznük, hogy többek között iskoláik jó részét pénzügyi okokból be kellett zárniuk.⁸⁶ A problémák sorát tovább szaporították a román kormányok arra irányuló próbálkozásai, hogy a magyar határ mentén élő és a 19. század folyamán elmagyarosodott szatmári svábokat visszánémetesítse. Ez a '20-as években jelentős feszültségekhez vezetett a magyarok és a németek között, s ezek rövid távon a kétoldalú politikai kapcsolatokat is megzavarták, noha tartósan megszakítani nem tudták.⁸⁷

A magyar katolikusságnak⁸⁸ a diszkriminációk miatti panaszai ily módon egyrészt belső krízishez, másrészt részben éppen ennek leküzdésére fokozott szervezőmunkához vezettek az 1920-as években. Nagy segítséget adott ehhez XI. Pius pápa 1931-es *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikája, mely egy világméretű katolikus offenzívát váltott ki. Ennek célja a katolikusok öntudatának megújítása és az egyházhoz való tartozás erősítése volt nyilvános irodalmi és vallásos estek, előadások és lelkigondozói tevékenység által.⁸⁹ Maga az enciklika lényegét tekintve egy, a katolikus társadalomelmélet alapkérdéseit népszerűsítő írás. Magyar katolikus körökben azért váltott ki nagy visszhangot, mert a legsúlyosabb gazdasági problémák időszakában látott napvilágot, és a hívők legégetőbb kérdéseire tűnt feleletet adni.⁹⁰ Ugyanakkor a fiatalabb korosztályokat is új öntudathoz segítette, s ezáltal a katolikus lét számukra egyre fontosabbá vált. Ez vezetett például Venczel Józsefnek az Erdélyi Fialok protestánsnak számító mozgalmából való fokozatos kiválásához, de általában is a katolikus fiatalságnak e mozgalomtól való eltávolodásához. Holott Venczel egy ideig a faluszemináriumok vezetője volt, és nézetei a diákmozgalmak szociális tartalmát illetően alig tértek el korábbi társaiétól. Mikóval egyetértésben ő is azt követelte, hogy a középosztály adja fel tartózkodását a munkásosztállyal szemben, azonosuljon vele és támogassa őt technikai és nevelői feladatok vállalásával.⁹¹ 1932 végén átvette a Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya ifjúsági elnökének a feladatkörét. A Szakosztály ebben az időben vette fel a

---

86 A katolikus földbirtok 95%-át, a református egyházenak mintegy 45%-át kobozta el a román állam. Az egyházak helyzetét a legjobban Ozsváth Judit: *Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium* (Csíkszereda, 2003) bevezető tanulmánya (7-74.) mutatja be; l. még: Kolar: *Rumänien* i. m. 148-153.

87 K. Lengyel: *Grundlinien* i. m. 191.

88 Románia egy másik fontos katolikus közösségét a bánági svábok képezték.

89 Az erdélyi szervezőmunkát az Erdélyi Lexikon két szócikke mutatja be: *Katolikus Népszövetség és Katolikus szervező munka* i. m. 165. L. még a Katolikus Népszövetség intézőbizottságának jegyzőkönyvét, 1931.IV.15. GyÉFKL, Püspöki Hiv. Iratai, 1525/1930, 23. A katolikus szervezőmunka időnként bűnbakkereséssel járt együtt, és katolikus tisztségviselők antiszemita kijelentéseket is tettek: Jakabffy Elemér: Nyílt levél Főtitelendő Kovács Lajos r. lelkész úrhoz. MK, 1925, 4. sz. 285-289.; Olasz páter a 'destrukció'-ról. KÚ, 1926.XI.7.; Augusztusi verseny. KÚ, 1927.VIII.6. Az enciklika erdélyi hatásáról a két következő cikk tanúskodik: Dr. Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. *Erdélyi Tudósító* (a továbbiakban: ET) 1932.X.16., 681-687.; A Társadalmi Rend Megújítása. ET, 1933.III.1., 188-206.

90 A katolikus tanítás korabeli magyar recepciójáról l. Éva Mártonffy-Petrás: Eine Alternative zum politischen Katholizismus: Die Rezeption der Soziallehre im Kreise der katholischen Intelligenz Ungarns in den dreißiger Jahren. In: Hans-Christian Maner – Martin Schulze-Wessel (szerk.): *Religionen im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939*. Stuttgart, 2002. 199-219.

91 Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolás mozgalmak szociális tartalma. ET 1932.V.15., 366-371.

Majláth-Kör nevet a gyulafehérvári püspök, Majláth Gusztáv gróf⁹² tiszteletére. A kör egy kolozsvári pap, Márton Áron elnöklete alatt főképpen főiskolásokat tömörített. Több szakosztálya is volt, melyek szociális kérdésekkel és a katolikus társadalomelmélet terjesztésével foglalkoztak az Actio Catholica szellemében.⁹³

A katolikus és a nem katolikus ifjúság közti különbség lényegét azonban azoknak a szövegeknek az elemzése fedi föl, melyekben az első csoport tagjai konkrét társadalomszervezési és politikai kérdéseket is érintenek. A tulajdon egyenlőtlen elosztásból fakadó osztály-ellentéteket a fiatal katolikusok a *keresztényszocializmus* eszméi és egy foglalkozási alapú, *korporatív* szövetkezeti rendszer által vélték megszüntethetőnek. Az utóbbin az egyes foglalkozási ágak tagjainak saját szövetségekre való tömörülését értették a korabeli nyugat-európai elképzelések – vagy éppen a román gazdaságelméleti szakember, Mihail Manoilescu felfogása – szerint. Így akarták egy mindenki által támogatott reformmal a gazdasági rendet továbbfejleszteni és a korlátait szétfeszítő tőkét határok közé szorítani.⁹⁴ Ezek az írások, illetőleg szerzőik a demokráciát kiúttalan válságban látták, minden fejlődési lehetőség nélkül. Olykor még Olaszország gazdasági rendjét is dicsérték.⁹⁵ Néhány év múlva végzetesnek bizonyult a demokráciával szembeni effajta kételkedő, sőt tagadó magatartás. A korabeli eszmei kontextusban demokráciaellenes magatartásnak számított a 19. század állítólag túlhajtott és erkölcstelen individualizmust szülő liberális rendszerének elítélése is. Az individualizmust felelősség terheli a jobb- és baloldali világnézetek eluralkodásáért – írja Venczel 1933 elején egy, a katolikus ifjúság szándékairól szóló cikkében, és meggyőződéssel folytatja: az erkölcsei válságból csak a katolicizmus jelent kiutat.⁹⁶

1932-ben jelentek meg először katolikus szerzőknek a kapitalista gazdasági rendszert bíráló cikkeiben antiszemita kijelentések is. Parecz György például azt hiányolta, hogy a politikai katolicizmus meglegedett egy konzervatív irányzattal, és túl keveset tett a „keresztényietlen kapitalizmus” ellen, mert ő maga is a ’liberális korszellem’ hatása alatt állt. Parecz itt olyan terminusokat használt, melyekkel a magyarországi katolicizmus bélyegezte meg a zsidóságnak az országban a hatalom átvételére irányuló állítólag célirányos és ösidők óta tervezett tevékenységét.⁹⁷ Albrecht Dezső sem állta meg, hogy a kapitalizmust alapvetően elutasító maga-

92 Személyi adatai I.: Osváth (szerk.): *Erdélyi Lexikon* i. m. 220.

93 Majláth-Kör. Az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya. ET, 1933.V.1., 293-296. Márton Áron nagy szerepet játszott a fiatalok katolicizmusának újjáélesztésében, az Erdélyi Fiatalok több katolikus tagjának kiválása e mozgalomból az ő cikkére vezethető vissza: Hol van és mit produkált eddig az erdélyi katolikus fiatalok? *Erdélyi Lapok*, 1932.IV.19., 9. A katolikusok elidegenedését az Erdélyi Fiataloktól sokatmondóan világítja meg Dsida Jenő írása, amelyben László Dezső egyik fentebb említett cikkével vitázik: Az erdélyi ifjúsági mozgalmak versengései. ET, 1933.VI.1., 365-372.; hasonlóan: Venczel József: Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása. MK, 1933, 12. sz. 99-107.

94 Klaus Schubert: Korporativizmus. In: Nohlen (szerk.): *Lexikon der Politik* i. m. 334.; Manoilescu elképzeléseit bemutatja: Heinen: *Legion* i. m. 179-184.; ezenkívül: Dr. Baráth Béla: Az ifjú katolicizmus szociális programja. ET, 1932.VI.1., 430-433.; Dr. Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. ET, 1932.X.16., 681-687.; Venczel József: Románia és a hivatásszervezetek. ET, 1933.V.1., 277-281.

95 Szkeptikusan viszonyult a demokráciához pl. Baráth: *Ifjú Katolicizmus* i. m. 430. (uo. pozitív ítélet Olaszországról) és Venczel: *Románia* i. m. 281. A korabeli katolicizmus viszonyulását a demokráciához (Erdélyre is kiterjeszthető következtetésekkel) vizsgálja Ernst-Wolfgang Böckenförde: Das Ethos der modernen Demokratie und die Kirche. In: Uő.: *Der deutsche Katholizismus und das Jahr 1933. Kirche und demokratisches Ethos*. Freiburg, 1988. 21-38.

96 Venczel József: Hármasszövetség. *Erdélyi Lapok*, 1933.I.19., 9.

97 Parecz György: Az erdélyi katolikus ifjúság kisebbségi szempontjai. ET, 1932.V.15., 378-381. Antiszemita kiszólás ugyanennek a (katolikus) lapnak a megjegyzése, miszerint a zsidók maguk felelősek az antiszemitizmusért, ami nem más, mint „a keresztény tömegeknek megérthető tiltakozása a mindenütt azonos taktikával és elképesztő céltudatlansággal hatalomra kúszott zsidóság makacsul kitartó keresztényellenes magatartásával szemben”. Antiszemitizmus? ET, 1932.XI.1., 21., 728.

tartásához ne fűzze a megjegyzést, miszerint ezt Magyarországon „idegen népek” honosították meg. Minthogy ez utóbbi megjelölés tartalmát közelebbről nem világítja meg, csak találgatni lehet, hogy az – Szabó Dezső nyomán – német-, vagy zsidóellenes beállítottságának kifejezése.⁹⁸ Albrecht – a *Friss Hírek*ben megjelent – cikkének segítségével annak a csoportnak az ideológiai helyét lehet pontosabban meghatározni, amelynek hívását az Erdélyi Fiatalok néhány hónappal korábban elutasították. További kapitalizmust bíráló írásaiban ugyanis Albrecht a *keresztény szocializmust* egyenesen az államdoktrína rangjára kívánja emelni, mert az (anélkül, hogy marxista volna) egyaránt kiáll a kapitalizmus vadhajtásai ellen és a társadalmi egyenlőség mellett. Ez utóbbi a szociálpolitika útjain érhető el a gazdagok megadóztatása által.⁹⁹

Még világosabban szövelt erről Albrecht a *Magyar Kisebbség* különszámában. Jakabffy Elemér ugyanis a lap egy számát átengedte a magyar értelmiség fiatal képviselőinek (társadalom)politikai nézeteiknek a szélesebb nyilvánossággal való megismertetésére. Debreczeni László szerint Albrecht egyébként 1930-ban még a Magyar Párt tervezett ifjúsági lapja főszerkesztői pozíciójának várományosa volt; ennek a megjelenését előzte meg az *Erdélyi Fiatalok*.¹⁰⁰ Életének egyik első cikke 1928-ban a felvidéki regös-mozgalomról szólt. Ennek lényegét abban látta, hogy „a néppel akar szerves kapcsolatba kerülni”.¹⁰¹ Ennek az írásának a témája és hangvétele őt tulajdonképpen Jancsóékkal rokonítja, csakhogy az utóbbiaktól idegenek voltak az Albrechtnél már ekkor megtalálható szövegek, mint a magyar kultúrának „idegenek” általi megfertőzése, az „idegen tőke” stb. Most, vagyis 1933-ban azonban elégedetlenségének adott hangot a párt munkájával szemben. Albrechttel és köréje csoportosuló eszmetársaival ekkor egy olyan csoport lépett a politika színpadára, amelyek a pártot a politikai színpad jobb oldaláról bírálta. Írásának alapállása az elégedetlenség mind a román hivatalos, mind a magyar kisebbségi politikával szemben. Meg volt győződve arról, hogy a mindenkori román kormány egyszerűen nem akar a kisebbségi követeléseket megvalósító politikát folytatni,¹⁰² az OMP viszont megelégszik látszateredményekkel és kompromisszumokkal. Holott mind szervezeti munkáján, mind a társadalom összefogását célzó tevékenységén sokat kellene javítania. Albrecht politikai fölfogása ugyanis elengedhetetlennek tartotta „egy zárt társadalomnak a kiépítés[ét] úgy a jogvédelmi, mint az államhatalommal szembeni törekvéseink eredményessége szempontjából”.¹⁰³ A kisebbségi reálpolitika – fejtette ki Albrecht – „...egy nemzeti kisebbséget a maga nemzeti egyéniségében meg tud tartani és az államhatalom birtokában levő többségi nép elnemzetlenítő, politikai, gazdasági és kulturális téren elnyomó törekvéseivel szemben a legnagyobb védelmet tudja biztosítani”.

Albrechtnek ez a reálpolitikája magyar politikai körökben még semmi újat nem jelentett, hiszen a kisebbség legtöbb konzervatív politikusa munkáját úgyis „nemzetvédő csataként” fogta föl, amelyet megvívnia azért kell, mert a többség gátolja a kisebbség kibontakozási lehetőségeit. A döntő az, hogy ő egy fontos lépéssel tovább megy Paálnak szintén kisebbségi összefogást kívánó 1929–1930-as gondolataihoz képest. Albrecht ugyanis levonta a következtetést abból, hogy a Népszövetséghez benyújtott panaszok a román állam számára kellemetlenek voltak, s megállapította, hogy az erdélyi kisebbség nemzetközi problémává válhat. De az

98 Albrecht Dezső: Az erdélyi magyarság és a kapitalizmus. *Friss Hírek* (a továbbiakban: FH), 1932.III.1., 2.

99 Albrecht Dezső: Válasz Dániel János hozzászólására I-II. FH, 1932.III.17/18., 2.

100 Cseke: *Vigvázó torony* i. m. 12., 142.

101 Albrecht Dezső: A regös-mozgalom. *Pásztortűz*, 1928, 25-26. sz. 578-579.

102 Albrecht Dezső: Kisebbségi reálpolitika. MK, 1933, 12. sz. 75-91.

103 Uo. 78.

is világos volt számára, hogy e kérdés súlya csak akkora lehet a nemzetközi porondon is, amekkora a *magyar kérdésé* most és a jövőben Erdélyen belül, vagy másképp nézve: amekkora Erdélyé Románián belül.¹⁰⁴ Éppen ezért kell, hogy a *zárt társadalom* létrehozása legyen „a beköszöntő új politikai korszaknak legsürgősebb feladata”, írta 1933 közepén, bizonyára a nemzetközi események hatására is. És így folytatta: „Ki kell mondanunk már egyszer, hogy állam akarunk lenni az államban, mert [...] csak így remélhetjük megmaradásunkat.”¹⁰⁵ Minthogy közelebbről nem határozta meg, mit is ért az ’állam az államban’ kifejezésen, csak gyaníthatjuk, hogy Sulyokhoz hasonlóan (hiszen az ő megfogalmazását vette át a *zárt társadalomról*) ő is egyfajta gazdasági és kulturális autonómiára gondolt. Minthogy ebben az időben keletkezett írásaiban nincsenek utalások a területi autonómiára, nem valószínű, hogy itt pont erre, a többségi nemzet által legrettegettebb, mert az állami szuverenitás megszűntetése előcsarnokának tartott autonómiaformára gondolt volna. Az azonban bizonyos, hogy Albrecht esetében is, akárcsak a Paáléban, a magyar kisebbség reakciója jut kifejezésre a hivatalos kisebbségpolitikára, az országban fokozatosan eluralkodó nacionalista hangulatra,¹⁰⁶ de a nemzetközi politika fejleményeire is. Láttuk, hogy ez a kétoldali (vagyis bel- és külpolitikai) hatás volt a felelős az *Erdélyi Fiatalok* csoport széthullásáért, amely az ellentétes ideológiákkal telített nemzeti és nemzetközi légkörben világnézeti semlegességet hirdetett, de itt keresendő a gyökere a magyar neokatolicizmus megerősödésének is. E többvonalú fejlődésnek figyelemre méltó és egymásnak ellentmondó aspektusai vannak. Míg a Fiatalok az új államkeretbe való beilleszkedés útját hirdették, az ő korosztályukhoz¹⁰⁷ tartozó Albrecht a többségi nemzethez való közeledést nem tartotta alkalmas módszernek a probléma megoldására, számára az ideológiai megújulás, sőt maga a demokrácia is idegen (noha ismerős) fogalmak maradtak. Míg a Fiataloknak a parasztsághoz való fordulása életfeltételeik iránti mély aggodalmukból fakadt, a fiatal *katolikus* elit legalább néhány képviselőjénél (Albrecht, Parecz) a kérdés enyhe, lappangó idegengyűlölő árnyalatot kapott. Az ily módon lassan nacionalista érzelmekké váló elégedetlenség a gazdasági pozíciók hozzáférhetlensége miatt valójában kelet-európai jelenség volt, nemcsak az erdélyi magyarságé.¹⁰⁸ A többségtől való elszigetelődés, valamint egy párhuzamos zárt társadalom létrehozása viszont már olyan politikai célok voltak, melyeket Albrecht mellett annak a csoportnak a tagjai is követtek, amelyik 1932 óta a nagyváradi *katolikus* napilap, az *Erdélyi Lapok* körül gyülekezett. Ott Albrechtnek a demokráciával szembeni kételyeit is osztották.

---

104 Uo. 81.

105 Uo. 89.

106 A kisebbségi sorssal összefüggő reménytelensége okaként Albrecht maga utalt Goga, Brătianu és Duca néhány beszédére, melyekben a román politikusok Romániát „nemzetállamnak” nevezték és a kisebbségeknek még a létét is tagdták.

107 Érdemes itt utalni arra, hogy az ebben a dolgozatban szóba kerülő fiatal értelmiségiek jórésze egymást már az iskolából ismerte, így pl. Albrecht, Janesó Elemér és a később a szociáldemokrácia felé hajló Lakatos István a kolozsvári Református Kollégium tanulói voltak. Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, é. n. 26.

108 A román társadalom némely részében a 19. sz. végétől kimutatható idegengyűlöletet bemutatja Heinen: *Legion* i. m. 79-98.

3. Az önkritika útja

3.1. Makkai Sándor és a Magunk revíziója

Láttuk fentebb, hogy a magyar egyetemi ifjúság különböző irányultságú csoportjainak mindegyikét az útkeresés foglalkoztatta. A legjobban ez az Erdélyi Fiatalok mozgalmában körvonalazódott: figyelemre méltó az öntudatnak az a foka, melyből ez a még csak tanulmányait folytató fiatalság erőt merített ahhoz, hogy a nemzeti konzervatív tábor támadásainak ellenálljon és minden múltba forduló beállítottságot elutasítson. Tudnunk kell, hogy ez a szellemi magatartás a kisebbségi társadalom más közegeiben is jelen volt, s ezek egymást kölcsönösen befolyásolták. Ez az új gondolkodás elsősorban a kisebbség értelmiségét jellemezte, és arra irányult, hogy újragondolja és átértékelje saját politikai programját. Az idősebb generációk két olyan tagját kell itt megemlítenünk, akik a fiatalokéhoz hasonló nézetekkel jelentkeztek, és már az 1920-as években aktív szerepet játszottak a kisebbség szellemi életében: Makkai Sándor az erkölcsi megújulásért és a politikai illúzióktól való elfordulásért szállt síkra, Krenner Miklós pedig azt az eszmét képviselte, hogy a kisebbségnek az adott körülmények között a két ország (Magyarország és Románia) közti összekötő kapocs szerepét kell vállalnia.

Makkai jelenléte a magyar nyilvánosságban nagyhatású Ady-esszéje¹⁰⁹ óta töretlen volt, s ezt tovább erősítette egy 1931-es előadásorozata. Makkai kibővítette korábbi, az ifjúsághoz szóló tételeit egy, az egész kisebbségre érvényes erkölcsi értékrend imperatívuszává.¹¹⁰ Ez a „kisebbségi evangélium” – így egy korabeli recenzió¹¹¹ – olyan munkaprogramot adott a kisebbségnek, amely egyben fennmaradásának alapfeltétele is. Az öt előadás *Magunk revíziója* címmel jelent meg könyv alakban. Bennük Makkai korábbi eszméinek továbbfejlesztésével egyben a kisebbségi lét kihívásaira is választ keresett. Ehhez volt szükség előbb a címben jelzett önvizsgálatra, revízióra. Kinek, miért és hogyan kellene ezt elvégeznie, s miben kellene állnia: e kérdések a szerző egész kisebbségpolitikai programjának a vázát jelzik. A gondolatmenet előítéleteink természetére vonatkozó teológiai és filozófiai fejtegetésekkel kezdődik. Segítségükkel Makkai azt az emberi szokást bírálja, hogy egyszer meghozott ítéletünket, megalkotott véleményünket nem szeretjük fölülvizsgálni és az új adottságokhoz hozzáigazítani. Ahelyett, hogy tudomásul vennénk a minket környező világ változásait, s alkalmazkodnánk hozzájuk, kibúvókat keresünk, csakhogy ne kelljen fölülvizsgálnunk csődbe jutott elképzeléseinket.¹¹² Aki azonban nem képes az új tényeket fölismerni és őket saját életébe beépíteni, az nem is engedelmeskedhet törvényeiknek. Az ilyen magatartás viszont egyértelműen a pusztuláshoz vezet. Ezért kell a romániai magyar kisebbségnek is fölismernie a tényeket és hozzájuk való viszonyát alapvetően megváltoztatnia – figyelmeztette Makkai nemzettársait. Mert senki sem tagadhatja, hogy ez a kisebbség olyan, általa meg nem másítható tényekkel áll szemben, melyek figyelmen kívül hagyása végzetes következményekkel járhat. Ezért az új államjogi tényeket fenntartás nélkül el kell ismerni: „... itt maradtunk, itt vagyunk és itt kell megmaradnunk a törvényes rend minden tisztelete mellett – örökre magyaroknak. Mi Románia polgárai lettünk;

109 Jancsó Béla ennek az esszének védelmében 1929-ben még Szabó Dezsővel is szembeszállt, akit egyébként nagyon tisztelt, Cseke: *Vigyázó torony* i. m. 135.

110 A hallgatóság nagy számát és társadalmi sokrétegűségét említi Kós Károly Makkai könyvéről írt recenziójában, l. uő: Programadás és programvállalás. Makkai: *Magunk revíziója* c. könyvéről. *EH*, 1931. 257-259.

111 Makkai Sándor dr. püspök kisebbségi evangéliuma. KÚ, 1931.I.18., 6.

112 Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Csíkszereda, 1998 (eredetileg Kolozsvár, 1931). 46-56.

ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett. Mi ennek a rendnek kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.”¹¹³

Makkai tehát arról akarta meggyőzni a magyar kisebbséget, hogy figyelmét és energiáit ne a múltba, hanem a jövőre fordítsa, ne a régi államrendet sírja vissza, de utópikus vágyakat se tápláljon, hanem erkölcsi és anyagi erőit olyan jövőépítő tervekbe fektesse, melyek fennmaradását biztosítják. Hogy a múltba fordulás elleni harc ilyen egybehangzóan és egyidejűleg jelentkezik Makkai és az Erdélyi Fiatalok programjában, újból mutatja, hogy a kisebbségen belül valóban létezett egy múltba révedő magatartás. Ennek veszélye a cselekvéstől való elfordulás, sőt a róla való lemondás volt. Megkülönböztetett jelentősége volt annak is, hogy Makkai ismételten hangsúlyozta mindannak az eltávolítását a kisebbség gondolkodásából, ami „földi” értelemben „magyar”, vagyis a szó földrajzi, államjogi és politikai jelentését.¹¹⁴ Ehelyett a „lelki nemzet” fogalmát kell kialakítania, mint a reálpolitikai tényekkel való együttélés *modus vivendijét*. Úgy vélte, hogy a „lelki nemzet konkretizálódik a magyar múlt nagy személyiségeinek gondolkozásában, alkotásaiban, jellemében és a magyar szellem műveiben a tudomány, irodalom, művészet [...] területén”. Így egy *lelki egység* jön létre, s ez a „lelki magyarság, melynek alapigazsága az, hogy *lélek szerint örökre egyek vagyunk mindennel, ami magyar érték*, a magyar igazság és a magyar szeretet életévé válik kultúrában és társadalmi megszervezettségben, és így valóságos, alkotó tényezővé is lesz mindenütt”.¹¹⁵ A valósággal való ilyen (irracionális) kiegyezési kísérlet természetesen olyan veszélyeket is rejtett magában, melyek a kortársaknak – akik etnikai hovatartozásuktól függetlenül a nép *nemzeti* értékeinek és tulajdonságainak hasonló kategóriáiban gondolkoztak – még csak fel sem tűnhettek. Jellemző nemzeti tulajdonságok posztulálása ugyanis mindenképpen magában rejt egy kizáró momentumot, még ha a kor elfogadott terminusaiban történik is. Ennélfogva fegyverként való felhasználásuk is fenyegetett mindaddig, amíg nem létezett általános egyetértés a tekintetben, miben áll valójában az etnikailag sajátos és a nemzetileg jellemző lényege, vagyis ki az, aki azzal *dicsekedhet*, hogy ezek részese.

Makkai olvasóit azonban bizonyára a könyv más részei érdekelték jobban. Nevezetesen azok, melyekben a szerző a valóság új tényei által állított megoldandó feladatokról beszélt. Abból indult ki, hogy a magyar kisebbség helyzete a társadalom egységét teszi szükségessé. Ennek érdekében nem volt hajlandó elismerni semmilyen osztálykorlátot, sem születési, sem (például tanulással) szerzett előjogokat, mert ezek embercsoportokat hoznak hátrányos helyzetbe (pl. a munkásokat vagy a parasztokat).¹¹⁶ Minthogy a kormánynak a nemzeti kisebbségek ellen irányuló intézkedései minden réteget érintenek, nem létezhetnek többé kivételezett rétegek. Egy olyan „szervezett közösségre” van szükség, amelyben mindenki mindenkiért felelősséget visel. (Nem érdektelen itt arra utalni, hogy ezek a gondolatok a Magyarországon uralkodó társadalmi rend egyenes elutasításaként is értelmezhetők.) Az ifjúság körében elért 1931-es sikerére alapozva Makkai most egyből különleges szerepet szánt a fiatal nemzedékeknek: képességet és akaratot vélt látni bennük a szükséges változások megvalósítására.¹¹⁷ Utolsó előadásának lényege az a megállapítás, hogy bár a kisebbségnek küzdenie kell jogaiért

---

113 Uo. 57.

114 Uo. 79.

115 Uo. 79.

116 Uo. 94-103.

117 Uo. 112.

a *külső fronton*, éppolyan sürgető és parancsoló a *belső revízió* megvalósítása. Ezt viszont Makkai az ifjúságtól várta el.¹¹⁸ Ennek a belső vizsgálatnak a lényege azoknak az anyagi alapoknak és szellemi forrásoknak a föltárása, amelyek a kisebbség túlélését biztosíthatják. A fiatal nemzedék képviselőinek meg kell állapítaniuk, mely szervezetek és intézmények nélkülözhetetlenek hozzá. Melyek léteznek és működnek már, melyek kívánnak átszervezést, milyen közös társadalmi tervek szükségesek a jövőben, hogyan valósíthatók meg és mibe kerülnek? Milyen anyagi eszközökkel lehet mindezt valóra váltani, és hogyan oszthatók el igazságosan a keletkező anyagi terhek?¹¹⁹

Mindezen feladatok természete világossá teszi, hogy Makkai az ifjúság érdeklődését társadalompolitikai irányba akarta fordítani, más szóval: mintegy támogatta az *Erdélyi Fiatalok* hasonló jellegű munkáját, de ideológiai semlegességét is. Nem véletlen ugyanakkor az a pozitív visszhang sem, melyben az Ady-esszé óta tisztelt szerző gondolatait éppen e csoport tagjai részesítették. Jancsó Béla például bő idézetekkel ismertette a könyvet, fenntartások nélkül egyet értett gondolataival és úgy értékelte, hogy általános érvényű hangvétele révén mintegy a kisebbségi lét „módszertanát” kínálja.¹²⁰ De ezen túl hitvallás is „az igazi erdélyi magyar demokrácia” mellett – dicsérte a különböző társadalmi rétegek (arisztokraták, értelmiségiek, munkások, parasztok) egyenlő elbírálása miatt. A könyv Jancsó szerint megmutatja az egyetlen járható utat, a „belső tisztulását”, ezért ajánlotta nemzedéke figyelmébe. Ugyancsak elismerést kapott a mű a kisebbség két irodalmi folyóiratában: Kós Károly ismertetésében Makkai gondolatainak a *Kiáltó Szó*val kimondatlanul is megegyező irányát emelte ki, Reményik Sándor viszont politikai és önkritikai jellegét húzta alá.¹²¹

Az a tény, hogy Makkai bírálata a magyar kisebbség széles köreiben nemcsak figyelmet, de egyetértést váltott ki, ismételt arra mutat, hogy a '30-as évek elején már létezett egy olyan ösztársadalmi vélekedés, miszerint a múltban politikai hibák történtek, s ezért szükség van egy radikális, mindenre kiterjedő ártértékelésre és irányváltásra. Mi több: ez a hangulat még az arisztokrácia reformorientált részében is jelen volt.¹²²

Csak hogy néhány év múlva már sem a korlátlan lelkesedést, sem az önkritika előnyeinek és szükségességének a gondolatát nem osztotta a konzervatív táborhoz tartozó írástudók jó része, főleg a *Páosztortúiz* című irodalmi folyóirat kritikussai. Maga Reményik, egyébként Makkai püspökkel baráti viszonyban álló költő, állásfoglalását már címében eláruló cikkében (*Önkritika vagy szellemi mazochizmus*)¹²³ a kritika hatását pozitívként ítélte meg ugyan minden szakterületen (irodalom, történetírás, kultúrpolitika, pedagógia), de károsnak a nemzeti tudat számára, mert az állandó és túlhajtott önvád, az önostorozás és a vallásos önmegalázó ceremóniák elterelik a figyelmet a *külső ellenfélről*. Egyáltalán nem léleképítő hatású a magyarság rossz tulajdonságainak állandó ismételtetése sem. De még az is megkérdésezhető, hogy mennyire célszerű rosszul értelmezett önbírálat által a nacionalista és szellemi „újrafelfegyverkezés” világában éppen a leghatásosabb fegyverről lemondani: a múltba vetett

118 Uo. 117-123.

119 Uo. 108.

120 Jancsó Béla: *Magunk revíziója*. Makkai Sándor új könyvéhez. EF, 1931, 2. sz. 45-50.

121 Kós Károly: *Makkai Sándor Magunk revíziója c. könyvéről*. EII, 1931, 257-259.; Reményik Sándor: *Magunk revíziója*. Pt., 1931, 5. sz. 100-102.

122 Ebben az összefüggésben kell megemlíteni egy kétoldalas, dátum nélküli szöveget Bánffy Miklós hagyatékában, melynek címe *A magunk bírálata*. Benne Bánffy a Makkaiéval rokon szellemben és stílusban hasonló célokat fogalmaz meg, noha szövege ugyanakkor sokkal általánosabb, I. Dunamelléki Református Egyházkerületi Levéltár, Ráday Levéltár, Fond c/6, IV/5d.

123 Reményik Sándor: *Önkritika vagy szellemi mazochizmus?* Naplótörredék. Pt., 1933, 7. sz. 124.

hitről, ami végül is a jövő alapja – vélte Reményik 1933 áprilisában, a hitleri hatalomátvétel után két hónappal, s a román nacionalista politikai elnyomás fokozódásakor.¹²⁴ Egyenes választ e kérdésekre nem adott, ezek sora azonban már önmagában jelzi, hogy a kérdező – korábbi énjétől eltérően – már nem hitt a Makkai-féle önkritika hasznában. Sokkal inkább aggódott amiatt, hogy a nacionalista erők világszerte megfigyelhető – és itt-ott éppen a magyarság ellen irányuló – fölbujzásának idején a nemzet önfenntartó ösztöne és a kisebbség öntudata végzetes károsodást szenvedhetnek. Ez a cikk annak a meghasonlottságnak a tanúbizonysága, amelybe 1933 után a kisebbség azon tagjai kerültek, akik egyrészt nyíltan és demokratikusan, kritikusan és igazságosan, másrészt viszont nemzeti öntudattal, de nem támadólag gondolkoztak. Reményik részleges eltávolodása Makkai álláspontjától nemcsak azért lényeges, mert a korábbi megnyilatkozásoktól eltérően nyíltan bevallja magatartásának a politikai viszonyokkal való kapcsolatát, de azért is, mert véleményének közéleti tekintélye is nyomatókat adott. Ennek ellenére az *Erdélyi Fiatalok* továbbra is kitartottak Makkai nézetei mellett. László Dezső úgy vélte, hogy Makkai gondolatai még nem jutottak el a megérdemelt recepcióhoz. A magyarság meggyengülése éppen azért következett be, mert az ő saját nemzedéke (tehát a László Dezsőé) által képviselt kritikai magatartásnak nem volt kellő átütőereje. Ezért nem jutott el az „igazi nemzeti bíráló” szelleme sem az ifjúsághoz – érvelt László saját mozgalma válságának kellős közepén, 1933-ban.¹²⁵

Ily módon vesztette lassanként erejét Makkai próbálkozása, hogy saját kisebbsége figyelmét az *itt és most* kívánalmi által kijelölt feladatokra irányítsa egy önmagától kissé távolibb perspektívából. Jóllehet föllépése alapvetően egyetértésre talált, támogatást, netán javaslatokat eszméinek a gyakorlatba való átültetésére semmilyen irányból sem kapott: sem a Magyar Párt részéről, amely végül is egyik címzettje volt bírálatainak, sem más társadalmi szervezetek oldaláról. Kudarcának oka volt az is, hogy 1932–1933 után a (nemzetközi) politika nem adott a kisebbségnek időt egy ilyen önvizsgálatra. Márpedig anélkül nem sikerülhetett a társadalmi újjáépítés. Másrésztől viszont azt a kérdést is föl kell tennünk, mennyiben képviselte maga Makkai – ha egyáltalán szó lehet erről – saját korábbi programját 1933-ban és később. 1933. április 4-én egy protestáns ifjúsági szervezetben tartott előadásának a nyelvezete arra mutat ugyanis, hogy az *igazi nemzeti öntudat* kérdései ekkor már jobban foglalkoztatták, mint a *belső revíziói*. Előadásában egyformán elítélte a „szabadelvűséget”, az „ártó liberalizmust” és a marxizmust, vagyis a nemzeti konzervatív tábor politikusainak nyelvhasználatához folyamodott.¹²⁶ Elutasította ugyan „Szabó Dezső fajelméletét”, de szükségesnek tartotta hozzátenni félreértések elkerülése végett, hogy „az igazi nemzeti öntudattól aztán nem kell félni, hogy sovinizta exkluzivitásra vezet”.¹²⁷ Jóllehet Makkai már a *Magunk revíziójában* a szétdarabolt magyarság összetartozására utalt a „lelki birodalom” fogalmával, itt gondolkodásának új csomópontját kell megállapítanunk: az önkritikai magatartástól eltávolodva egy liberalizmus-ellenes aktivizmus és nemzeti tudat irányába fordult. Megjegyzendő viszont a helyzet jobb megértése érdekében, hogy 1932–1933 telén a felnövekvő magyar ifjúság világlátására igen nagy hatást gyakoroltak a marxizmus tanai és vitaestéiken kommunista iskolázottságú ideológusok vitték a szót. Mindez megmagyarázhatja a református püspök megváltozott érvelésmód-

---

124 Uo. 125.

125 László Dezső: A nemzeti önkritika útja. Pt., 1933, 11. sz. 213.

126 Makkai Sándor előadása (Mit várunk az ifjúságtól?) a kolozsvári Állami Levéltárban található. ASCJ, Fond 843 (Makkai László), Nr. 51. 29-31. f.

127 Uo.

ját.¹²⁸ Vagy egyszerűbben szólva: az ifjúság balra fordulására konzervatív álláspontok vállalásával válaszolt.

3.2. Krenner Miklós és a „hidépítés”

Az az ideológiai útkeresés, amelynek szinte egyidőben volt eredménye az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma és Makkai Sándor fellépése megújító szándékú eszméivel, 1931 végén a reformpolitikus Krenner Miklóst is megmozgatta. Neki korábban reformmozgalmának kudarcát nyilvánosan be kellett ismernie, s ezért 1930-ban a határ menti Aradról az erdélyi magyarság kulturális és politikai központjának számító Kolozsvárra költözött. Itt a liberális Bánffy Miklós gróf ajánlatát elfogadva az *Ellenzék* című napilapnál vállalt állást.

Az 1930-as évek elején a nemzetközi politikai szintéren több kísérlet is történt arra, hogy kitörjenek a nemzetállami elszigeteltségből (pl. Briand francia külügyminiszter 1930-as javaslata egy politikailag egyesült Európa létrehozására, vagy a német–osztrák vámunió terve 1931-ben¹²⁹). Ezeket a próbálkozásokat illő figyelemmel kísérték Erdélyben is, a politikai kommentátorok azonban saját elképzeléseiknek engedve inkább a nemzeti különutak és gazdasági elszigeteltségek végét jelző belátás győzelmét keresték bennük, csak kevesen látták meg azt, amik valójában voltak: francia–német erőfitogtatások.

Krenner azon kevesek közé tartozott, akik Makkai gondolatait nemcsak figyelmesen tanulmányozták, de őket alkotóan továbbfejlesztve megvalósítani próbálták. Makkainak a magyarság politikai megújulására vonatkozó fölszólítása Krenner számára a feladatok hármas csomagját jelentette: először a kisebbség összetartásának erősítését és az állam kínálta lehetőségek jobb kihasználását; ez a többséggel való gazdasági együttműködést is magába foglalja. Másodsor: a kisebbségnek törekednie kell a Kelet-Közép-Európa más országaiban élő magyar kisebbségekkel való kapcsolat erősítésére, hogy ezáltal hozzájárulhasson az államok közti elidegenedtség leküzdéséhez. És végül harmadszor: nem szabad szem elől téveszteni a nemzetközi fejlemények pozitív fordulatait sem, mert ezek javára válhatnak neki magának, az államnak, amelyben él, de a magyar nemzet egészének, sőt Európának is.¹³⁰ A gazdasági valamint erkölcsi válságjelenségek e hármas kezelése felelne meg Krenner szerint a leginkább egy 'erdélyi út' igazi hagyományainak. Programadó írása tehát csírájában már tartalmazza azt a meggyőződését, hogy a magyar kisebbségeknek kulcsszerepük van a kelet-közép-európai nemzeti elszigeteltségek leküzdésében, s ez őket olyan közvetítői szerepre teszi alkalmassá, amely a többségi nemzetek tetszését is elnyerhetné.

'*Verjünk hidat!*'¹³¹ – szólította fel ezért 1932. január 10-én a magyar kisebbség politikusait, úgy vélve, hogy ez a gondolat összhangban van a nemzetközi politika áramlataival. Megérett az idő a háborús győztesek és vesztesek közti szakadék eltüntetésére, az elszigetelt hatalmak közti harc megszüntetésére és a fegyverkezések okozta feszültségek csökkentésére – állította Krenner. Egyre jobban felismerhetővé válik, hogy ha az egykori monarchia politikailag mesterséges képződmény volt is, gazdaságilag *történelmi mestermű*nek bizonyul, melynek

128 A marxisták térnyeréséhez l. Jancsó: *Erdélyi magyarság életsorsa* i. m. 83.

129 Klaus Hildebrand: *Das vergangene Reich. Deutsche Ausßenpolitik von Bismarck bis Hitler*. Stuttgart, 1996. 502-504., 522-534.

130 Krenner Miklós: Az erdélyi út. *EH*, 1931, 603-616.

131 *Spectator*: *Verjünk hidat!* *Ell.*, 1932.I.10., 1.

örökségével felelősségteljesen kell bánni. A kisebbségeknek ki kellene állniuk a gazdasági együttműködés létrejöttéért, éppen saját érdekeik képviselésében, de anélkül, hogy ezáltal politikai célokat követnének. Krenner szerint az ilyen együttműködés segíthetne az utódállamok gazdasági nehézségeinek leküzdésében, s ezáltal a vágyott *békés munka* lehetőségének megteremtésében. Mindebben az volt az újdonság – főleg a konzervatív körök számára –, hogy Krenner a magyarságnak aktív szerepet szánt, mert ők *geopolitikai és lélektani helyzetük* miatt Közép-Európa gazdasági újrendezésekor nem kerülhetők meg. A kisebbségi magyar politikusoknak azt javasolta, lépjenek kapcsolatba mind saját kormányukkal, mind a magyarral, előbb nem hivatalos, majd hivatalos formában, és az államok egymáshoz való közeledésének szükségességét mind a többségi sajtóban, mind a többségi politikusok előtt népszerűsítsék. Ily módon az ügy számára kedvező *szellemi légkört* teremtenének. Krenner javaslata tehát egyrészt az együttélő népeknek – többségieknek és kisebbségieknek – a mindennapi életben általában működőképes együttélését, és így a különböző kultúrák közti kapcsolatokat megerősíteni, másrészt ideológiailag alátámasztani igyekezett. A mindkét oldalon erősödő nacionalizmus azonban ilyen terveknek ebben az időben nem jelentett már kedvező talajt.

Krenner javaslatai ugyanis nem a nemzetközi politika radikalizálódásán futottak zátonyra, mint a Fiatalok vagy Makkai próbálkozásai. Az ő elgondolásai azért maradtak megvalósíthatatlanok, mert már a kezdeti stádiumban megakadtak, mivel a kisebbségi magyar politikusok nem vették komolyan őket. Negatív hozzáállásuk azért érthető, mert még egy fél évvel korábban is (az 1931-es választások előestéjén) a pártelnök egyrészt Erdély állítólagos gyarmati sorsán kesergett, amelybe viszont (másrészt) az ott élő népek mintegy sorsközösségbe zárva élnek.¹³² Nekik ezért sorsuk irányítását saját kezükbe kellene venniük, és a Magyar Párt kész is az együttműködésre, ha a román Nemzeti Párt¹³³ visszatér eredeti programjához. Erről az ajánlatról, illetve a mögötte rejlő hozzáállásról Bethlen 1932 januárjában azonban már tudni sem akart. Tény viszont az is, hogy Krenner javaslatát a román sajtó is bizalmatlanul fogadta, nem saját meggyőződése kifejeződésének vélte, hanem Budapest által sugalmazottnak – így a Parasztpárt lapja.¹³⁴ Ilyen feltételezésekre azonban Krenner semmilyen alapot nem adott, mert világosan kifejezte, hogy elgondolásaiban sem az uralkodó politikai rend, sem az államok társadalmi berendezkedésének megváltoztatásáról nincs szó.

Egy kisebbségi részvétellel megvalósuló magyar–román közeledés reményét végül mégis a magyar körök ellenállása foszlatta szét. A Krenner valódi szándékáról terjesztett félreértett és félremagyarázott értelmezéseket jól mutatják a Magyar Párt részéről elhangzottak. Bethlen György gróf pártelnök például kijelentette, hogy ő a kisebbségi jogokért folytatott harcban nem ismer szünetet, közvetítőszerpet pedig csupán a kezdeményezést valóban megvalósítani képes erővel rendelkező fél, vagyis a kormány vállalhat magára, nem pedig a kisebbség.¹³⁵ Ennek az érvelésnek az első része félremagyarázza Krennert, mert ő szó szerint kijelentette, hogy javaslata az egyenlő jogokért folyó harcot még időlegesen sem kívánja szüneteltetni, a második része azonban rámutat az elgondolás utópikus magjára. Annak tudatában ugyanis, hogy egy nemzetállam számára az etnikai kisebbségek csupán az ország egységét (homogenitását) zavaró tényezők, minden reális alapot nélkülözött az az elképzelés, hogy vezető politikusai épp az általuk leginkább veszélyesnek tartott kisebbség javaslatait fogják elfogadni. Sőt, még Bethlen harmadik megjegyzése is, miszerint előbb a kisebbség helyzetén kell javítani,

132 A Magyar Párt útja. MK, 1931, 10. sz. 397-410.

133 Az elnök itt a Nemzeti Parasztpártról beszélt; ennek kormányzását azelőtt élesen bírálta.

134 A Patria véleményét Krenner maga cáfolta, I. Szombati vezércikkünkre. Ell., 1932.I.12., 1.

135 Bethlen György gróf nem ismer moratóriumot a kisebbségi harcban. KÚ, 1932.I.17., 3.

mert ezt automatikusan követni fogja az államközi viszonyok javulása, üres kijelentés maradt a többségi politikusok fenti hozzáállása miatt. A szükséges lépések sorrendjének kérdését ők ugyanis elsősorban ideológiai meghatározottságú problémaként fogták fel, nem pedig kauzálisként (ok-okozati viszonyban levőként). Ez az érvelés, meg a javaslatnak még vitára sem bocsátása meg is adta neki a kegyelemdőfést. Bethlen álláspontját még több politikus támogatta a sajtóban csakúgy, mint a párt vezetőségében, mi több: elutasításuk az övénel egyértelműbb volt. Sándor József például négy föltétel teljesülését tartotta elengedhetetlennek ahhoz, hogy a kisebbség a hídveréshez egyáltalán hozzáfoghasson. Mindenekelőtt három megbízásra van szükség, hogy az esetleges félreértések mindhárom oldalon elkerülhetők legyenek: a román kormánynak megbízást kell adnia a tárgyalások folytatására, hogy ne merülhessen föl az irredentizmus vádja, a magyar félnek úgyszintén az árulás vádjának kizárása érdekében, és végül a Magyar Párt részéről is kívánatos ez a stréberség gyanújának elkerülésére. A negyedik föltétel csupán annyi, hogy a román kormánynak előbb meg kell oldania a kisebbségi kérdést.¹³⁶ Ezzel Sándor világossá tette, hogy föltételei nem vehetők tárgyalások komoly alapjául. Magyar szenátorként tudnia kellett, hogy a magyar kisebbség nem volt abban a helyzetben, hogy föltételeket szabjon. A magyar politikusok számára már az is sikernek számított, hogy egyáltalán elismerték őket a magyar kisebbség képviselőinek a '20-as évek folyamán Bukarestben, ilyen, külpolitikai jellegű kérdésekbe nem volt beleszólásuk. Sándor feltételrendszere ezért inkább elterelő hadmozdulat, s így valójában nem más, mint a Krenner javaslatára adott indirekt tagadó válasz. Még abszurdabb Gyárfás Elemér reakciója. Ő azért utasította el az elgondolást, mert az szerinte valójában tőle származott, de már nem időszerű.¹³⁷ Paál Árpád is – időközben az *Erdélyi Lapok* főszerkesztője – úgy vélte, hogy még nem jött el a hídverés ideje a két nemzet között. Előbb a magyar kisebbség különböző társadalmi csoportjai között kell a kapcsolatokat létrehozni.¹³⁸ Ne feledjük, hogy a '20-as évek elején és közepén a kisebbségi kérdést pont Paál akarta a többséghez való közeledéssel megoldani. Azóta azonban a gazdasági nehézségek kezelése került politikai tevékenysége középpontjába, s ezek megoldását éppen a román–magyar elkülönülésben látta, messze eltávolodva így korábbi álláspontjától.

A Magyar Párt különböző szerveiben (Intézőbizottság, Parlamenti Csoport) tartott vitákon is kifejezésre jutott az a megütközés, amit Krenner javaslata kiváltott. Még 1932 június végén is foglalkozott az Intézőbizottság a javaslattal, de teljesen az elnök álláspontjára helyezkedett és elítélte a tervet, még hozzá Krenner jelenlétében, aki kísérletet sem tett álláspontja védelmére.¹³⁹ Korábban, február 11-én Pál Gábor vetette el a parlamenti csoport ülésén, szintén ellenkezés nélkül.¹⁴⁰ Az idézett állásfoglalások megvilágítják, hogy a magyar politikusok nagy része a '30-as évek elején már nem állt készen arra, mint akár pár évvel korábban is, hogy maga tegye meg az első lépéseket, és minden, mégoly apró adódó alkalmat megragadjon arra, hogy a többséghez közeledjék. Ehelyett a várakozás magatartása uralkodott, s ez lassan passzivitásba merevedett, arra várva, hogy a nemzetközi események fejlődése kedvező kihatással legyen a kisebbségre. A helyzetet jól érzékelteti a fiatal értelmiség egyik lapjának, a *Friss Híreknek* a megállapítása is: „A közeledés mindig kettőn állott s a mi igyekvésünket sohasem viszonzták...”.¹⁴¹ Egy híd különben is túl komoly dolog ahhoz – folytatta az ismeretlen szerző –, hogy

136 Sándor József szenzációs nyilatkozata a román-magyar közeledésről. BL, 1932.II.11., 1.

137 Balázs Sándor: Egy hídverési kísérlet – tanulságokkal. *Valóság*, 1987, 2. sz. 21-34., főleg: 29.

138 Paál Árpád: Kétféle hídverés. EL, 1932.I.29., 1-2.

139 György (szerk.): *Iratok* i. m. 157-159.

140 Uo. 329-334., főleg: 332.

141 A híd. FII, 1932.I.10., 1.

csak úgy egyből gyorsan odaállítható volna. Ilyen gondolatok már a párt képviselőitől is elhangzottak (az egyoldalúság és az elhamarkodás kerülése). Az viszont új, és az inkább óvatos nemzeti konzervatív pártpolitikusok számára túl radikális volt, ami ezután következett: „Az idő szekere robog a kiegyenlítő igazság fele. Addig, amíg a megbántott igazság elégtételt, a keserű lelkek kiengesztelődést nem kapnak, hidat verni előkészületlenül, sportszerűen, nem lehet”.¹⁴² Eszerint a Magyar Párt politikájának határozatlanságával mindig is elégedetlen ifjúság egy része már 1932-ben reménykedett abban, hogy a politikai rend egyszer megváltozik.

Maga Krenner csak a *Brassói Lapok* részéről kapott bizonyos fokú támogatást. Ez a lap megpróbálta ugyanis olvasótáborát a két nemzet kibékülésének a gondolata iránt fogékonnyá tenni, sőt lelkesíteni.¹⁴³ Krenner mégis alapjában véve teljesen egyedül maradt. Sajtólapjában, az *Ellenzék*ben még hosszú heteken át annak szentelte vezércikkeit, hogy a pártelnök kijelentéseire, valamint a számos félre- és belemagyarázó kísérletre megfogalmazott válaszait közlétegye.¹⁴⁴ De végül is újból alulmaradt a konzervatívokkal szemben (1927 után ismét), ami az utolsó komoly kísérlet végét jelentette, hogy a két nemzet párbeszédének lehetőséget teremtsen. E kísérlet kudarcához természetesen nagyban hozzájárult a visszhang és a támogatás elmaradása a másik (román) oldalról.

4. Útelágazások: az Országos Magyar Párt politikája

4.1. A politikai és az ideológiai önkép alapjai

A magyar kisebbségi elit eddig bemutatott elképzelései mind valamilyen kapcsolatban voltak a Magyar Párt egyik-másik céljával. Ideje ezért megvizsgálnunk, hogyan látta e párt a maga szerepét a '30-as évek elején, milyen képet terjesztett önmagáról a társadalmi nyilvánosságban, és hogyan néztek ki az általa kidolgozott kisebbségpolitikai elgondolások.

A Magyar Párt kivételes helyzetben van – állapította meg elnöke 1931-es, fentebb már említett választási beszédében. Azáltal ugyanis, hogy nem része a kormánynak, nem részese a pártok közti viszályoknak sem; igaz ugyan, hogy így semmilyen pozitív eredményt nem tud fölmutatni, de kimaradt a botrányokból is.¹⁴⁵ Az elnök külön kitért arra, hogy a magyar munkásság egy nagy része szavazatát hagyományosan a Szociáldemokrata és nem a Magyar Pártra adja, és arra buzdította a kisebbség e csoportját, gondolja meg, hogy a politikában a 'nemzeti szempontoknak' is szerepük van. Megerősítette ugyanakkor, hogy a párt továbbra is hozzá tartozónak tekint minden zsidót, aki magát magyarnak érzi. Bethlennek e kettős fölhívása – a zsidókhoz és a munkásokhoz – a pártnak azt a szándékát bizonyítja, hogy a kisebbség egészét kívánta képviselni, tevékenységének elvi alapjait tehát a nemzeti hovatartozásban látta. Ezt a tényt fejezi ki Jakabffy Elemér alelnök egyértelmű fogalmazása, miszerint az OMP „tulajdonképpen nem is politikai párt, hanem nemzetképviselő”.¹⁴⁶ A nemzet itt természetesen

---

142 Uo.

143 Halász Gyula: Barátkozás Budapesten. BL, 1932.IV.8., 1.

144 Spectator: A hídverők válasza. Ell., 1932.I.17., 1.; Spectator: A dunai gondolat. Ell., 1932.II.21., 1.; Amit a Duna hall. Ell., 1932.III.13., 3.

145 A Magyar Párt útja. MK, 1931, 10. sz. 397-410., főleg: 408.

146 L. Jakabffy egyik Szatmáron elhangzott beszédét: MK, 1932, 11. sz. 410-414., főleg: 413.; l. ezenkívül: Horváth: *Ungarische Landespartei* i. m. 256.

a magyar kisebbséget jelenti. Ilyen értelemben hirdette meg Bethlen is két évvel később, hogy „nem egy párt gyülekezetét alkotjuk, nem hozott ide körünkbe senkit érdek, vagy a kormányrajutás kilátása [...] a Romániában élő magyar nemzet egyetemét képviseljük”.¹⁴⁷ A párt két vezető képviselőjének ezek a kijelentései azért sokatmondóak, mert egyrészt újból a Krenner javaslatáról szóló (1932-es) vitában megnyilvánult passzív magatartást dokumentálják, másrészt a *kisebbség* terminusnak, de magának az ilyen állapotnak is az érintettek körében való egyre erősebb negatív értékelését mutatják. Az e magatartás mögött megbúvó mentalitásváltozásra – ezt jelzi a *nemzet* szó ismételt használata – bizonyára nem voltak hatástalanok a nemzetközi szakirodalomnak e terminus negatív és pozitív vonásaival foglalkozó vizsgálatainak eredményei.¹⁴⁸

A nemzeti hovatartozás mindenekfeletti fontossága Hegedüs Nándor képviselő egy beszédéből is kiviláglik. Ő ugyanis 1930. december 10-én a román parlamentben kijelentette: „Mi azért vagyunk itt, hogy magyar testvéreink panaszainak és siralmainak kifejezést adjunk”.¹⁴⁹ Az etnikai szempont elsődrendű szerepe egy nemzeti kisebbség politikai képviselői számára természetes dolognak vehető. A '30-as években azonban a pártnak a nyilvánosságához szóló szövegeiben néha kissé túlhajtottnak tűnik az érzelmekre apelláló hang és a nemzeti tudatra való hivatkozás. Az 1931-es választások után például így szól a párt a kisebbséghez: „Teljesítették *magyar* kötelességeiteket és újból fényes bizonyágát adták polgári öntudatokat komolyságának [...] a *magyar lélek* megtántoríthatatlanul és a *magyar egység* megbonthatatlanul került ki a küzdelemből”.¹⁵⁰ Még ha az olyan kifejezéseket, mint *magyar lélek* a kor nyelvének jellemző elemeiként könyveljük is el, úgy érezzük, hogy e szövegben az embereknek inkább az érzelmeire, semmint értelmére akartak hatni. Az ilyen kijelentések értékét természetesen annak tudatában kell megítélnünk, hogy a párt ugyanakkor a parlamentben szakszerű politikai munkát végzett. Erre később még kitérünk. Itt két olyan szándéknyilatkozatból idézünk, melyek azt igazolják, hogy az OMP-ben megvolt a szándék az együttműködésre a gazdasági válság leküzdése érdekében. Bethlen György például a királynak a parlamentet üdvözlő 1931-es üzenetére válaszként az OMP hajlandóságáról biztosította az uralkodót „a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem rendkívül súlyos helyzetének enyhítésére.”¹⁵¹ Gyárfás Elemér pedig már egy évvel korábban kifejezte a párt akaratát az etnikai konfrontáció folytatása helyett a válság leküzdésében való aktív részvételre, mert „a gazdasági problémák fölötté állnak minden pártérdeknek s mi hajlandók vagyunk éppen ezért egyesült erővel közreműködni a válság enyhítésén...”¹⁵²

A pártnak ezek, a fentiekkel nem teljesen összhangban levő nyilatkozatai abból eredtek, hogy kétirányú kötelezettségeinek elvárásait kellett kielégítenie. Ehhez meg kellett találnia a középutat az etnikai érdekekre koncentráló képviselői tevékenység, valamint az építő együttműködésre kész politikai munka között.

A magyarok nagy része a pártot mégis valóban a sajátjának és egyedüli politikai képviselőnek tekintette. Ez a rá leadott szavazatok számának (minden manipuláció ellenére) viszonylagos állandóságából kiolvasható.¹⁵³ De bírálói is voltak, mégpedig nemcsak a Bethlen által

147 A hatodik nemzetgyűlésünk. MK, 1933, 12. sz. 401.

148 Hans Hoyer: Volksgruppen, nicht Minderheiten! *Nation und Staat*, 1930, 12. sz. 805.

149 Hegedüs Nándor képviselő beszéde... MK, 1931, 10. sz. 67-80., főleg: 79.

150 A Magyar Párt köszönete az erdélyi magyarságnak. MK 1931, 10. sz. 455.

151 Bethlen György 1931.VI.25-i beszédét közölte: MK 1931, 10. sz. 496.; l. még Willer József beszédét is (1930.XI.25.): MK, 1930, 9. sz. 879.

152 Gyárfás 1930.XI.28-i beszéde: MK, 1930, 9. sz. 897-919., főleg: 901.

153 Másként látja ezt Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 106. Tény viszont, hogy az OMP 1928-ban, az egyetlen szabad választáson 6,08%-ot kapott (miközben a magyarok az ország lakosságának 7,9%-át tették ki); 1931-ben

említett két rétegből – ő valószínűleg csak reagált kritikájukra –, hanem egy szám szerint nem jelentős baloldali (szociáldemokrata,¹⁵⁴ illetőleg kommunista) csoport részéről is. Ezek osztályharcos szempontból ítélték meg és el az OMP politikáját, melynek vezetői a szemükben „a kizsákmányoló tőke zsoldjában álló” reakciós mágnások, bankárok és ügyvédek voltak. Ingerelhette őket a párt korabeli jellemzése is „vallások feletti konzervatív párt”-ként,¹⁵⁵ mert tevékenységében nem láttak egyebet, mint a *dolgozó nép* ellen irányuló elvtelen paktálást a regáti oligarchiával. Nézeteiket a *Falvak Népe* című újság 1933-ban kiadott brosúrája foglalja össze világosan: *Tíz éves Magyar Párt – tíz éves árulás*¹⁵⁶ címen. Az árulás természetesen a magyar néppel, a munkásokkal és a paraszttal szemben történt. Maga a lap – a *Korunk* mellett – a radikális (kommunista) baloldalnak a Magyar Párttal szemben álló másik orgánuma volt. A Szociáldemokrata Párt magyar nyelvű lapja az *Előre* nevet viselte. A baloldal politikai súlya azonban nem volt jelentős (minden 1945 utáni fölértékelési kísérlet ellenére), tartósan gyökeret verni sem volt képes a kisebbség körében, és befolyása is gyenge maradt. Pártalapítási kísérlete sem járt sikerrel (1933-ban *Az OMP Ellenzéke* néven). Figyelemre méltó azonban, hogy míg a párt polgári bírálói – Krenner és a többiek – számára az egységes politikai képviselőlet sérthetlensége mindenek fölött álló követelmény volt, ilyenfajta imperatívuszt a baloldal nem ismert.

A Magyar Pártnak a zsidókhöz való viszonyáról azért kell részletesebben szólnunk, mert ennek alakulása jól mutatja a jobboldali irányzatoknak a magyarságra gyakorolt befolyását.¹⁵⁷ Ez a viszony az 1924-es jó kezdet után hosszú évekig zavartalan volt, mi több 1928-ban a magyar ajkú zsidók tagságát a párt megerősítette, s ugyanebben az évben Hegedüs Nándor személyében zsidó felekezethez képviselőt küldött a parlamentbe.¹⁵⁸ Visszhangtalan maradt ugyanakkor az 1920-as években több román antiszemita a magyarokhoz intézett felhívása, hogy szellemileg és gazdaságilag távolodjanak el a zsidóktól (köztük volt például Ion Moța, a későbbi Vasgárda egyik vezető személyisége).¹⁵⁹ Az 1931-es választások előtt megalapították ugyan a zsidó pártot, de a Magyar Párt zsidó tagjainak egy csoportja fölhívást intézett hitsorsosaihoz, hogy szavazzanak mégis a Magyar Pártra, mert a magyar–zsidó együttélés fölbonthatatlan.¹⁶⁰ Jóllehet antiszemita hangok korábban is voltak, mégis a magyar–zsidó

és 1932-ben a választási bizottság a leadott szavazatok 4,75%-át ítélte oda neki, 1933-ban 4,01%-ot és 1937-ben 4,43%-ot; l. a számokat: Scurtu – Buzatu: *Istoria* i. m.

154 L.: Lakatos: *Emlékeim* i. m. 406. Ezeknek a hangoknak a súlyát (mint ahogy a különböző baloldali „ellenpártokét” is) túlbecsüli Pană: *Minoritari și majoritari* i. m. 108-110.

155 Az OMP-t Braun Róbert jellemezte így: MK, 1932, 11. sz. 177.

156 *Tíz éves Magyar Párt – tíz éves árulás*. Falvak Népe kiadása. II. n., é. n.; Bányai Imre: A nemzetiségi kérdés Romániában. *Korunk*, 1933, 8. sz. 356-363.; Dávid István: A fiatal magyar értelmiség. Uo. 441-448. Mivel Beke tanulmányában minden elemző vizsgálatról lemond és a társadalmi gyökereket sem igen veszi figyelembe, ő is erősen eltúlozza a tiszavirág életű baloldali mozgalmak jelentőségét, l.: Beke: *A romániai magyar kisebbség választási-politikai stratégiái* i. m. 343., 346., 350-351.

157 Az irredentizmus és az antiszemitizmus, valamint a faszizmus közti összefüggésre külföldi megfigyelők Magyarországon már a húszas évek elején felfigyeltek, l.: Romsics: *Bethlen* i. m. 217. A német–zsidó viszony alakulását Glass is a nemzetiszocializmusnak a német (szász) kisebbségre gyakorolt hatásaként értelmezi: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 14.

158 A magyar–zsidó együttélést épp Hegedüs személyén keresztül mutatja be Balázs Sándor: Etnikum, kultúra, politikai opció. *Korunk*, 1991, 8. sz. 970-976. Hegedüst Paál ajánlotta képviselőnek, l. naplójegyzését 1932.VI.29-éről, Teleki László Alapítvány könyvtára K. 1951/97; l. ezenkívül az Intézőbizottság 1928.XI.13-i ülésének jegyzőkönyvét: György (szerk.): *Iratok* i. m. 127-132. Hegedüst jellemzi unokaöccse, Hegedüs Géza: *Előjátékok egy önéletrajzhoz*. Budapest, 1982. 95-100.

159 Maria Ghitta: Interwar Anti-Semitic Ideologists in Transylvania: A Professor and a Student. *Transylvanian Review/Revue de Transylvanie*, 15 (2006) 3, 89-110, főleg: 93-94, 103.

viszony megromlása 1932 után kezdődött, az *Erdélyi Lapok* című napilap alapításának következményeként. Ezt nemsokára vita követte a pártnak a zsidókkal szembeni állásfoglalásáról, mert a lap vezetői között a párt olyan élvonalbeli személyiségei foglaltak helyet, mint Gyárfás Elemér szenátor, főmunkatárs, Paál Árpád, korábban képviselő mint főszerkesztő és Sulyok István képviselő, a kolozsvári helyi szerkesztőség tagja. A lap már első számában egy zsidóellenes cikket jelentetett meg, s erről utólag visszatekintve nyugodtan megállapítható, hogy későbbi antiszemitizmusának előhírnöke volt. Egy budapesti folyóirat meg is vádolta miatta az Országos Magyar Pártot zsidóellenességgel.¹⁶¹ Az írás szerzője ezt a vádat személyesen Gyárfás ellen fogalmazta meg, ő azonban azzal utasította el, hogy politikusi múltja nem támaszt ilyesmit alá.¹⁶² A Magyar Pártnak egyetlen zsidó származású képviselője, Hegedüs Nándor sietett segítségére, mondván: „A Magyar Pártban soha nem vettem észre antiszemita tendenciát, pedig, különösen mióta képviselő vagyok, alkalmam van a párt vezetőit, irányítóit és a vezetés szellemét közelebbről megismerni”.¹⁶³ Ennek ellenére – visszatekintve – megállapítható, hogy az 1933 utáni fejlemények, vagyis az előbb említett újságíró-politikusok magatartása és kijelentései az elhangzott vádakot mégis igazolták. A pártvezetés legfelsőbb szintjén ők képviselték a jobbszárnyat. Igaz viszont az is, hogy velük szemben Jakabffy, Bethlen és mások viszonylag erős csoportot alkottak, melynek 1938-ig sikerült határozatok által megakadályoznia az antiszemita nyelvezetnek a pártpolitikába való behatolását. Ily módon cáfolható a zsidóellenesség fenti vádja, pontosabban az, hogy a Magyar Párt fennállásának egész ideje alatt és a maga egészében antiszemita lett volna. Konzervatív pártként való besorolása, valamint amiatt, hogy hajlott a nemzeti színű retorika irányába, de az említett jobbszárny tevékenysége miatt is azonban később állandóan készen kellett állnia hasonló szemrehányásokra. A fenti három személynek a pártvezetésben való további jelenlétét azzal a régebbi taktikával magyarázhatjuk, amely a problémát okozó személyeket megtartani és bevonni igyekezett éppen ellenőrizhetőségük biztosítása érdekében. Az sem elhanyagolható szempont, hogy a párt tisztában volt e személyek népszerűségével a kisebbség egy-egy csoportjában, s általuk e jobboldali beállítottságú szavazók hűségét is biztosítani akarta magának.

4.2. Autonómiaterv és nagygyűlés

Az autonómia gondolata azok közé az ideológiai képződmények közé tartozott, amelyek a magyar kisebbséget hozzásegítették az új államjogi valóságba való beletörődéshez, mert kilátásba helyezte az önrendelkezésnek legalább részleges megvalósulását. Már a békeszerződésnek a magyar parlament általi ratifikálását (1920. november 13.) követő első állásfoglalások egyike névtelenül ugyan, de az aktív politizálást immár időszerűnek tartva, annak a nézetnek adott hangot, hogy az állam a kisebbségek öngazgatása által saját politikai és érzelmi alapjait tudná erősíteni.¹⁶⁴ A *Kiáltó Szó*ban Kós integrációt ígért a nemzeti autonómiáért. A Magyar Szövetség 1921-es programtervezete politikai célként szintén az öngazgatás megvalósítását

160 Hlexner Béla beszéde. KÚ, 1931.V.28., 2; Hegedüs Nándor: Zsidók és magyarok. KÚ, 1932.V.28., 6.

161 A vád: Csersegi L. S.: Reakciós zászlóbontás Erdélyben. *Századunk*, 1932, 133-135.; 1. még: MK 1932, 11. sz. 177.

162 Gyárfás Elemér: Reakciós zászlóbontás Erdélyben. *Erdélyi Lapok* (a továbbiakban: EL) 1932.III.18., 1-2. és MK 1932, 11. sz. 194-197.

163 Hegedüs Nándor: Az antiszemitizmus vádja a Magyar Párt ellen. MK 1932, 11. sz. 198-202.

164 Ratifikáció után. KÚ, 1920.XI.18., 1-2.; A magyar szervezkedés taktikája. KÚ, 1920.XII.28., 1-2.

és az ország etnikailag megalapozott decentralizációját fogalmazta meg.¹⁶⁵ Az OMP programja is tartalmazta a saját nyelven, saját hivatalnokokkal és saját jogszolgáltatással működő öngazgatás igényét.¹⁶⁶ A kérdés bonyolultsága azonban már az első időkben három alapvető és egymással összekapcsolódó témakör tisztázását kívánta meg. A kisebbségi politikusoknak és jogászoknak sok idejükbe és energiájukba került mindenekelőtt az *önigazgatás* és a *(nemzeti) autonómia* szakkifejezések fogalmi tisztázása. De ezek tartalmától függetlenül is eldöntendő volt annak az alanynak a kiléte, aki ezen államjogi szabályozásokkal élhet. A főprobléma azonban kétségtelenül az volt, hogy milyen álláspontot foglalnak el vele kapcsolatban a többségi politikusok, vagyis hogy egy idevonatkozó elképzelésnek milyen változatával értenék egyet – ha erre egyáltalán hajlandók volnának.

Ezt a fogalmi zavart valójában a kisebbségvédelmi szerződés 11. paragrafusával oldotta meg. Eszerint ugyanis a székelyek és a szászok közösségének Erdélyben vallási és tanügyi autonómia jár. Problémát ennek az előírásnak az értelmezése okozott, nevezetesen érvényessége határainak meghatározása. A konzervatívok egy, csupán a székelyeknek juttatandó autonómiában annak a (Bukarest által valóban napirenden tartott) kísérletnek a veszélyeit látták, hogy a magyarság egységét megbontsák, és egyes csoportjait egymás ellen kijátsszák. Sőt, egyesek úgy vélték, hogy az egyházi iskolák létét is veszélyeztethetné a kulturális autonómia.¹⁶⁷ Az ilyen vádak következménye volt, hogy a '20-as évek közepén a Magyar Párt a helyi kulturális vagy iskolai autonómiával alig foglalkozott. Az e kérdésben megnyilvánuló óvatosságot természetesen nem kis mértékben befolyásolta az a felismerés, melynek legkésőbb az ország egységét posztuláló 1923-as alkotmány elfogadásakor tudatosulnia kellett, hogy ti. Bukarestnek nem célja egy, a területi sajátosságokat figyelembe vevő, óvatos kiegyenlítődsre törfő politika. A magyar politikai elit tapasztalatai szerint tehát a szembenálló román oldalon egyetlen partner sem akadt, amely egy, az 1919-es kisebbségvédelmi törvény szellemében alkotott kisebbségi törvényt támogatott volna. Mi több: a többségi politikusok az autonómia-tervekben mindig olyan próbálkozást láttak, amely végeredményében az állam egysége és szuverenitása ellen irányul. Így apadt el lassan a legalább kulturális autonómiát óhajtó magyarok egymással folytatott eszmecseréje is – területiről 1923 után már beszélni sem mertek. A helyzetet azonban a magyar elit továbbra sem tartotta kielégítőnek. Ezért a Magyar Párt egy memorandumot és egy hozzá tartozó törvénytervezetet dolgozott ki a nemzeti kisebbségek helyzetéről, s ezt 1923. november 30-án átnyújtották az uralkodónak.¹⁶⁸ Ebben a következő nemzeti követelések találhatók: létesítsenek kisebbségügyi minisztériumot a két legnagyobb kisebbség megbízottjainak vezetésével; fordítsassanak le minden törvényt és rendeletet a kisebbségek nyelvére; a helyi szervek a kisebbségek nyelvén működjenek az általuk lakott területeken; állítsák helyre a kisebbségi egyházak autonómiáját és jogegyenlőségét az ortodox egyházzal; a kisebbségek által lakott területek gazdasági fejlesztése ne különbözzék a románok által lakottakétól; a nemzeti hovatartozás szabad megvallásának joga származástól, a családnév formájától vagy hitbéli kötődéstől függetlenül (ez utóbbi követelmény a küszöbön álló új

---

165 Bárdi: *Történelmi kényszerpályák* i. m. 8. dokumentum.

166 Uo. 9. dokumentum.

167 A konzervatívok aggodalmait tárgyalja Paál: A székely kérdés. KÚ, 1921.IX.6., 1-2.; és: Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére. In: *Források és stratégiák*. Csíkszereda, 1999. 29-113.

168 L. az Intézőbizottság 1923.X.24-i, XI.22-i és XII.22-i ülésének jegyzőkönyvét: György (szerk.): *Iratok* i. m. 30-37.; ezenkívül: A Magyar Párt a király előtt. Az átnyújtott memorandum kéri az anyanyelv jogának az elismerését. KÚ, 1923.XII.4., 4.; Bárdi: *Szupremácia* i. m. 95.

iskolatorvénynek azon előírása ellen irányult, amely az erdélyi zsidóknak megtiltotta más kisebbségek iskoláinak látogatását).¹⁶⁹ A memorandumhoz mellékelt törvénytervezet a kisebbségek egyenjogúságáról szólt; további sorsáról semmi sem ismeretes. Mindkét dokumentum jól láthatóan abból az igényből fakadt, hogy a kisebbség valóban létező hátrányos helyzetét megszüntesse és őt legalább a polgári egyenjogúsáig eljuttassa. Szó sincs bennük közösségi jogokról, vagy a kisebbség önmagát jogi alanyként fölfogó elképzeléseiről, netán nemzeti autonómiáról. Egy olyan kompromisszumot képviseltek, ameddig a Magyar Párt hajlandó volt elmenni. A román politikusokat azonban még e kívánságok veszélytelenségéről sem sikerült meggyőznie.

1927-ben az újralakult Magyar Néppárt pályázatot írt ki egy kisebbségi törvénytervezetre. Ennek nyerteséről egy korabeli szász ügyvéd a következőket írta: „értékes és nagyon ösztönző munka”, alkalmas arra, hogy „véget vessen a mindenkori kormány és a kisebbségi képviselők közötti gerillaháborúnak”.¹⁷⁰ A Tornya Gyula által készített tervezet valamely kisebbséghez való tartozás megállapítása érdekében egy nemzeti nyilvántartás létrehozását javasolta, melybe minden felnőtt személy fölvetelét kérheti.¹⁷¹ E tervezet törvényerőre való emelkedése esetén minden etnikum saját önálló szervezetei felügyelnék önnön nemzeti, kulturális és gazdasági érdekeinek és sajátosságainak a megőrzését és érvényesülését. 20%-os népességarány esetén nyelvük helyi szinten egyenjogúságot élvezne. Szervezeteiknek joguk volna kiadásaik fedezésére tagdíjat szedni, vállalkozásokat alapítani és adományokat elfogadni. Jóváhagyása esetén e törvény alkotmányjellegét nyerne, hogy a pártpolitikák fölé emelkedjék és érvényességét azok ne kérdőjelezhessék meg.¹⁷²

Jóllehet 1927-ben nyomtatásban is megjelent, Tornya elgondolása sem váltott ki nagyobb hatást, elsősorban a többségi politikusokban nem.¹⁷³ Ámbár ez utóbbiak gyakran hangoztatták a kisebbségi kérdések megoldásának, sőt egy kisebbségi törvény megalkotásának a fontosságát (mindkét nagy párt tervezett is ilyent), mikor cselekedni kellett volna, vagy nem volt bátorságuk hozzá, vagy az ellenzék támadásai miatt mondtak le róla. Az ellenzék ugyanis ilyenkor mindig árulást emlegetett.¹⁷⁴ Ily módon ez a téma – Tornya elképzelése csakúgy, mint más magyar jogászok tervei és fejtegetései a kulturális autonómia lehetőségeiről – inkább csak a magyar kisebbségen belüli eszmecserékben kapott szerepet. Tárgyaló fél hiányában nem válhatott a kisebbség és a többség között folyó interetnikus párbeszéd alapjává. Tornya írásának említett szász recepciója is annak volt köszönhető (1929-ben), hogy a Parasztpárt a helyi (községi és kerületi) tanácsokat föloszlatta és kizárólag románokból álló ún. ideiglenes tanácsokkal helyettesítette. A magyarság ebben és további intézkedésekben arra irányuló kísérletet látott, hogy a kisebbségeket helyi szinteken még megmaradt jogaiktól és szabadságuktól is megfosszák.¹⁷⁵ Nem véletlenül látta Paál Árpád pár év múlva a magyarság gazdasági nehézségeinek okát éppen abban, hogy ők egymást anyagilag nem képesek támogatni, a helyi

169 Bárdi: *Történelmi kényszerpályák* i. m. 11. dokumentum.

170 Dr. Wilhelm Klein: *Zum Minderheitengesetzentwurf der siebenbürgisch-ungarischen Volkspartei. Ostland*, 1929, I. sz. 44-46.

171 Klein: *Minderheitengesetzentwurf* i. m. 44.; Bárdi: *Szupremácia* i. m. 97.

172 Klein: *Minderheitengesetzentwurf* i. m. 45.; Bárdi: *Szupremácia* i. m. 97.

173 Bárdi Nándor ezt arra vezeti vissza, hogy sem ezt, sem a többi tervezetet nem fordították le románra.

174 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 64.

175 Az erdélyi városok tiltakoznak a városi tanácsok pártpolitikai átfestése ellen. KÚ, 1928.XII.31., I. 1930-ban helyi választásokat tartottak, melyeken az OMP jelöltjei a megyei tanácsosi helyek 25,4%-át, a városiak 28,8%-át kapták meg. Az első eredmény megfelelt a kisebbség százalékarányának, viszont a városokban a Párt messze alulteljesített, I. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 92-94.

fórumokat pedig magyarok lakta vidékeken is románok tartják kézben. Paál nem kételkedett abban, hogy az Erdélybe kirendelt román hivatalnokokat csakis saját vagyoniuk növelése érdekelte, és jöttányit sem törődtek egy nekik idegen település lakóinak jólétével.¹⁷⁶ Mindez világossá tette, hogy a fentiek ellenére mégis a kisebbségeknek kell a nekik megfelelő törvényalkotást kezdeményezniük, mert e nélkül erre sosem kerül sor. Ezért a pártpolitikusok számára a kérdés továbbra is napirenden volt, sőt a párt több tagját meg is bízta tervezetek kidolgozásával. Bethlen György egy kisebbségi törvénytervezetnek a parlament előtti – Paál és Balogh Arthur által javasolt – bemutatását megelőzően mindenesetre szükségesnek tartotta tisztázni, hogy a párt csakis maximális követelésekkel léphet föl, ezeket viszont szükségszerűen el fogják utasítani.¹⁷⁷ De az még elvileg sem tisztázott, hogy a területi vagy a személyi autonómia az elérendő cél, nem is szólva a Székelyföld státusáról. Ez utóbbi autonómiáját ugyanis sok magyar azért nem támogatta, mert az szerintük a kisebbség országos súlyának csökkenését jelentette volna.

A készülő tervezetek alapját a kisebbségvédelmi szerződés 11. paragrafusának a gyakorlatba való ültetését célzó javaslatok képezték. Ezek a tervek azonban nemhogy a megvalósulásig, de még a nyilvánosságig sem jutottak el. Ennek különböző okai voltak. Jakabffy Elemér ugyan a párt elé terjesztette a vázlatát, hogy vitassák meg, ám nem publikálta.¹⁷⁸ Nem is tették komoly megfontolás tárgyává csak tíz évvel később, amikor Erdély kérdésének várható nemzetközivé válásakor a szerző vele a napi politikát próbálta befolyásolni. Nyilvánosságra hozataláról ekkor (saját lapjában, a *Magyar Kisebbségben*) a budapesti kormány kérésére mondott le. Teleki Pál miniszterelnök ugyanis 1940-ben azon a véleményen volt, hogy a magyar kisebbség helyzetének javulása már nem az akkori status quo keretein belül fog megtörténni.¹⁷⁹ De már 1931-ben az akkori miniszterelnök, Bethlen István egy, Balogh Artúrral folytatott beszélgetésében a Magyar Párt elnökének a véleménye mellé állt. Azt mondta ugyanis, hogy egy kisebbségi törvénytervezetnek a román parlamentben való előterjesztése sem gyakorlati, sem taktikai okokból nem célszerű. Minthogy a párt csakis maximális elképzelésekkel léphet föl (mert másképp önként mondana le jogokról), tervezete a román kormánynak pusztán ürügyként szolgálna arra, hogy az ország nyilvánossága előtt túlzottnak és a nemzeti érdekeket sértőnek bélyegezze.¹⁸⁰ Ezzel az indokkal le is seperné az asztalról, s ráadásul a Magyar Pártot tüntetné fel a bűnbak szerepében. Ehelyett a pártnak Erdély autonómiája kérdését kellene állandóan napirenden tartania – ajánlotta a miniszterelnök –, és ehhez a térség románságának a támogatását megnyernie. Azt is javasolta Baloghnak, hogy dolgozza ki a lehetséges autonómia kérdés-komplexumát; ez a tervezet is tíz évvel később vált időszerűvé. Ez a beszélgetés jól mutatja Budapest befolyását a Magyar Párt politikai stratégiájára. A '30-as évek folyamán a párt igyekezett is politikáját Budapesttel mind jobban összehangolni.

Az autonómia kérdését a többi kisebbség képviselői is egyre fontosabbnak érezték. Ehhez a Iorga-kormány új közigazgatási törvénye is hozzájárult. Ennek célja a központosítás további fokozása volt azáltal, hogy a községi és kerületi tanácsokat a már említett *interimár bizottságokkal* helyettesítette. Ez a törvény véget akart vetni az öngazgatás minden formájának, s teljesen figyelmen kívül hagyta a kisebbségi nyelvek helyi használatának lehetőségét. Paál Árpád a törvény tervezetét visszalépésnek nevezte a korábbihoz képest, és a parlamentben való

176 Az OMP Intézőbizottságának 1930.VI.22-i ülése, György (szerk.): *Iratok* i. m. 140-147.

177 MOL K64-46-1931-27, 165/1931.

178 Bárdi: *Szupremácia* i. m. 98.

179 Jakabffy: *Adatok*. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.

180 MOL K64-46-1931-27, 165/1931, 427/1931.

elutasítását javasolta.¹⁸¹ Ennek megfelelően ellene foglalt állást június 26-án Sándor József a Szenátusban, Hegedüs Nándor pedig a Képviselőházban azzal az indoklással, hogy a tervezet antidemokratikus, központosító és kisebbségellenes.¹⁸² A törvényt a parlament ennek ellenére július 15-én elfogadta. A létrehozott *interimár bizottságok* tagjainak túlnyomó többsége természetesen román nemzetiségű volt; Erdélyben például 169-ből 10-en kerültek ki a Magyar Párt tagjainak soraiból.¹⁸³ Az erdélyi románokkal való együttműködés reménye is hamar szertefoszlott. Jóllehet a Parasztpárt egy politikusa, Romulus Boilă decentralizációs tervekkel állt elő, s úgy tűnt, hogy ezeket a nyelvész Sextil Pușcariu autonómiabarát kijelentései is támogatják, hamar kiderült, hogy Boilă terveiben szó sem volt a kisebbségek helyzetéről, csupán a közigazgatás minőségének javítását célozták a tartományok megerősítése által. A román nacionalisták heves támadásai azonban hamar nyilvánvalóvá tették, hogy még ő is csak magányos harcos.¹⁸⁴

Mindenek ellenére ebben a korban keletkeztek a legrészletesebben kidolgozott magyar autonómiatervek; csupán részleges megvalósulásuk is már nemcsak a kisebbség helyzetén, de az etnikumok viszonyán is sokat javított volna. A Magyar Párt 1931. július 24-én Paál Árpádot is megbízta egy ilyen terv kidolgozásával (Jakabffy kivül). Paálnak jogi és államtudományi végzettsége volt és már évek óta foglalkozott az autonómia és az önrendelkezés kérdéseivel. Munkáját ugyanezen év november 14-én mutatta be *Törvény a székelyközületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján* címen.¹⁸⁵ Bár tervezete nem jutott túl a javaslat stádiumán, gondolatai a magyar elit egy része ideológiai fejlődésének (mondhatni: radikalizálódásának) újabb fontos lépését jelentik. Paál esetében egészen pontosan a többségi nemzet államiságától való (a '20-as évek végén megkezdett) óvatos és elméleti eltávolodás folytatásáról van szó. Az általa elképzelt *Székely közületek* („communaute des Szeklers”) tagjainak azok számítottak volna, akik a történelmi Székelyföld területén, illetőleg közvetlen szomszédságában éltek, magukat magyarnak vallották, és egy e célból készített nyilvántartásba fölvtették (1. §). A terület földrajzi kiterjedése a négy, 80-90%-ban székelyek által lakott kerületen (‘széken’) kívül azokat a határos településeket is felölelte volna, ahol a lakosságnak legalább 50%-a magyar volt (2. §). A biztosítandó autonómiának a kisebbség számára lehetővé kellene tennie, hogy egyházi és tanügyi problémáit állami felügyelet mellett, de helyi öngazgatással oldja meg (1. és 20. §). A népesség megszervezésének fokozatai lettek volna: a több háztartásból összeálló *szomszédság*, az ezekből alakuló *utcák* egysége, majd a *városnegyed* és végül maga a *Székely közületi helység* (község vagy város) (12. §). Több ilyen helyi közösség hozná létre a vidékek képviselőit, a legfelsőbb szerv pedig a *Székely közület nagytanácsa* („marele consiliu al comunității săucești”) volna. Ez utóbbi ötvenként változtatná székhelyét a személyi kapcsolatok és érdekösszefonódások kialakulásának megelőzése céljából (42-61. §). A tagok vagyona érintetlen maradna ugyan, mégis elvontan (eszmeileg) az egész közösség tulajdonát képeznék, ezért az utóbbinak rá vásárlási előjoga volna (24. és 29. §). E rendelkezés egyrészt a közösség

181 A parlamenti csoport 1931.III.20-i ülésének jegyzőkönyve, György (szerk.): *Iratok* i. m. 322 kk.

182 Sándor József beszéde a szenátus 1931. évi június 26-i ülésén. MK, 1931, 10. sz. 496-499.; Hegedüs Nándor képviselő beszéde a közigazgatási reformról. Uo. 581-588.

183 Mikó: *Huszonkét év* i. m. 110.

184 Boilă decentralizál, de a nemzeti állam jelszava alatt. KÚ, 1931.IX.20., 5.; Torga Marosvásárhelyen választott Boilának... KÚ, 1931.IX.23., 1.; Bárdi: *Szupremácia* i. m. 47-49.

185 PÁII IIRM MS 765 I/21. és 24.; Bárdi: *Történelmi kényszerpályák* i. m. 15. dokumentum. Közölte kivonatolasan a *Korunk*, 1990, 6. sz. 766-779., és az egész szöveget a *Magyar Kisebbség*, 2004, 1. sz. 424-465.

pénzügyeit óhajtotta megalapozni (a tagok által fizetendő hozzájárulásokkal), másrészt egy középkori szokás felelevenítésével idegenek betelepődését megakadályozni (ha Paál ezt expliciten nem mondja is ki). Jelen dolgozatunk témája számára sokatmondó az autonóm székely közösségek és az állam közötti viszony milyenségének elképzelése. Büntető és magánjogi kérdésekben természetesen a közösségeken belül is az általános jogrendszer előírásai érvényesültek volna (87. §), csupán az egyházi és a tanügyi meg a velük összefüggő gazdasági és jótékonyági területek szabályozása esett volna a közösség illetékességébe. Ezen föladatok megoldása érdekében a közösség szabályzatot alkot. Az állami és a közösségi illetékességi területek elhatárolásának nem utolsó sorban azt a célt kellett volna szolgálnia, hogy a nyilvános funkcióviselőket a közösség maga kereshesse ki – ezt Paál maga is világosan megfogalmazza vázlatában: „A székely közülethez tartozó társadalom egyházi és közművelődési teherbíró-képessége érdekében az állam és község előmozdítja, hogy a székely közület megfelelő előképzettségű egyénei életpályájukat a székely közület területén folytathassák. Ennélfogva az állam a székely közület területén működő kormányzati, igazságszolgáltatási, közigazgatási és egyéb intézményeinél és vállalatainál hivatali állásokra és munkára elsősorban azokat alkalmazza, akik az általában megkívánt előképzettség és egyéb előfeltétel mellett azt is tudják igazolni, hogy a székely közület tagjai” (89. §). Magyaroknak és románoknak Paál által így elképzelt elkülönítési javaslata azonban a bukaresti kormány egyetértésére nem igen számíthatott, mert a centralisztikus állami adminisztrációban egy ilyen példa más vidékeken esetleg a – nem kívánt – minta követését váltotta volna ki. Indoklásában Paál ugyan tényekre utalt – így a magyar értelmiség körében megállapítható magas munkanélküliségre, melynek okát a közigazgatásból való kiszorításukban is látta (pl. ismételt nyelvvizsgák által) –, állampolgárok nemzetiségi alapú beosztása azonban különböző jogállású csoportokba nem illett bele a korabeli koncepciókba. Világos volt a hozzáértők előtt az is, hogy Paál valójában ’20-as évek végi követeléseit – akkori énjének erős nemzetközpontúságából fakadó szegregációs elképzeléseit – öntötte továbbfejlesztett jogi keretekbe. Sem az állam felügyeleti joga vallási és tanügyi téren (90., 97. §), sem más hasonló gondolatok ezt el nem kendőzhették.

Mínthogy azonban ez a terv sem jutott el a többségi képviselőkhöz, még a visszautasításra sem volt esélye. A kisebbség vezetői természetesen olvasták és megbeszélték. De mínthogy további lépésekről (pl. tervek román politikuskokhoz való eljuttatásáról, a parlamentben való bemutatásáról stb.) semmiféle információk sincs, valószínűnek látszik, hogy a kisebbségi politikusok Paál javaslatát is *ad acta* tették. Mindössze az Erdélyi Fialatok egy ülésének fennmaradt jegyzőkönyve tanúskodik arról, hogy ők Paál vázlatát alaposan és sokoldalúan megvitatták. Ez a jegyzőkönyv számunkra igen tanulságosan mutatja az ifjúság és a konzervatív vezetés elképzelései közötti szakadékot is (hiszen Paál ennek megbízásából dolgozott). Az új nemzedék egyes képviselői ugyanis e törvénytervezet több pontját elutasították mint nem demokratikus vagy megvalósíthatatlant (az adott körülmények között).¹⁸⁶ Paál tervezete szerintük ezért egyszerűen a valósággal szembenálló ellenmodell. Úgy tűnik, ezt ismerték fel a magyar politikusok is, és ezért nem foglalkoztak tovább vele. De Budapest befolyását is számításba kell vennünk, hiszen a magyar kormány az ilyen elgondolásokat általában kellenlül fogadta, mivel ezek a kisebbség helyzetének szabályozása által az ő revízióra törő politikája alól húzták volna ki a talajt. E törvénytervezet jelentősége a történetírás számára mégis nagy, mert ez a legrészletesebb kifejtése a romániai magyarság elképzeléseinek saját

---

186 Cseke Péter: Az Erdélyi Fialatok vitája a székely autonómia-tervezetről. Jegyzőkönyv. *Korunk*, 2000, 1. sz. 126-131.

helyzete olyan rendezéséről, amely az autonómia formáját is tartalmazza, még ha vannak is ideológiai és más jellegű gyenge pontjai. Bukarest hozzájárulását már ez utóbbiak valószínűtlennek tették (az ottani központosító és asszimiláló törekvésektől függetlenül is).

A helyi közigazgatás kérdései azonban továbbra is napirenden maradtak a pártban, s Paállal egyidőben Balogh Artúr is benyújtotta erről szóló elképzeléseit. Őt elsősorban a kérdés tanügyi és kulturális vonatkozásai érdekelték, nem területi vagy etnikai oldalai. Számunkra itt főleg az az érvelésmód érdekes, mellyel az egykori jogászprofesszor elgondolásait alátámasztotta.¹⁸⁷ Abból indult ki, hogy a békeszerződések a kisebbségek érdekeit is figyelembe kívánták venni, mert másképp nem magyarázhatók az autonómia-rendelkezések. Ez azonban azt is jelenti, hogy a kisebbségeknek maguknak kellene saját kulturális ügyeikben dönteniük, mert „egy nemzetiségi államban a többségi elvet nem lehet úgy értelmezni, hogy a többségi nemzetnek joga lehet arra, hogy a kisebbségi nemzet összes problémáját eldöntse. A kulturális kérdések nem azon ügyek közé tartoznak, amelyek az összes állampolgárt egyformán érdeklik”.¹⁸⁸ A többségi elv demokratizmusát azonban Balogh nem vetette el mereven, mert ez jól működhet akkor, ha állam és nemzet fedik egymást, de még egy több etnikumot felölelő államban is az utóbbi egészét érintő kérdésekben (pl. biztonság, jogrend). Aligha lehet azonban helyes a kultúra ügyeiben, mert az etnikai többségnek más a kultúrája, mint az etnikai kisebbségnek – állapította meg Balogh tizennégy évi kisebbségi tapasztalat alapján. Ebből a megfontolásból kiindulva követelte: „Ezen a téren [mármint a kultúra terén – H. Sz. F.] a többséget és a kisebbséget ugyanaz a jog kell illesse”.¹⁸⁹ Ez a jogazonosság, amely egyébként a jogegyenlőség elvéből is levezethető, egy kisebbség számára az autonómia által valósítható meg. Paáltól eltérően határozza meg Balogh az autonómia tárgyát is. Mivel a kisebbségi egyházaknak saját szervezeteik vannak, az autonómiának csupán az iskolakérdésben kell még megvalósulnia. Ezt az autonómiát azonban a magyar kisebbség egészének kell megkapnia, mert a tanítás kérdése lényegében véve a nyelv kérdése. Minthogy a székelyek ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a többi magyarok, mindig, amikor a *Székelyek közösségéről* van szó, Románia magyarságának egészéről beszélünk.¹⁹⁰ Nincs azonban itt szó területi autonómiáról, mert ez más nemzetiségeket is érinthetne, ezáltal viszont saját meghatározásával kerülne ellentétbe. Ehelyett a személyi elvre épülő autonómia a kívánatos, ennek pedig előfeltétele mindazon személyek számbavétele, akik a szóban forgó nemzetiséghez tartoznak. Ezért *nemzetiségi nyilvántartásokat* kell készíteni. A szükséges formások (rendelkezések meghozatala és végrehajtása, anyagi hozzájárulás megállapítása stb.) intézésére pedig egy központi szervet (Kultúrtaácsot) kell létrehozni. Az államnak nemcsak megengedett, de egyenesen kötelessége felügyeletet gyakorolni, azaz ellenőrizni, hogy az autonómia megvalósulásáért felelős hatóságok teljesítik-e törvényes kötelességüket (nem sértik-e meg például a beiskolázásra vonatkozó előírásokat). De az állam működésének is határokat kell szabni: autonómiája birtokában a kisebbség átveszi ennek idevonatkozó tevékenységét. Ily módon az állam nem teheti meg többé (mint Balogh idejében), hogy a kisebbségtől lakott területeken állami iskolákat létesítsen a kisebbség számára a már létező kisebbségi mellé, s a kisebbséget az előbbieket anyagi fönntartására kötelezze, így őket kettős pénzügyi megterhelésnek vetve alá.

---

187 Arthur v. Balogh: Die Autonomie in Religions- und Schulfragen der szeklerischen und sächsischen Gemeinschaften in Siebenbürgen. *NuS*, 1932, 5. sz. 531-542 (magyar eredeti: 1931).

188 Uo. 533.

189 Uo.

190 Uo. 537.

Balogh elképzeléseinek politikus társaira gyakorolt hatásáról épp olyan kevés írásos vélemény maradt fenn, mint a Paáléiról. Mindenesetre Balogh koncepciója a román oldal számára minimális megoldásként még a legelfogadhatóbb lett volna, mert egyetlen követelése – a tanügyi önrendelkezés – sem a területi, sem az etnikai elkülönítés, sem az állami szuverenitás aláadásának a vádjával nem volt támadható. Sajnos azonban a többi magyar vagy rokon jellegű (még a '20-as években gyökerező) szász elképzeléshez hasonlóan, a kisebbségi problémának ez a megoldási kísérlete sem jutott el a megvalósulásnak még csak a küszöbéig sem.¹⁹¹

Paál és Balogh azonban, miután tervüket 1931-ben együttesen terjesztették elő, továbbra is közösen küzdöttek az autonómiáért. Föltehetjük, hogy mindketten tagjai voltak annak a bizottságnak, melynek életre hívását az elnök 1932. február 11-én tudatta a parlamenti frakcióval. Ennek feladata az autonómia kérdésének tanulmányozása volt.¹⁹² Elgondolásai 1933 júliusában kerültek megbeszélésre a pártnak kétvétenként más-más városban tartott nagygyűlésén a magyarság legmagasabb szintű képviselői előtt. E képviselők azt javasolták a pártnak, hogy egy külön határozatban szögezze le az autonómia megvalósításának kivételes fontosságát. Igen érdekes volt az Intézőbizottság vitája Pál Gábornak a székelyek iskolai autonómiáját érintő javaslatáról.¹⁹³ Sándor József szenátor ezt az egyházi autonómiával akarta összekötni, és meglepő módon éppen Balogh Artúrtól kapott támogatást. Balogh most – két évvel előbbi véleményétől eltérően – úgy látta, hogy mégsem létezik ez az autonómia, ámde a kisebbségi szerződés 11. cikkelyéből levezethető, és a román kormánytól ki kell harcolni. Paál Árpád következetesen kitartott 1931-es törvénytervezetének gondolatmenete mellett, és azt mondta, hogy vagy a Székelyföld autonómiáját kell a pártnak követelnie, vagy semmit. A pártelnök támogatta ezt a gondolatot, és közölte a bizottsággal, hogy az egyházaknak már semmilyen ellenvetésük nincs a Székelyföld autonómiája ellen. A Bizottság Paál javaslatát mégis elvetette, s a Pálét szavazta meg, tehát a tanügyi autonómiát. Egy erre vonatkozó terv végleges formájának a kidolgozására a fenti három hozzászóló (Balogh, Paál és Pál) kapott megbízást. Másnap (1933. július 2-án) a nagygyűlés el is fogadta a kulturális autonómiáról szóló marosvásárhelyi határozatot. Ez felszólítja a kormányt az általa ratifikált kisebbségi szerződésben a székely közösségeknek megígért helyi öngazgatás megvalósítására.¹⁹⁴ Mint-hogy a kisebbségi szerződés szerint az autonómia a magyarság egészének kijár, ki is kell rá terjeszteni minden járulékaival együtt. A Magyar Pártot magát arra hívja föl a határozat, hogy politikusait (képviselőit és szenátorait) e cél érdekében mozgósítsa.

Ez az egész eseménysor nemcsak a párton belüli erőviszonyokra világít rá, hanem az egyes politikus-egyeniségek fejlődési útjára is. Láttuk Paál esetében azt, hogy ez a változás lényegét tekintve radikalizálódás volt. Ugyanez állapítható meg Balogh változásáról is: a sikertelenség és a mellőzés energikusabb föllépésre sarkallta. Meggondolandó viszont, hogy a Bizottság Pál javaslatát fogadta el, s Paál Árpád még radikálisabb elképzelését elvetette, föltehetően azért,

---

191 Korabeli szász alternatívákat tárgyal K. Lengyel: *Kompromiß* i. m. 266., 270. Mikó Imre a székelyekre vonatkozó magyar autonómia tervek kudarcát arra vezette vissza, hogy a bukaresti politikusok a pont az ország közepén kompakt tömbben élő népcsoport helyzetén semmiképpen sem akartak javítani, l. Mikó: *Huszonkét év* i. m. 140. Ehelyett román „tudósok” rengeteg energiát pazaroltak arra, hogy bebizonyítsák a székelyek román eredetét (erről l.: Maria Bucur: *Eugenics and modernization in interwar Romania*. Pittsburgh, 2002. 69., 145-146.).

192 György (szerk.): *Iratok* i. m. 329.

193 Uo. 160.

194 A Magyar Párt marosvásárhelyi nagygyűlésének meghozott határozata a kulturális autonómia tárgyában. MK, 1933, 12. sz. 435.; Bárdi: *Történeti kényszerpályák* i. m. 16. dokumentum.

hogy a kormány elé ne egy fölöslegesen irritáló, hanem egy, a véleménye szerint még elfogadható változat kerüljön.

4.3. Parlamenti munka

A magyar képviselők politikai felfogásának és hivatásértelmezésének ideológiai koordinátái a parlamentben végzett tevékenységükből épp úgy kiolvashatók, mint eddig vázolt törekvéseikből. A parlamenti munkájukban megnyilvánuló politikai stratégia, noha azt sokan lebecsülték, nagyban hozzájárult a román politikusok értékeléséhez. Az 1931 után évenként lezajló választásokon való részvétel, valamint a bel- és a külpolitikai hangulat egyre nacionalistább és emocionálisabb jellege ugyanakkor az OMP parlamenti munkájára hátráltatólag hatott. A magyar interpellációk száma ezidőben átlagosan évi 55 volt, vagyis 33 (1933) és 73 (1932) között mozgott. E nagy eltérés oka az ülészakok megrövidülése (6-7 hónapra) és a választási harcokra fordított idő megnövekedése volt.¹⁹⁵ A Magyar Párt kétarcúságából – hisz egyrészt etnikai, másrészt szakkérdésekkel foglalkozó szervezet volt – következett, hogy a főleg magyar érdekű hozzászólások száma 1931–1932-ben majdnem ugyanannyi volt, mint azoké, melyek országos problémákkal foglalkoztak.¹⁹⁶ Az etnikai jelleg kidomborodása így kétségtelen ugyan, ez azonban a túlfűtött nacionalista hangulatra vezethető vissza. A román nacionalisták túlkapasait a magyar politikusoknak egyenesen kötelességük volt szóvá tenni.¹⁹⁷ Ugyanakkor a parlamentet tudatosan arra is felhasználták, hogy a magyarságot ért valós sérelmekre és hátrányos intézkedésekre rámutassanak. Ezáltal keletkezett, majd szilárdult meg lassan a román nyilvánosságban az a benyomás, hogy az OMP politikája csupán panaszok felsorolása (különösen, ha ezek néha túlzottak, vagy éppen képzeltek voltak). Olyan felszólalásokat lehet itt erre példaként említeni, mint Makkai püspök beszédét a kisebbségi egyházaknak járó állami segély elmaradásáról, vagy a Hegedüs Nándorét az esküt nem tett magyar tisztviselők anyagi helyzetéről.¹⁹⁸

A fenti tematikai megosztás azonban azt is mutatja, hogy a magyar politikusok az esetek többségében a megtárgyalandó kérdéseket szakmai szempontok szerint ítélték meg. E magatartás ideológiai alátámasztásaként Willer József 1931. november 26-án kifejtette, hogy mivel egy kisebbségi pártnak nem lehetnek az éppen működő kormány megdöntésére irányuló ambíciói, nem állhat kizárólag ellenzéki oldalon. Ez azt jelenti, hogy a kormány minden olyan kezdeményezését támogathatja – vagyis vele együttműködhet –, amelyet a közjó előmozdítására alkalmasnak ítélt.¹⁹⁹ Ezért foglaltak állást a párt képviselői olyan különböző szakkérdés-

195 A számokat a György által felsorolt adatok alapján számítottuk ki, uő.: *Iratok* i. m. 394-405.

196 A pontos arányt természetesen lehetetlen megállapítani, mert forrásként csupán a parlamenti felszólalásoknak György (szerk.) által közölt listája és a *Magyar Kisebbségben* közreadott beszédek szolgálnak; az utóbbi ellenben nem közölte az összes felszólalást; ugyanakkor átfedések is észrevehetőek, hisz némely téma egyidejűleg magyar és országos érdekű ill. jelentőségű is volt. Mindezt figyelembe kell venni, amikor megállapítjuk, hogy 1931-ben 22 felszólalás magyar érdekű, míg 25 általános érdekű volt, 1932-ben az arány 32:37; ezzel szemben 1930-ban 17:42 és 1933-ban 9:23.

197 Így pl. Laár Ferenc 1931.III.31-én a képviselőházban a belügyminiszterhez interpellált, miután román egyetemisták több nagyváradi lap szerkesztőségét szétzúzták, l. MK 1931, 11. sz. 318.

198 Makkai Sándor református püspök beszéde a szenátus 1930 dec. 9-i ülésén az államségélyről. MK 1931, 10. sz. 32.; Hegedüs Nándor képviselő beszéde az esküt nem tett magyar tisztviselőkről a kamara 1930. dec. 10-i ülésén. Uo. 67-80.

199 Willer József dr. felirati beszéde a kamara 1931. nov. 26-án tartott ülésén. Uo. 864-868.

sekben, mint az erdőgazdálkodás állása, az ország belső rendjének kérdései, a földgázexport, az egészségügy, vagy a játékkaszinók szabályozásának problémái.²⁰⁰

A '30-as években azonban a párton belül megerősödtek azok a hangok, melyek a munkásság és a kisiparos réteg ügyeivel való gyakoribb foglalkozást követelték. A képviselők parlamenti hozzászólásaiban ezért megszorodtak azok a témák, melyek elsősorban a munkásság életét érintették (pl. adócsökkentés, az elbocsátott vasúti tisztviselők kérdése stb.). Ezek néha nemzetiségi érdekekkel fonódtak össze, mint például a magyar vasúti dolgozók ügye; nekik több sikeres nyelvvizsga után a békekötést követő tizenötödik évben azzal az ürüggyel mondtak fel, hogy nem tudnak románul.²⁰¹ Gyárfás Elemér többször is rámutatott arra, hogy az OMP elvileg minden társadalmi réteg érdekeire figyel, Jakabffy Elemér pedig 1932-ben arra volt büszke, hogy a parlamentben levő egyetlen kisiparos képviselő az OMP tagja, s hogy hozzá fordulnak még a román kisiparosok is problémáikkal.²⁰² A párt nyitása a *kisemberek* felé mégsem mondható teljes sikernek. Jóllehet Szabó Béni, a kisiparos képviselő szaktársainak a helyzetét a parlamentben valóban szóvá tette, úgy tűnik, maga az OMP nem volt képes a munkásság körében tartósan gyökeret verni. Erre mutat a munkások és parasztok érdekképviseleteként jelentkező *Az OMP Ellenzéke* nevű alakulat létrehozása 1933-ban,²⁰³ holott a képviselők ismételt szót emeltek a kormánynak éppen a kisembereket sújtó intézkedései ellen, és pedig nemcsak a magyarokat érintő esetekben (postai vagy vasúti alkalmazottak elbocsátása), hanem – mint ők maguk indokolták – *szociális kérdésekben*, vagyis a köz szempontjából.²⁰⁴ Igen sokatmondó például, hogy Szabó Béni egy ülészak elején a frakciótól fölhatalmazást kapott arra, hogy „az iparosság egyetemes érdekeiért nemzeti különbségre való tekintet nélkül harcoljon, természetesen ügyelve arra, hogy a Magyar Pártban tömörülő iparosság érdekei hátrányt ne szenvedjenek az általános szempontok kedvéért”.²⁰⁵ A frakció üléseinek a jegyzőkönyvei azt bizonyítják, hogy a párt a parlamentben tárgyalt minden kérdés vitájához szakértő szónokot igyekezett kijelölni, aki a közösen kialakított álláspontot előadja.²⁰⁶ A tényállás, hogy a párt a magyar lakosság olyan részeinek (a munkásságnak) a problémáiért is sikraszállt, amelyek választásokon nem csak rá szavaztak (hanem a szociáldemokratákra), természetesen elárulja egyrészt azt, hogy az OMP-nek nem sikerült ilyen irányú politikáját az érintettekkel megfelelő módon megismertetnie, másrészt azt is jól mutatja, hogy számára a kisebbségi kérdés milyen szorosan összefonódott a szociálissal.²⁰⁷ Az egyetemes

200 Az e fejezetben tárgyalt kérdések némelyikét bemutattuk már: Horváth: *Landespartei*; a hivatkozott beszédek: MK 1930, 9. sz. 218-230.; uo. 298-301.; uo. 304-306.; uo. 408-412.; uo. 489-504.; uo. 538.

201 Horváth: *Landespartei* i. m. 260.; Bethlen György interpellációja a tömegesen elbocsátott magyar vasutasok érdekében a kamara 1933. ápr. 13-i ülésén. MK, 1933, 12. sz. 282-284.

202 Gyárfás kijelentése 1932.IV.5-i szenátusi beszédéből származik. Ebben a mezőgazdasági adósságokkal foglalkozik, MK 1932, 11. sz. 274-280., főleg: 277.; Jakabffy beszéde: uo. 410-414., főleg: 414.

203 Szabó Béni 1934.III.10-i beszéde a kisiparosokról: MK 1930, 9. sz. 463. A „Magyar Párti Ellenzék”-ről Mikó: *Huszonkét év* i. m. 167. L. még a szociáldemokrata Lakatos véleményét. Szerinte a magyar munkások egy része az OMP-re szavazott, mert a szocializmust ugyan szép, de irreális elképzelésnek tartotta. Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, 2006. 177-180.

204 Egy példa: „amiért én kisebbségi politikus vagyok, ebben a kérdésben egyetemes földmives érdekeket képviselek. Román földmívelők között élek és ismerem a föld népének néma szenvedését” – mondta Abrudbányai Ede 1930.V.27-én a képviselőházban tartott beszédében, MK 1930, 9. sz. 419-428., főleg: 427. Hasonlóképp biztosította Willer és Gyárfás is a kormányt az OMP támogatásáról, l. Willer 1930.XI.25-én tartott beszédét: MK 1930, 9. sz. 879., és a Gyárfásét: uo. 901.

205 György (szerk.): *Iratok* i. m. 350. A parlamenti csoport 1934.II.14-i ülésének jegyzőkönyve.

206 György (szerk.): *Iratok* i. m. 339. A parlamenti csoport 1932.III.17-i ülésének jegyzőkönyve.

207 Zoltán Szász: *Vom Staatsvolk zur Minderheit – die Ungarn in Siebenbürgen in der Zwischenkriegszeit*. In: Harald Roth (szerk.): *Minderheit und Nationalstaat*. Weimar, 1995. 87-99., főleg: 93-95.

szempontok figyelembe vétele azonban nem ment a sajátosan erdélyi vagy még konkrétabb helyi érdekek képviselőinek rovására, ezeket a szónokok mindig kidomborították. Ilyenek voltak mindenekelőtt az alsóbb közigazgatási szintek még megmaradt hatáskörének védelme az ismételt bukaresti beavatkozásokkal szemben, vagy a tiltakozások a pénzügyi terheknek a kerületekre való áthárítása ellen, vagy végül az ideiglenes bizottságok elutasítása.²⁰⁸ Bethlen György pártelnök azonban csak abban az esetben vélte Erdély helyzete megváltozásának esélyét megvalósulni, ha – összhangban a fentebb bemutatott autonómia-tervekkel, valamint a transzilvanizmus gondolatával – „Erdély sorsának irányítását az itt élő nemzetek egymással összefogva veszik kezükbe”²⁰⁹ és függetlenítik magukat Bukaresttől. Ezzel nem éppen összhangban értelmezte a „függetlenülést” ezidőtájt az 1932 óta megjelenő nagyváradi katolikus napilap, az *Erdélyi Lapok* a bel-, valamint külpolitikai események hatására.

5. A kizárás útja

5.1. Az Erdélyi Lapok alapítása, céljai és politikai arculata

A lapalapítás okai a magyar katolicizmusnak az impériumváltás utáni méltánytalan helyzetében keresendők. A római katolikus magyarok a monarchia idején Erdélyben vezető pozícióban voltak, 1918 után viszont nemcsak államfenntartó szerepüket veszítették el, de az új államhatalom diszkriminációs intézkedéseit is el kellett viselniük. Az 1921-es földreform következtében a nagyváradi püspökség elvesztette birtokai 97,4%-át, a temesvári 95,6%-át, a szatmári 76,5%-át, a történelmi Erdély püspöksége pedig 85,6%-át.²¹⁰ Az 1923-as alkotmány Erdély kisebbségi egyházait másodrangú intézményekké degradálta azáltal, hogy az ortodox egyházat a többiek elé helyezte. Már ez a rendelkezés gyengítette a katolikusok erkölcsi súlyát, mégis következményeiben sokkal végzetesebbek voltak a földreform okozta gazdasági problémák. A nem ortodox egyházak ugyanis 1921-ig földbirtokaik jövedelméből fedezték iskoláik fenntartási költségeit, beleértve a tanszemélyzet fizetését, de papjaik járandóságát is. Minthogy e bevételek megszűntek és az állami segélyek teljességgel elégtelenek voltak, ha nagyrítván folyósították is őket, az egyházak kényszerítve voltak arra, hogy alkalmazottaik számát csökkentsék, híveik hozzájárulását pedig megemeljék. Ennek viszont az lett a következménye, hogy a mind nyomorúságosabb körülmények között tengődő falusi lakosság egyre számottevőbb része adta gyerekeit az ingyenes állami iskolákba, melyek építésére és fenntartására anyagilag amúgy is kötelezték.²¹¹ Ott azonban az oktatás főleg román nyelven folyt, s ez a tény a magyar értelmiségben azt a félelmet ébresztette, hogy a gyerekek elveszthetik nemzeti identitásukat. A római katolikus egyház mindezek mellett 1931-ben a román nacionalisták

208 Gyárfas 1930. V.30-i szenátusi beszéde: MK 1930, 9. sz. 489-504., főleg: 492. és 496.; Hegedüs Nándor beszéde: 1930. VI.24-én, uo. 539. és 1931. VII. 3-án, uo. 582.

209 Bethlent Albrecht Dezső idézi e szavakkal cikkében: A kisebbségi realpolitika. MK 1933, 12. sz. 83.

210 Oszváth Judit: A romániai magyar kisebbség két világháború közötti helyzetének vázlatos áttekintése, különös tekintettel az egyházakra és az oktatásügyre. In: Uő: (szerk.): *Erdélyi Iskola* i. m. 33.

211 Egy román statisztika szerint a 261.400 magyar iskolásból 76.000 látogatott egyházi iskolát, a többi államibajárt. Ezeknek azonban csupán 5,1%-ban volt 1932–1933-ban magyarnyelvű oktatás, noha a magyar tanulók százalékaránya a 17%-ot is elérte, l. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyarság másfél évtizedes népoktatásügye. *Erdélyi Iskola* (a továbbiakban: EI) 1935/1936, 1-2. sz. 10-13.

ismételt támadásainak célpontja lett, mert ezek a *Római Katolikus Státust* – az egyház világi szervezetét – irredenta egyesületnek tartották és a kormánnyal betiltatták.²¹²

A többségi nemzetnek ez a nyomása a katolikus intézményekre több forrás szerint is a fenyegetettség érzését keltette az érintettekben. Ezt az érzést csak fokozta bennük a modern világhoz való negatív hozzáállásuk. Eszerint a külvilág mélyreható és átfogó erkölcsi válságban van. Ennek oka a keresztény erkölcsi értékek elhalványodása, sőt elutasítása. Mélyebb, azaz valódi oka azonban a modern szellemiségnek (tudomány, művészetek) egy bizonyos *szabadság* nevében az önkontroll, önkorlátozás és erkölcsi tartás minden formája ellen intézett támadása. Ebben van a „válságok válsága” – állapította meg Sulyok István az *Erdélyi Iskola* című katolikus pedagógiai folyóiratban.²¹³ Ez a krízis kiterjedt minden nagy nemzetre, államra, gazdasági rendszerre, gondolatéptímenyre, társadalomra és osztályra, alapvető oka pedig „a keresztény eszmevilág elsikkadásában, a keresztény női eszménykép elhalványodásában s azokban a jelenségekben [keresendő], melyek mindezekkel járnak: a családi élet széthullásában...”. Jóllehet Sulyok ebben az írásában nem nevezett meg sem személyeket, sem csoportokat, akik e jelenségek terjedéséért felelősként számba jöhetnének, későbbi cikkei (éppen a most bemutatásra kerülő *Erdélyi Lapok*ban; ennek kolozsvári szerkesztőjeként működött) nem hagynak kétséget afelől, hogy már itt is a „zsidókat” látta e szerepben. Az általa fölvezetett fenyegető kép minden keresztény érték kiveszéséről, valamint a modernség jelenségeivel (individualizmus, városiasodás, elszemélytelenedés, kapitalizmus) szembeni elbizonytalanodása és bűnbakkeresése világosan utalnak egy olyan beállítódásra, amelyet a katolikus antiszemitizmusra vonatkozó újabb kutatások a nyugat-európai katolikus társadalmakban is kimutattak a 19. század közepe óta.²¹⁴ Ebben az összefüggésben kell tehát az *Erdélyi Lapok* című katolikus napilap alapítását elhelyeznünk, vagyis az erkölcsi süllyedés elleni és az egyetemes katolicizmus megújulási próbálkozása melletti állásfoglalásként.²¹⁵ E próbálkozás lépései közé sorolható a már említett *Quadragesimo anno* című pápai enciklika (1931-ből), és helyi szinten az imént idézett *Erdélyi Iskola* című folyóirat alapítása (1933-ban, röviddel az *Erdélyi Lapok* megjelenése után).²¹⁶ A közös katolikus alapból kiindulva azonban a legellentétebb fejlődési irányok fele nyíltak lehetőségek. Keresztényszocialista indíttatású háttérük lehetett például azoknak az alapelveknek, amelyeket az OMP bánáti tagozatának főtájtára, Páll György, e tagozat 1936-os közgyűlésén olvasott fel: „1. nemzeti eszme, 2. a keresztény

---

212 Ozsváth: *Romániai magyar kisebbség* i. m. 30.; Marton József: Az erdélyi római katolikus egyházmegye intézményei a két világháború között. *Korunk*, 2002, 4. sz. 17-28.; Heszke Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Brassó, 1937. 55-63.; Balázs Sándor: *Onisifor Ghibu – álarca nélkül*. Kolozsvár, 2005.

213 Sulyok István: A válságok válsága. *EI*, 1933/1934, 7-8. sz. 341.; ezenkívül: Dr. György Lajos: Az iskola válsága és új iránya. *EI*, 1933/1934, 1-2. sz. 3.

214 Olaf Blaschke – Aram Mattioli (szerk.): *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert. Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich*. Zürich, 2000. Különösen 3-56. és 77-110. A katolikus antiszemitizmus funkciójához: Olaf Blaschke: *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*. Göttingen, 1997. 107-118. Magyar összefüggésben: Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867-1918)*. Budapest, 2003. 241-260.

215 Megjegyzendő, hogy hasonló válságérzés más katolikus körökben is kimutatható, így például az *Erdélyi Iskola* lapjain, azonban az *Erdélyi Lapok*ban uralkodó bűnbakkeresés nélkül. A lengyelországi német kisebbség katolikus hetilapját (*Der Deutsche in Polen*) is hasonló válságtudat uralta, ellenben ez nem párosult sem zsidóellenességgel, sem nemzetiszocializmus-szimpátiával, l. Pia Nordblom: *Für Glaube und Volkstum. Die katholische Wochenzeitung 'Der Deutsche in Polen' (1934-1939) in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus*. Paderborn, 2000.

216 Katolikus szervező munka. In: Ozsváth (szerk.): *Erdélyi Lexikon* 166.

valláserkölcsei felfogás, 3. a szociális kérdés, 4. a demokrácia”.²¹⁷ Figyelemre méltó, hogy rögtön a „nemzeti eszme” után (ezen a magyar identitás megőrzése értendő) a keresztény szellemet emelte ki, nyilván azért, mert ennek tulajdonított fontos szerepet a szociális problémák megoldásában. Ehhez képest a demokrácia melletti kiállás másodrangú gondná süllyedt. Az egyre inkább szélsőjobboldalivá lett Sulyokkal szemben az igazi keresztény gyökerű politika- és társadalomfelfogás képviselőjévé 1933 után mindinkább Márton Áron lépett elő,²¹⁸ aki Venczel Józseffel együtt a felvidéki magyarok 1932-ben indult katolikus folyóiratának, az *Új Életnek* is munkatársa volt²¹⁹, de mellette álltak az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel c.* folyóiratok köre csoportosuló generáció egyes tagjai is (Albrecht Dezső, Venczel József stb.). Az erdélyi magyar katolicizmus tehát sokrétegebb és ellentmondásosabb volt annál, semhogy egyetlen kiadvány, az *Erdélyi Lapok* tevékenységére lehetne redukálni. Egy sokatmondó című emlékiratában (*Az 'Erdélyi Lapok' missziója*) Paál 1933-ban kifejtette az okokat, miért is volt szükséges egy kimondottan katolikus napilapot alapítani.²²⁰ Mindenekelőtt megállapítja, hogy a *keresztény közösség* mind gazdaságilag, mind morálisan elbizonytalanodott és iránytvesztett állapotban van, s ezért bátorításra szorul a hit kérdéseiben. De szükség van a keresztény hittel szemben közömbös, sőt néha kimondottan ellenséges időszaki kiadványok ellensúlyozására is, mert ezek eluralják a magyar sajtóéletet. Az *Erdélyi Lapok*nak ezért nemcsak az öntudati válság leküzdésében kell segítséget nyújtania, hanem a gazdasági nehézségek miatt terjedőben levő kommunista tanok visszaszorításában is. Hozzájárulhatna még a 19. sz. folyamán elmagyarosodott szatmári svábok visszanémetesítésének megakadályozásához,²²¹ valamint az „elzsidósodott” magyar sajtó magyar érdekek szolgálatába való visszaállításához. Paál szerint ugyanis a magyar napisajtó a „zsidó érdekszféra” hatása alatt áll. A zsidók azonban 1918 óta elidegenedtek a magyaroktól, és az újságírói munkát kizárólag üzleti okokból végzik, nem a magyarság létfontosságú ügyeinek érdekében.²²² Mi több: a magyar sajtó „elzsidósodása” kommunista és keresztényellenes eszmék terjedésével járt együtt – állítja Paál, s bizonyítékként egy, a *Brassói Lapok*nál 1930-ban történt esetre hivatkozik.

A *Brassói Lapok*ban a megfeszített Jézus képe alatt valóban oly módon jelent meg a következő mondat, mintha aláírása volna: „Egy óriási, grandiózus, történelmi Nulla! Uralkodó az üresség világában”. A történetekért Kacsó Sándor néhány nap múlva bocsánatot kért és egy sajnálatos nyomdatechnikai hibával magyarázta az esetet.²²³ A brassói katolikus pap mindenestre erre hivatkozva szerzett engedélyt a gyulafehérvári püspöktől (Majláth Gusztávótól) egy kimondottan keresztény beállítottságú folyóirat kiadására. Ennek bevételeiből viszont egy később alapítandó katolikus napilap megjelentetését tervezte. A levélváltásukból kiderül, hogy katolikus körök már régóta egy olyan „ellenséges sajtótól” körülvéve érezték magukat, amely

217 Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánáti magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, 1939. 142.

218 Ozsváth: *Erdélyi Iskola* i. m. 68-74.; Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, 2002.

219 Molnár Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998 I*. Budapest, 1998, 207-255, főleg 219-220

220 Paálnak a bukaresti nunciátúra számára készített emlékirata fennmaradt a hagyatékában, l. Az 'Erdélyi Lapok' missziója, PÁII IIRM, MS 765 1/22.

221 Uo. 10-12.

222 Uo. 10. A zsidóknak a magyaroktól való elidegenedése a korabeli jobboldal egyik kedvenc szólama volt. Paál egy külön feljegyzésben tárgyalta, l. Magyar és zsidó különválási folyamat Erdélyben. PÁII IIRM, MS 765 1/93.; ilyen állítások cáfolata: Horváth: *Erdélyi Lapok* i. m. 102-106.

223 Mikes Imre: Több gerincet, Urak! BL, 1930. I.1.; Kacsó Sándor: A ferges lelkek... BL, 1930.I.5.; Kacsó: *Fogy a virág* i. m. 310-315.; Horváth: *Erdélyi Lapok* i. m. 107.

állandóan új meg új támadásokat indít a keresztények ellen, és ezért egy saját lap alapításának a gondolata nem is volt egészen új.²²⁴ Jóllehet a püspökség aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy több sajtóorgánum léte megoszthatja a katolikus erőket, a brassói pap megkapta az engedélyt folyóirata kiadására, s elkezdte az országos méretű pénzgyűjtést is a hívek között a napilap érdekében. Ez utóbbiban papok és katolikus jótékonyági szervezetek mellett magánszemélyek és világi egyesületek is részt vettek. Gyárfás Elemér a Római Katolikus Akadémia²²⁵ nevében a katolikus püspökhöz intézett (1930. december 5-i) emlékiratában a lapalapítást szintén az erdélyi magyar sajtónak a keresztény tanokkal szembeni barátságtalan, sőt ellenséges beállítottságával indokolja. Magát a lapindítást a már létező nagy újságok (*Keleti Újság, Ellenzék, Brassói Lapok*) valamelyikének a megvásárlásával is el tudta volna képzelni, de nem hitt abban, hogy az ehhez szükséges pénz 1931 közepéig összegyűjthető.²²⁶

Ez azonban viszonylag gyorsan sikerült. 1931. szeptember 8-án Pakocs Károly, a szatmári püspökség kanonoka a magyar katolikusok Székelyudvarhelyen tartott nagygyűlésén a magyarországi Bangha Béla jezsuita atya jelenlétében bejelentette, hogy a szükséges összeg együtt van.²²⁷ A szatmári püspökség közreműködése egy katolikus lap alapításában nem meglepő az ottani „különleges légkör” ismeretében, amin Pakocs életrajzírója szerint nemcsak a megye mély „jámorságát” és buzgó hitéletét kell érteni, hanem a közvélemény alakításának erős igényét is.²²⁸ Bangha Béla a világháborúk közti idők Magyarországon nemcsak a politikai katolicizmus egyik legfontosabb képviselője volt, de Prohászka Ottokár püspök mellett a Horthy-rezsim ún. „keresztény-nemzeti kurzusának” jelentős támogatója, és a harcos magyar nacionalizmus és antiszemitizmus megszemélyesítője is.²²⁹ Minthogy Bangha befolyása a magyarországi katolikus sajtóra is kiterjedt, jelenléte kézenfekvővé teszi a föltételezést, hogy az *Erdélyi Lapok* legalábbis indulásakor ottani anyagi támogatásban is részesült.²³⁰ Jelen témánk szempontjából fontosabb viszont annak az ideológiai háttérnek a tisztázása, amelyből ez a föltételezett segítség származhatott.

224 A levélváltás fennmaradt a gyulafehérvári levéltárban: GyÉFKL, Püspöki Hivatal Iratai, 152/1930.; uo. található Majláth Gusztáv levelezése Gyárfással; utóbbi már 1924-ben nagyon elégedetlen volt a magyar lapok politikai irányával. L.: Majláth Gusztáv levelezése 1921–1935., VIII/5-g, benne Gyárfás 1924.XI.1-i és 4-i levelei.

225 Az 1929-ben alapított Akadémia tagjai számára egy sor nyilvános előadást és ülést szervezett, melyek szövegét általában megjelentette, l.: Köllő Károly: Római katolikus egyházi irodalom. In: *RML IV.* 696.; Marton: *Az erdélyi római katolikus egyházmege* i. m. 20.

226 GyÉFKL, Püspöki Hivatal Iratai, 6797/1930.

227 A pénzgyűjtés állása 1930-ban: GyÉFKL, Püsp. Hiv. Iratai, 6797/1930.; Banghapáter kétszózata. Ell., 1931.IX.9., 1.; Tízezer ember vett részt a székelyudvarhelyi katolikus nagygyűlésen. KÚ, 1931.IX.9., 2.

228 Tempfli Imre: *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966.* Budapest, 2002. 21-25. (Erre a könyvre Ilátori Péter hívta fel a figyelmemet).

229 A „keresztény kurzus” összefonódásáról a politikával l. Árpád von Klimó: *Nation, Konfession, Geschichte.* i. m. 212-277.; Norbert Spannenberger: Die katholische Kirche in Ungarn in ihren nationalen und gesellschaftlichen Bedeutungen 1919–1939. In: Hans Christian Maner – Martin Schulze-Wessel (szerk.): *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939.* Stuttgart, 2002. 157-175., különösen 166. (Bangháról); és 174. (Prohászkról). A magyar politikai katolicizmusról: Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950).* Budapest, 1977.; apologetikusan Uő.: *Prohászka Ottokár. „A napbaöltözött ember”.* Budapest, 1994.; kritikusabb (Banghával is): Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, 2001. 295-301.

230 A magyarországi kapcsolatok közé tartozik még az *Erdélyi Lapok* igazgatójának, Dr. Scheffler Ferencnek a látogatása Serédi Jusztinián esztergomi bíborosnál és hercegprímásnál 1935. júniusában. Ajánlólevelet Schefflernek a nagyváradi püspök, Fiedler István állított ki, belőle kiderül, hogy Scheffler (anyag támogatásra vonatkozó?) kérelemmel utazott oda. Ugyanakkor átadta az *Erdélyi Lapok* „Szerkesztőségi irányelveit” és egy ötoldalas emlékiratot az újságalapítás előzményeiről, körülményeiről és céljairól. Erdélyi Lapok memorandumja. Esztergomi Levéltár 1835.12, megérkezett 1935. jún. 15-én (a szerző ezúton is köszöni György Bélának, hogy a memorandumra felhívta figyelmét és másolatát rendelkezésére bocsátotta).

Jóllehet az új napilap főszerkesztőjének a személyéről Pakocs bejelentésekor még nem született döntés, ez a kérdés is hamar megoldódott. Sulyok István ugyan visszautasította az ajánlatot, mert úgy vélte, hogy egy vallásos napilap veszélyeztetheti a kisebbség nemzeti egységét,²³¹ Paál azonban már 1931. szeptember 17-én följegyzi naplójába, hogy a fölkinált állást elfogadta.²³² Hagyatékában azok a gondolatai is fennmaradtak, melyekben (dec. 6-8-ig) az előkészületek során összefoglalta a lap vezetésére vonatkozó irányelveket.²³³ Ezek sorában a magyarság gondolatának hangsúlyozása mellett különösen két probléma kapott nyomatékot: a kereszténységre és azon belül a katolicizmusra való hivatkozás, és az ún. „zsidókérdés”, melynek külön pontot szentelt a következő kezdőmondatokkal: „A lap a keresztény erkölcs alapján állva, felebaráti szeretettel van ellenségei iránt is. Tehát nem antiszemita”. Ha e mondatokat jól értjük, a zsidók már itt ellenségnek számítottak, miként az „irányelvek” további részeiben ismételt. Bennük Paál ugyan mindenféle antiszemitizmusról lemond, de a keresztényellenességgel szemben „korbáccsal és harangszóval” kíván föllépni. Ebből az összefüggés-teremtésből (a kereszténység megvédése egyrészt, valamint a zsidóellenesség formális elutasítása közt másrészt) egyértelműen kiviláglik annak a katolikus *kettős* antiszemitizmusnak a hatása, amely a 19. sz. végén keletkezett Nyugat-Európában, s amelyet Magyarországon Bangha és Prohászka hirdettek.²³⁴

Paál a '20-as évek elején olvasta Prohászka műveit, ezért nem meglepő, hogy a püspök nézetei az 1932. január 3-án az olvasók elé lépett napilap szellemi irányvonala számára meghatározóak voltak. Ennek az újságnak a befolyását azért nem szabad alábecsülnünk, mert katolikus egyházi méltóságok támogatását élvezte, olvasóinak nagy része pedig a szellemi és politikai előljárók közül került ki. Elterjedtségét nehéz meghatározni, mert az erdélyi újságok a harmincas években nem közölték példányszámukat. A három másik országos terjesztésű magyar napilap (*Brassói Lapok*, *Ellenzék*, *Keleti Újság*) mellett az *Erdélyi Lapok* is kapható volt Erdély nagyobb városaiban, hatósugarát erős katolicizmusa azonban bizonyára leszűkítette. Egy román jegyzék a lap példányszámát 4.000-re becsüli.²³⁵ Viszont ha szem előtt tartjuk, hogy ugyanez a forrás a *Brassói Lapok* neve mellett 7.500 példányszámot említ, holott mások szerint ez utóbbi a 20-30.000-et is elérte,²³⁶ akkor véleményünk szerint az *Erdélyi Lapok* elterjedtsége is a fenti szám többszöröse lehetett.²³⁷ Az első számon Paál főszerkesztőként, Gyárfás főmunkatársként szerepel. Vezércikkét Gyárfás írta. Benne ő még csak hivatkozik Prohászka főművére, ennek címét (*A diadalmas világnézet*) aztán pár nappal később Paál saját vezércikkének már címéül kölcsönzi. Gyárfás kifejtette, hogy a lap munkatársai e világnézet „követői-, munkásai- és harcosaiként” sem felekezetek közti viszályt, sem antiszemitizmust, sem sovinizmust, sem „néparulást” nem akarnak, és mind a kapitalizmust, mind a bolsevizmust

231 Ezt jelentette Dávid Mihály, a kolozsvári konzulátus munkatársa a bukaresti követségnek. Kiemelte ugyanakkor a nagyváradi püspök (Fiedler István) szerepét a lap alapításában és a lap mögött álló katolikus papok túlzott nacionalizmusát, MOL K66-245-1935-1/5, 645/res. pol, f. 113-120.

232 PÁN TLI KEI K 1951/97, 1931. szeptember 17-i feljegyzés.

233 Szerkesztőségi irányelvek. PÁII IIRM, MS 765 1/262.

234 Blaschke: *Katholizismus* i. m. 70-107.

235 Arhivele Statului București, Min. Propagandei Naționale, dos. 97/1940.; Presa minoritară din țară. Memoriu întocmit de Z. Păclișanu., Min. Propagandei Naționale – Presa internă, dos. 224/1932-34, fasc. 1-9.

236 Balogh Edgár (főszerk.): Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. II. k. Bukarest, 1991. Szócikk: Kacsó Sándor. 570-574.; Kacsó i. m.

237 Véleményünk szerint kiindulhatunk abból, hogy a lap napi példányszáma elérte a 9-10.000-et, ami ötszörösét számítva (hiszen egy-egy példányszámot többen olvastak) mintegy 50.000 olvasót jelentene. Az olvasók szociális rétegződéséről nincsenek adataink, de a vallási információk mennyiségéből és cikkei stílusából feltételezhetjük, hogy túlnyomóan a közvetítő szerepet betöltők olvasták (papok, kántorok, tanárok stb.).

elutasítják.²³⁸ A hivatkozott világnézet mibenlétére Gyárfás közelebről nem tért ki, ezt a feladatot Paál vállalta említett vezércikkében. Ebben egy misztikus jóság hirdetésére vállalkozott, melyet mindenkinek el kellene fogadnia abból a meggondolásból kiindulva, hogy minden embertársában „Isten lelke” munkál.²³⁹ Ezért nem volna megengedett az emberek közötti különbségtétel, vélte Paál a lap e kezdeti szakaszában, még ’jobb-’ és ’baloldali’ besorolások szintjén sem. Politikai véleménycserében ilyesmi különösen nem helyénvaló. Ideológiák különben is csak akkor legitimek, ha „a földöntúli, az isteni erőkből való hittel és ezért a hitért is dolgoznak”.²⁴⁰ Ezt a vallásos köntösbe öltöztetett ideológiamentességet a lap természetesen nem sokáig tudta megtartani a ’30-as évek egyre erősödő világnézeti csatáiban.

Paál eszmefuttatásai a választandó ideológiáról nem voltak öncélú elméleti gyakorlatok, hanem abból a szükségszerűségből fakadtak, hogy a kisebbség nehéz problémáira megfelelő választ kellett keresni. Erre irányuló kutatásai azonban odavezették, hogy mind kilátástalanabb ügynek kezdte látni a kisebbség fennmaradását magyar kultúrát és identitást hordozó csoportként. De nem a status quo megváltoztatása a fontos kérdés a kisebbség számára, elmélkedett 1931-es naplójában, mert ez amúgyis kívül esik erején, de még ha volna is hatalma hozzá, nemzetközi fórumok beleegyezésére is szüksége lenne.²⁴¹ Fontos ehelyett a revízió nélkül (is) megvalósítandó önfenntartás, mert ha ezáltal a kisebbség *népegyéniséggé* fejlődne, akkor minden változás nélkül is *a törzsnép kiegészítőjévé* válhatna. Bármilyen nemzetközi erőpolitikai határozat elkészült volna azonban akkor, ha az ellenkező lehetőség válnék valóra, és a magyarságnak nem sikerülne azonosságát megőriznie. A kisebbségi társadalomnak ezért Paál szerint a saját fennmaradását célzó munka oroszlánrészét kulturális jellemzői megőrzésére kell fordítania. Ebben a kisebbségnek ugyan támogatást kell kapnia az anyaországtól, és szükség is van a vele való szoros kapcsolatra, de ez az adott körülmények között is megvalósítható, s a kisebbségi kérdés megoldása ilyen úton is kereshető. Néhány hónap múlva Paál egy óvatos lépéssel tovább ment. Ekkor éppen a román állam által a székelyeknek és a szászoknak nyújtandó autonómia törvénytervezetén dolgozott. Abból kiindulva, hogy a kisebbségvédelmi szerződés egyszerre említi ezt a két népcsoportot, a nemzetközi nyilvánossággal megismertethetőnek tartja a kisebbségi problematikát. Sőt: megoldására (de legalább enyhítésére) is kihasználható volna az az összeköttetés és az a támogatás, amelyet a szászok Németország részéről élveznek. Általuk jutna a székelység a „nagy-németséggel” kapcsolatba, hogy ezáltal megvédje „népi önállóságát és fejlődését”.²⁴² Helyzetük ilyen nemzetközivé tétele által sikerülhetne a székelyeknek a németekkel „gazdasági és szellemi egységet” kialakítani, ami segíthetné őket a nehézségek leküzdésében és identitásuk megőrzésében. Paálnak ezek a gondolatai azt is mutatják, hogy vezető magyar politikusok nem felejtették el Jancsó Benedeknek a kisebbségi magyarokhoz 1927-ben intézett fölszólításait, hogy ti. őrizzék meg az általuk lakott területek „kulturális integritását”.

A katolikus *Erdélyi Lapok* főszerkesztőjeként Paálnak lehetősége volt – addig főleg naplójában rögzített – nézeteit nyilvánosan is kifejtenie. Így például meggyőződését, hogy a nemzeti és kulturális azonosság megőrzését már csak az egyházi iskolák biztosíthatják,²⁴³ vagy

238 Gyárfás Elemér: Mít akarunk? EL, 1932.I.3., 1.

239 Paál Árpád: A diadalmas világnézet. EL, 1932.I.17., 1-2.

240 Színek és irányok harca. EL, 1932.IV.27., 1-2. A névtelen cikket egy cikklista alapján lehet azonosítani, l. PÁII IIRM MS 765 1/78 1.

241 1931.III. 12-i feljegyzése, PÁN Teleki László Alapítvány könyvtára 1951/97.

242 1931. aug. 6-i bejegyzés. Uo.

243 Paál Árpád: A hitvallásos iskolák és a nemzeti érzés. EI, 1933/1934, 1-2. sz. 18-21.

hogy a keresztény szellemiség híveként neki nem kell választania a bolsevizmus és a kapitalizmus között.²⁴⁴ Mindkettő ugyanis természetellenesen radikális gazdasági rendszer, amelyek a keresztény értékeket és a nemzeti erőket egyaránt elhanyagolják, s versengésük Németországban dől el. Paál 1933 januárja óta nyilvánosan üdvözölte a Németországban uralkodó ideológiát. Ennek bemutatására a későbbiekben kerül sor. Itt most csak utalunk arra, hogy az a világnézet a lap több munkatársa számára „keresztény világnézetet valló s a faj szociális érdekeit igazságosan és keményen védő” ideológia volt.²⁴⁵ A nemzetközi események hatására, de bizonyára a belpolitikában eluralkodott szokásoktól sem függetlenül sok munkatárs ugyanakkor kételkedő hangon nyilatkozott a demokráciáról és a választásokról.²⁴⁶ E kételkedésben a másfél évtizedes kisebbségi sors tapasztalatai jutottak kifejezésre, miszerint egy kisebbség a rá vonatkozó törvényhozásba *per se* nem szólhat bele, választások idején pedig a többség visszaéléseinek van kiszolgáltatva. A magyar kisebbség ezért csalódott a demokrácia romániai gyakorlatában. Ez okból található ezekben az írásokban a csodálatnak egy bizonyos formája a közép-európai új politikai rend iránt, amely a nem kielégítőnek bizonyult demokráciát egy autoritér és diktatorikus rendszerrel helyettesítette.

5.2. Kirekesztési szándékok és az első viták

A lap munkatársainak a zsidókhöz való viszonya egyrészt erdélyi magyar gyökerekre mutat, másrészt olyanokra, melyek a nyugat-európai katolicizmus antiszemita köréhez vezetnek. Minthogy a lap szerint a zsidók a magyar kisebbség társadalmi érdekeit veszélyeztették, hozzákezdett kiközösítésükhöz.

Az újság indulásakor (1932–1935-ig) érvelésében a hagyományos keresztény zsidóellenesség elemei uralkodtak, később a modern antiszemitizmus vonásai is helyet kaptak benne. A munkatársak nagyrésze meg volt győződve arról, hogy kizárólag az ő lapjuk hirdeti az *igazságot*, valamint a magyarok tényleges meggyőződését, s ezzel szemben a zsidó kiadványok becsapják őket. Zsidó újságoknak az ő antiszemitizmusát bíráló írásait a következő érveléssel verte vissza: „De hát mi fáj nekik? Miért? [...] Mert tudták, érezték, hogy többé félre nem vezethetik ezt a keresztény társadalmat [...] Az Erdélyi Lapok megjelenése pedig véget vet a tíz éves egyeduraságnak, a sajtódiktatúrának...”²⁴⁷ Erre az állásfoglalásra azt követően került sor, hogy az *Erdélyi Lapok*nak három újság is antiszemitizmust vetett a szemére (köztük egy cionista). Ezt a vádjukat a lap három írása váltotta ki. Az első a már bemutatott (1932-es) antiszemitizmus-vita kiváltója volt, amelynek során Gyárfás Elemér védte meg a lapot egy budapesti folyóirat ilyen jellegű vádjaival szemben.²⁴⁸ Ekkor Bangha Béla jezsuita atya írásáról volt szó, aki a lap első számában azt állította, hogy a zsidók a magyar kulturális intézményekben elért részarányuk által uralkodnak a keresztények fölött.²⁴⁹ A második cikk a középkori rituális gyilkosság vádját elevenítette föl.²⁵⁰ Előbb egy rövid közleményben az újság annak a véleményének adott hangot, hogy a magyarországi utolsó idevonatkozó per

244 Kapitalizmus, bolsevizmus, kereszténység. EL, 1933.III.3., 1-2.

245 Dr. Léber János: A szovjet-méreg terjedése. EL, 1933.XI.16., 1-2.

246 Századok királya. EL, 1933.X.30., 1-2.; Aki nincs velünk, az ellenünk. EL, 1933.XI.25., 1-2.

247 Sorozatos támadás az Erdélyi Lapok ellen... EL, 1932.IV.20., 4.

248 Gyárfás Elemér: Reakciós zászlóbontás Erdélyben. EL, 1932.III.18., 1-2.; MK 1932, 11. sz. 194-197.

249 S. J. Bangha Béla: Nem szegény-e? EL, 1932.I.3., 2.

250 A tiszaeszlári vérvád ismét törvényszék elé kerül. EL, 1932.IV.16., 7.

(1882) olyan – akkor szándékosan figyelembe nem vett – aktái kerül(het)nek napvilágra, melyeknek a per kimenetelére befolyásuk volt. Még tovább ment a lap abban a bevezetésben, amelyet az említett per bírójának egy évvel később közölt emlékezése elé helyezett. Ebben az ötven évvel korábbi per kimenetelét „a nemzetközi zsidó sajtó” nyomására vezette vissza; a most nyilvánosságra hozott visszaemlékezések azonban kendőzés nélkül kimondják az igazságot – írja.²⁵¹ Ez a vélemény az 1933-as húsvéti számban jelent meg. Ennek nyomán újra föllángolt az előző évi vita az OMP-nek a zsidókhoz való viszonyáról, valamint az utóbbiaknak a kisebbségi társadalomban elfoglalt helyéről.

A pártnak ugyanis nem vált dicsőségére, hogy majdnem három hétre és egy nagyváradi napilap (a *Nagyváradi Napló*) többszöri felszólítására volt szüksége ahhoz, hogy egy magasrangú vezetője az *Erdélyi Lapok* nézeteitől elhatárolja magát.²⁵² Erre végül is Soós István vállalkozott, a nagyváradi tagozat elnöke. Nyilatkozatában Soós arra hivatkozott, hogy a Párt a magyarokon belül nem ismer semmiféle vallási különbséget. Hivatalos lapja pedig csak egy van, a kolozsvári *Keleti Újság*.²⁵³ Ezzel az állásfoglalással Soós elnapolta ugyan a problémát 1936 őszéig – ekkor viszont már az egyértelmű *zsidókérdés* megnevezéssel került napirendre –, a zsidó–magyar viszonyban azonban olyan elidegenedés vert gyökeret, melyet egykönnyen nem lehetett eltávolítani. Ezt a vallási alapú eltávolodást még csak nem is a cionista beállítottságú *Új Kelet* cikkeiben, hanem a két oldal együttélését addig magától értetődőként kezelő *Nagyváradi Napló* írásaiban követhetjük nyomon. Szembeötlő bennük a zsidó vallású magyarok növekvő kételye az együttélés lehetőségében. Az együttélés mind valószínűbb kudarcának okát a keresztény magyar társadalom azon részeinek magatartására vezették vissza, amelyek nem akartak a Harmadik Birodalomból és Magyarországból kisugárzó ideológiai csábításoknak ellenállni.²⁵⁴ A vita során különösen az váltott ki nem kis értetlenséget, és nem csak a zsidó újságírók között, hogy egy ilyen antiszemita álláspontot képviselő írás éppen annak a Paál Árpádnak a lapjában láthatott napvilágot, akit a magyar nyilvánosság még mindig a politikai elit demokratikus és toleráns képviselőjének tartott. Széles körökben emlékeztek még arra, hogy ő volt az, aki az 1920-as évek elején síkra szállt a zsidók párttagságának elismerése mellett, és a kisebbség társadalmi életébe való integrálásáért is.²⁵⁵ Paál becsületének megmentésével régi munkatársa, Kacsó Sándor próbálkozott a *Brassói Lapokban*. Kacsó úgy vélte, Paál csak a nevéet adta a laphoz pénzügyi okokból, annak vezetése azonban valójában mások kezében van.²⁵⁶ Megfogalmazott, de végülis publikálatlan válaszcikkében azonban Paál maga tiltakozott minden olyan kísérlet ellen, hogy ő és a lap igazgatósága közé éket verjenek.²⁵⁷ De az ilyen különbségtévesztés lehetősége ellen szól magánfeljegyzései mellett az általa főszerkesztőként jóváhagyott cikkek jellege is – akár másoktól, akár tőle magától származtak.²⁵⁸

251 A tiszai bírósági bíró. Részlet Bary Józsefnek, a per vizsgálóbírójának emlékirataiból. EL, 1933.IV.16., 21-23.

252 Kunda Andor: Az igazság nevében. *Nagyváradi Napló* (a továbbiakban: NN) 1933.IV.23., 1-2.; Halmay Árpád: Azonosítja-e magát a Magyar Párt az Erdélyi Lapokkal? NN, 1933.IV.25., 3-4.; K. A.: Végre megszólalt az „Erdélyi Lapok”. NN, 1933.IV.27., 1.

253 Dr. Soós István megszólalt az Erdélyi Lapok ügyében. NN, 1933.V.10., 1.

254 Leitner Zoltán: A disszonáns visszhang. NN, 1933.IV.26., 1-2.; Kepes Miklós: Ghetto-pad és az erdélyi zsidóság. NN, 1933.XII.23., 1.

255 Paál szellemi metamorfózisáról Horváth: *Utak, tévutak, zsákutcák* i. m.

256 Megkérdezzük Paál Árpádot. BL, 1933.IV.21., 1.

257 Cikktervezete: Teljesen személyes kérdésben válasz a Brassói Lapoknak. PÁII IIRM MS 7651/266.

258 Mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert még a legújabb irodalom is igyekszik Paált a lap ideológiájától valamiképp elkülöníteni. Így Balogh Edgár és Nagy György szerint „az Erdélyi Lapok irányítása a harmincas évek második felében egyre inkább kicsúszik a keze alól, s a lap – különösen 1940 után – címét Magyar Lapokra

Mert a lap munkatársai – a fontos pártfunkciókat betöltő személyiségekkel (Gyárfás, Paál, Sulyok) az élen – egyre inkább a modern antiszemita klisék népszerűsítésére tértek át. Ezek lényege az ország meg a világ különböző, ellentmondó érdekeket követő csoportokból álló zsidóságának egyetlen és egységes, valamint veszélyesnek bemutatott *zsidóságra* való redukálása, melynek *zsidó lelkét és szellemiségét* tették felelőssé saját társadalmuk és általában a modern világ legkülönbözőbb problémáiért. Eközben természetesen figyelmen kívül hagyták, hogy Romániának mind zsidósága, mind magyarsága – magukat ez utóbbi szószólójának vélték – igencsak heterogén kisebbség volt (a zsidók esetében gondoljunk pl. csak a moldvai *stetlek* lakóira a bukaresti vagy éppen erdélyi polgárosult körökkel szemben). Mégis ugyanaz a Gyárfás, aki még egy évvel azelőtt is felháborodottan utasította el magától az antiszemitizmus vádját, egy előadásában katolikus hallgatóságának arról az éles harcról értekezett, melyet vallásuk véleménye szerint „a zsidó szellem, ennek befolyásos s káros kinövéséi”²⁵⁹ ellen folytat. Ez azért szükséges, mert „ez a szellem táplál minden egyházellenes, istenellenes mozgalmat, a szabadkőművességtől a kapitalizmuson át a bolsevizmusig”.²⁶⁰ Az itt egy vezető erdélyi magyar politikus által először megfogalmazott összeesküvés-elmélet közkedvelt előítéleteket kapcsolt össze. Mindenekelőtt a katolikus közösségnek olyan leegyszerűsített világképet kínált, amely által problémáira megfelelő bűnbakot találhatott. A harc állapotának tudata a vallási alapú összetartás erősítőjeként hat. Ez azt is jelentette, hogy a (nemzeti alapú diszkrimináció és gazdasági nehézségek által) meggyötört magyar katolikusoknak csak gyülekezniük kell *egy zászló* alatt, és az egyház máris megvédi őket. Az újság munkatársai ezután az egyszer kimondott fogalomkapcsolatot (*zsidók – szabadkőművesek – kapitalizmus – bolsevizmus*) a következőkben olyan gyakran alkalmazták, hogy egy bizonyos idő után már elég volt pusztán a sor egyik tagját egy megfelelő szövegösszefüggésbe behelyezni ahhoz, hogy az olvasóközönségben a kívánt asszociáció létrejöhessen.

A rituális gyilkosság vádjának fölmelegítése által okozott felháborodás hatására Gyárfás saját iménti harcelméletét úgy módosította, hogy megkülönböztetett „jó és tiszteletre méltó”, valamint „hitetlen és istentelen” zsidókat. Természetesen az utóbbiak a megteremtői mind a kapitalizmusnak, mind a bolsevizmusnak. Ez az állítás egy bizonyos embercsoport (nevezetesen a zsidók, és csak az ők) vallását gazdasági tevékenységével kötötte össze, mintha a kettő között egyértelmű összefüggés volna. Ez az újabb eszmefuttatás azonban ugyanazon a napon jelent meg, mint Soósnak a pártot az antiszemitizmustól elhatárolni próbáló fentebb említett magyarázkodása. Minthogy Gyárfás ráadásul a lapot ért vádakkal nem is foglalkozott, pozíciójának súlya révén gondolatai Soós igyekezetét hiteltelennítették.²⁶¹

---

változtatva, jobboldali, németbarát orientációjú sajtóorgánummá válik”. In: RMIL IV (2002), 356-357. Valószínűleg ebből kiindulva állította Szabó Zsolt 2006-ban, hogy Paál „életművének ezt az utolsó tüzenkésztendős szakaszát még nem sikerült megvizsgálni tüzesebben, de valószínűnek látszik, hogy külön lehet majd választani az ő munkásságát a lap „keresztény kurzust” kiszolgáló főirányától.” In: A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi Újság 1921-1925. Antológia. Válogatta, bevezetővel, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Szabó Zsolt. Kolozsvár, 2006, 379. Az ilyen állítások tarthatatlanságára és csúsztatásaira nézve (pl. a Balogh – Nagy féle „németbarát orientáció” kifejezés semmi mást nem takar, mint azt a nemzetiszocialista propagandát, antiszemitizmust és völkisch-ideológiát, amelyet Paál maga is támogatott) lásd: Horváth: *Utak, tévutak, zsákutcák* (2005).

259 Dr. Gyárfás Elemér szenátor előadása márc. 15-én a Katolikus Népszövetség világnézeti tanfolyamán. EL, 1933.III.21., 1.

260 Uo.

261 Gyárfás Elemér: Tiszta helyzetet akarunk! In: EL, 1933.V.10., 1-2.

Még súlyosabban estek a latba Soóssal szemben Paálnak ugyanazon év őszén megjelent állásfoglalásai. Ezeket Jakabffy Elemérnek, a párt egyik alelnökének az európai nemzeti kisebbségek 1933 szeptemberében Bernben tartott IX. kongresszusán tartott beszéde váltotta ki.²⁶² Jakabffy politikai felfogása nem változott a megelőző tíz-húsz év alatt, mégis az 1933-as év Európájában korábbi konzervatív nézetei szinte már liberálisnak hatottak az általános ideológiai spektrum eltolódása miatt. Beszédében élesen elutasította a kongresszuson megvitatott nemzetiszocialista ún. disszimilációs politikát.²⁶³ Egyetlen országnak vagy többségnek sem volt hajlandó olyan jogot elismerni, hogy a lakosság bármilyen csoportját kiközösíthesse. Jakabffy természetesen a romániai magyarságnak arra a tapasztalatára támaszkodott, hogy a román politika a zsidó vallású magyarokat a keresztyény vallásúaktól elkülöníteni igyekezett. Beszéde nagy érdeklődést keltett a magyar nyilvánosságban; sok újság közölte szövegét, vagy ismertette a tartalmát.²⁶⁴ Jóllehet a '20-as évek elején még egyetértettek a konzervatív pártvezetéssel szemben vagy a zsidók párttagsága kérdésében, ekkor Paál már nem osztotta Jakabffy nézeteit. Egyrészt továbbfejlesztette saját, a '20-as évek végéről származó gazdaságpolitikai elképzeléseit, másrészt összekapcsolta őket a székelyföldi autonómiáról 1931-ben kidolgozott tervével. Elgondolásainak lényege az volt, hogy a kisebbség a gazdasági válságból való kilábalás érdekében saját anyagi, pénzügyi és egyéb erőforrásait önmön tagjainak juttassa. A '20-as évek végén ez a kívánság a tisztán magyarok lakta területek vezető közigazgatási és politikai pozícióiba kinevezett románok ellen irányult. Bukarest ugyanis így próbálta megoldani a fölös számú, egyetemet végzett fiatal elhelyezését. Paál akkor is, most is elfogadhatatlannak tartotta ezeknek a munkalehetőségeknek idegenek általi kisajátítását. Most azonban a zsidókat kezdte idegeneknek tartani. Miután a kisebbségi kongresszuson a disszimiláció és az asszimiláció kérdéséről folyt vitáról hallott, felszólította a zsidókat, hogy „ne keveredjenek” többé más népekkel, hanem támogassák „a cionizmus természetes és helyes folyamatát saját népi alapjaikon és elkülönülésével”.²⁶⁵ De természetes, hogy ez után az első lépés után nem tudott megállni, és Jakabffyt fogalomzavarral vádolta. Kijelentette, hogy egy többségnek magától értetődő módon joga van magából egy olyan csoportot eltávolítani, amelyet nem érez magához tartozónak.²⁶⁶ Ezzel Paál egyértelműen a kizárás (Szekfü által *kismagyarnak* nevezett²⁶⁷) útjára lépett, de félreértések elkerülése végett azt is közölte olvasóközönségével, milyen előnyök érdekében választotta ezt: „A kisebbségi magyarságra nézve társadalmi elhelyezkedések függenek attól, hogy milyen elosztásban van meg benne a saját ősi népeleme és a befogadott népeleme. Igenis, ránézve is sorsdöntő kérdéssé válhatik, vagy már az is, hogy disszimilációkat vegyen igénybe.”²⁶⁸ Vagyis a régi probléma új megoldásához vélt eljutni.

262 Jakabffy: *Adatok* i. m. Teleki László Alapítvány könyvtára 1486/95.; Bamberger – Stemman: *Nationalitätenkongreß* 274-283.; Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 459-477., főleg 469-471. (visszafogottan a magyar delegációról); újabban uő.: *Ende der Gemeinsamkeit – Zur deutsch-jüdischen Kontroverse auf dem Europäischen Nationalitätenkongreß 1933. Leipziger Beiträge zur jüdischen Geschichte und Kultur*, 2004, 2. sz. 259-282.

263 Ehhez részletesebben l.: Bamberger – Stemmann: *Nationalitätenkongreß* i. m. 249-254.

264 Ligeti Ernő: Gikszter a kisebbségi kongresszuson. BL, 1933.IX.25., 11.; Jakabffy Elemér: A zsidókérdés és a kisebbségek. BL, 1933.IX.28., 1.; Jakabffy Elemér: A magyar kisebbség vezéreinek állásfoglalása. NN, 1933.IX.28., 1.; Jakabffy Elemér: Német-zsidó ellentétek. Nagyvárad (a továbbiakban: N), 1933.IX.26., 1.; Jakabffy Elemér: Német-zsidó ellentétek és a magyar kisebbség állásfoglalása a IX. nemzetiségi kongresszuson. KÚ, 1933.IX.26., 3.

265 Paál Árpád: Új szó a zsidókérdésre. EL, 1933.IX.23., 1-2.

266 Paál Árpád: A fogalomzavar ellen. EL, 1933.IX.28., 1-2.

267 Szekfü: *Három nemzedék* i. m. 474-486.

268 Uo. 2.

Emellett azonban, ha erről maga Paál explicite nem szól is, a fentebb vázolt bűnbak-kérdésre is – legalábbis elméleti – *megoldást* talált. Ekkori cikkeinek a fontosságát éppen ez, a zsidókérdés *megoldására* tett javaslata adja. Végülis az e cikkek megjelenése előtti írások kimerültek annak megállapításában, hogy a zsidók felelősek majd minden társadalmi rosszért. Paál javaslatával a katolikus napilap a probléma megszüntetésére olyan állítólagos recept birtokába jutott (a zsidók kirekesztése), amelynek elméleti megalapozása 1935 után még sok finomításon ment át.

6. A faszizmus és a nemzetiszocializmus fogadtatása

6.1. A mellőzéstől a figyelem ébredéséig (1930–1932)

Románia magyarságának a faszizmushoz és a nemzetiszocializmusához való viszonya az 1920-as évek vége óta a romániai status quohoz való viszonyához volt hasonlítható. Ez csak lassan tudatosult e kisebbségben. Mi több: a '20-as évek második felében az érdeklődés e világnézetek iránt inkább csökkent, párhuzamosan a faszizmus hatalomra jutásával, illetőleg az NSDAP-nak a polgári pártok közé való beilleszkedésével. Mindez két dologra utal: egyrészt arra, hogy a magyarság az állampolitikai kereteket (még) nem kérdőjelezte meg olyan radikálisan, hogy szükségesnek és problémamegoldónak értékelt volna egy kapcsolatot ilyen ideológiákkal, másrészt ezek súlya sem volt a nemzetközi politika színterén még olyan számottevő, hogy egy napi hírecskénél nagyobb érdeklődést érdemeltek volna.

De még a velük foglalkozó kisszámú híradás túlnyomó többsége is elutasító volt a '20-as és a '30-as évek fordulójának magyar sajtójában. Ez azzal magyarázható, hogy csak olyan újságok és újságírók foglalkoztak velük, akik, illetőleg amelyek kritikusan viszonyultak hozzájuk. A Magyar Párt hivatalos lapja (a *Keleti Újság*) 1929 elején a faszizmust két cikkében is pogány mozgalomnak nevezte, amely ugyan ért el eredményeket, de túl sokat vár el az olasz néptől.²⁶⁹ Ennek az értékelésnek a szerzője minden valószínűség szerint ugyanaz a zsidó származású liberális újságíró, Ligeti Ernő, aki majd két évvel később a nemzetiszocialisták 1930. szeptember 14-i választási győzelmének a hatása alatt megijósolta, hogy a jövő a *Hitler-párté*.²⁷⁰ Nagyobb érdeklődést az erdélyi magyar nyilvánosságban, miként magában Németországban is,²⁷¹ csupán az NSDAP 1930-as választási győzelme váltott ki. Igen beszédes az a módszer, ahogy a magyar publicisták Nyugat-Európa új politikai jelenségeit magyarázták. A *Brassói Lapok* például már 1930 előtt óvott egy diktatúrától Németországban, mert az Európát új háborúba sodorná.²⁷² E vezércikk névtelen szerzője azonban azt is megjegyezte, hogy az európai jobboldal megerősödésének oka a párizsi békék kiváltotta elégedetlenség. Ezután a lap egy ötrészes cikksorozatban világította meg olvasóközönsége számára a német választások „szociológiai hátterét”. Dienes László beható elemzésnek vetette alá a nemzetiszocialisták programját, és rámutatott arra, hogy az nem áll másból, mint misztikus propagandából, féktelen nacionalizmusból és antiszemitizmusból. Megítélése szerint az NSDAP sem nem nemzeti, sem nem szocialista és végképp nem munkásbarát, mert a hatalom megszerzése

269 Neo-faszizmus. KÚ, 1929.I.6., 6.; Az új egyházi állam. KÚ, 1929.I.14., 4.

270 L. E.: Das dritte Reich. KÚ, 1930.XII.22., 13.

271 Ian Kershaw: *Der Hitler-Mythos. Führerkult und Volksmeinung*. München, 2002. 47.

272 Kampóskeresztesek és kommunisták. BL, 1930.IX.18., 1.

érdekében, de külpolitikai okokból is mindig kész arra, hogy ilyen kérdésekben kompromisszumokat kössön.²⁷³ Dienes László alapította 1926-ban Kolozsváron a *Korunk* című baloldali folyóiratot. A fasiszta Vasgárdának egy 1928-as, ellene irányuló merénylete óta azonban Berlinben élt, s onnan a következő években rendszeresen tudósított a nemzetiszocialista mozgalomról. Ennek sikerét a német középosztálynak a gazdasági válság okozta megváltozott választói magatartására vezette vissza. Ez az a réteg, amelyik „mindenütt (nálunk is) a túlzó nacionalista forradalmaknak az emberanyagot adja”.²⁷⁴ A magyar sajtó képviselőinek 1932-es, jövőbe néző kommentárjai arról tanúskodnak, hogy semmiféle kiutat nem láttak a németországi parlamenti válságból. A jobb- és a baloldal összecsapásait viszont a polgári parlamentáris demokrácia agóniájaként élték meg. A nemzetiszocialisták esetleges hatalomátvétele és saját kisebbségük helyzete között azonban csak ritkán teremtettek összefüggést.

A poroszországi majdnem polgárháborús viszonyoknak az ország uniformizálásával való megoldását még a konzervatív pártlap is elutasította, noha beismerte, hogy maga sem lett volna képes semmilyen más megoldásra a kátyúba jutott helyzetből való kijutás érdekében. De attól is tartott, hogy diktatúrák utánzásra csábítanak, tartós fönnállásuk pedig azért sem kívánatos, mert „a reakciós Európában a kisebbségekre csak elnyomás várhat”.²⁷⁵ A Papen-kormány kudarcát pedig már 1932 novemberében olyan világosan látta, hogy Hitler hatalomátvételének küszöbön állását jósolta. A Hitler által képviselt 'demokrácia' azonban diktatórikus és kizáró jellegű, és azzal kezdődne, hogy „feloszlátna nemcsak a kommunista és a szocialista pártot, de nem hagyna életlehetőséget a liberális polgári pártoknak sem...”.²⁷⁶ A *Keleti Újság* állásfoglalásai világossá teszik, hogy a nemzetközi politika fejleményeit elsősorban kisebbségi szemszögből nézte, és egy diktatúra következményeit is az európai kisebbségek oldaláról mérlegelte. A nemzetiszocialisták igazi mivoltát is fölismerte, amikor megállapította, hogy ők maguk mellett egyetlen konkurens pártszerű képződményt sem tűnének meg.

Az 1930-as évek elején tehát a magyar kisebbségi nyilvánosság egyre nagyobb teret szentelt a nemzetiszocialistáknak. Ennek oka pusztán politikai érdeklődés volt. A német jobboldal egyre valószínűbb hatalomátvétele azonban mértékadó magyar körökben mind nagyobb aggodalmat váltott ki. Sokatmondó, hogy 1932-ben a nemzetiszocialisták uralmának gondolatát még a konzervatív pártlap is kételyekkel latolgatta. A magyar sajtó 1933-as ítéleteinek sokoldalúsága Hitler kinevezésének előestéjén még sehol sem volt. Hitler sokak számára csak egy „mázolósegéd”, pártja és uralomra kerülése viszont az előre látható diktatúra miatt mégis nyugtalanságot keltett.²⁷⁷

---

273 Dienes László: A német választások szociológiai háttere. A német nemzeti szocializmus. BL, 1930.IX.29., 7.; uo. 1930.X.1., 7.

274 Dienes László: A németközéposztály felmorzsolódása. Hol szerzi Hitler a szavazatait? BL, 1931.II.25., 5.; Dienes László: A német szociáldemokrácia mint a polgári társadalom védője. Mi hozta létre a fasisztust? BL, 1931.VI.29., 7.

275 Új európai diktatúra. KÚ, 1932.VII.22., 1.

276 Hitler ante portas. KÚ, 1932.XI.20., 1.

277 (h.): Hitler az élen. BL, 1932.I.15., 3.; (l.): Boulangerizmus és hitlerizmus. KÚ, 1932.II.25., 4.; Hindenburg megválasztása után. KÚ, 1932.IV.13., 1.

6.2. Az érdeklődés fokozatai (1933)

A magyar kisebbség első reakciói az 1933-as év folyamán a nemzetiszocialisták hatalomátvételére világosan mutatják, hogy az események tudomásul vétele és megítélése milyen sokféleképpen történt. Már maga a tény, hogy az összes jelentős napilap Hitler kinevezésére azonnal vezércikkkel válaszolt, jól mutatja, hogy a vezető újságírók még a távolból is tisztán látták az esemény jelentőségét és következményeit. Állásfoglalásaik legalább négy csoportba sorolhatók: egyértelmű elutasítás, egyhangú üdvözlés, az egyértelműség kerülése és indirekt véleménynyilvánítás. A következőkben bemutatásra kerülő nézetek azért jelentősek, mert – mint fentebb már kimutattuk – a magyar sajtónak erős személyi kapcsolatai voltak az OMP-vel, a vélemények sokfélesége tehát a párt heterogenitását tükrözi. Az alábbiakban kitérünk a zsidó vallású magyarok újságjainak idevonatkozó cikkeire is.

Az Erdély délkeleti csücskén megjelenő *Brassói Lapok* gondolatmenete jól érzékelteti, mennyire befolyásolhatják események megítélését saját politikai elvárásaink. Hitler kinevezése azért következett be – vélte a lap –, mert már a legfőbb ideje volt, „hogy Papen és Hugenberg, a nagyipar és a nagybirtok, a tömegeknek ezt a bálványát *ledöntse*. Ezért lett most kancellár és nem azért, mert hatalmas és ereje éppen most lenne a legerősebb. Sőt, *éppen most a leggyengébb.*”²⁷⁸ Az a hit, hogy Hitler végső soron csak a nagyipar és a nagybirtokosok bábfigurája, a korabeli baloldali körökben igen elterjedt volt, és segített abban, hogy alakját megszelidítse. A cikk szerzője a vázolt körülmények alapján arra is következtetett, hogy a „mázolósegéd” politikája néhány hónap alatt csődbe is jut. Hiszen saját ideológiáját már kinevezése pillanatában diszkreditálta azzal, hogy le kellett mondania több harcostársa (Goebbels, Strasser stb.) miniszteri székbe való juttatásáról. A lap következő számaiban figyelmét a nemzetiszocialisták által elkövetett jogsértésekre fordította, és egyebek mellett egy esetleges polgárháború veszélyétől óvott.²⁷⁹ De túl a német belpolitikai viszonyok értékelésén, a lap megpróbálta általánosítani is az eseményeket. Ennek során aggodalma a kisebbségeket érintő lehetséges intézkedések következményeire is kiterjedt egy hasonló rezsim esetleges romániai hatalomra kerülése esetén. Ez az újság a „hitlerizmust” egy olyan általános európai irányzat hatalomra került megtestesüléseként fogta föl, amely a politikai és társadalmi válságokat többé nem demokratikus úton, hanem erőszak alkalmazásával akarja megoldani: „Az a végzetes folyamat a veszélyes, amely kormányképesé minősítette az öklöt, a frázist és amelynek pedagógiája a handgranát, külpolitikai célkitűzése a reváns és belpolitikai eszköze a leszámolás.”²⁸⁰ Ezeknek a módszereknek a visszautasításakor a lap nem mulasztotta el megemlíteni, hogy állásfoglalását Hitler erdélyi „titkos csodálóihoz” is intézi. Ezért emelte ki olyan nyomatékkal a nemzetiszocialista mozgalom mindent megsemmisítő erejét: „Az emberek megszápították maguknak a halálfejet [...] Hitler végezni fog a marxizmussal, Hitler végezni fog a gyilkos válsággal, a franciákkal és a rossz békeszerződésekkel [...] És most Hitler itt van. Lehetne örülni. De lehet-e örülni? A gázolás természetéhez tartozik, hogy nincs megkülönböztetés. A lejtőn nem működnek a fékek és nincs válogatás [...] A vörösek után sorra kerülnek a zsidók és következnek a katolikusok is...”²⁸¹

278 Tehát: Hitler. BL, 1933.II.1., 1. Kiemelések az eredetiben.

279 A baloldali pártok hallgatnak. BL, 1933.II.1., 2.; Diktatúra és polgárháború... BL, 1933.II.3., 2.; Németország a polgárháború előtt... BL, 1933.II.4., 1.; Határtalan jobboldali terrorba kezdett a Hitler-kormány BL, 1933.II.5., 1.

280 Politikai spanyoljárvány. BL, 1933.II.27., 1.

281 Lehet örülni? BL, 1933.III.13., 1.

Az utolsó célzás egyértelműen a katolikus *Erdélyi Lapok*nak szólt; ennek okára még e fejezetben kitérünk. Az oldalvágás viszont azok ellen, akik Hitlertől a „vörös veszély” elhárítását várták, már magát a pártlapot találta, mert az is ilyen értelemben nyilatkozott. A jobboldali eszmerendszer torz kinövéséhez sorolta a lap a *zsidósásokat* is, többek között a szász *Kronstädter Zeitung*ban, de a katolikus magyar *Erdélyi Lapok*ban is.²⁸² A *Brassói Lapok* munkatársainak politikai tisztánlátását mutatják ismételt figyelmeztetések, hogy tudatában vannak a nemzetiszocialisták és a németek közti különbségnek, és az előbbiek brutalitását nem írják az egész német nép terhére.²⁸³ Mindezek a jellemző vonások és értékelési elvek már az év első hónapjaiban kikristályosodtak a lap szellemiségében, és uralkodóak maradtak a következő évek során is. A liberális és demokratikus politikai rendszert ismételtelen a kisebbségi jogok egyetlen garanciájának nevezte. Az évek során a lap profilja a kezdeti ('30-as évek eleji) hangsúlyosan baloldali irányultságtól (ezt a fenti állásfoglalások egyértelműen bizonyítják) egy szociális érzékenységgű liberalizmus felé fordult. A totalitárius rendszerek által felülről elrendelt intézkedésekkel az egyénnek azt a jogát szegezte szembe, hogy saját maga dönthesse az őt érintő kérdésekben. A Harmadik Birodalomra vonatkozó kritikája ugyanakkor messze fölülmúlta eltökéltségben a Szovjetuniót érintő bírálatokat.

A németországi eseményeknek a brassói lap általi ilyen egyértelmű, nyílt és harcossá elutasítása nem jellemezte a magyarság szellemi és politikai központjában, Kolozsvárott megjelenő magyar sajtót. Természetesen behatóbb elemzést kívánna annak megállapítása, hogy a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* kezdeti habozó magatartása valóban a magyar kisebbségnek a külföld egy olyan reakciójától való félelmével magyarázható, hogy a nemzetiszocializmussal szembeni pozitív állásfoglalás Magyarország revíziós törekvéseire is negatív kihatással volna.²⁸⁴ A konzervatív *Keleti Újság* első kommentárjai még semlegesek és kiváráók, de már március közepén csodálatát fejezte ki az ügyesség fölött, amellyel a nemzetiszocialisták félreállították a túlzott német *partikularizmusokat*, és hatalmukat az állami és szellemi élet minden területén kiterjesztették.²⁸⁵ „Bizonyos az is, hogy ha a nemzeti szocializmus túl mohón is akarja kiélni a hatalmat és itt-ott kilengések, igazságtalanságok kísérik az új rezsim megszilárdulását, a nemzeti szocialisták nyugodtan tehetik fel a kérdést: vajjon a kommunisták kesztyűs kézzel csinálták volna meg a forradalmukat?”²⁸⁶ – nyugtatta meg az írás az olvasók lelkiismeretét, miközben ugyanazokról az eseményekről beszélt, amelyeket a *Brassói Lapok* vele egyidőben „terrorként” és „polgárháborúszerű állapotokként” bélyegzett meg. Jóllehet az újság az új német kormány intézkedéseivel szemben néha kritikus hangokat is megütött, sőt már korán kételyét fejezte ki a kommunistáknak a Reichstag felgyújtásában való részessége ügyében, 1933 április-májusáig egészében véve védelmébe vette a nemzetiszocialisták eljárásait: „A nemzeti szocialistáknak igazuk van. Ha nem állnak az ügyek élére olyan forradalmi lendülettel, amilyent a nagy ügyek követelnek, akkor Németországot semmi sem fogja föltartóztatni az elbalsevizálódástól. Németországban tarthatatlanná vált a helyzet, parlamentarisztikus úton nem lehetett kormányozni...”²⁸⁷ Konzervatív magyar köröknek ilyen – a fentiek szerint Erdélyben is kimutatható – pozitív vélekedése a nemzetiszocialisták hatalomrajutásáról több okra vezethető vissza. Ezek közül maga a kommunistaellenesség is sokrétű motiváció

282 Zsidóság. BL, 1933.III.2., 5.; Megkérdezzük Paál Árpádot. BL, 1933.IV.21., 1.

283 Más Hitler és más a németiség. BL, 1933.IV.3., 1.; Kacsó Sándor: Csillapodjék le a láz. BL, 1933.IV.8., 1.

284 A kolozsvári német konzul magyarázatát idézi Glass: *Zerbrochene Nachbarschaft* i. m. 428.

285 Hitler kilátásai. KÚ, 1933.II.1., 1.; A német *nemzeti forradalom* mérlege. KÚ, 1933.III.15., 6.

286 A német *nemzeti forradalom* mérlege. Uo. 6.

287 Új élet a romokon? KÚ, 1933.III.2., 1.

volt. Összetevői között ott volt a hagyományos félelem a vagyonekborzástól és a társadalmi fölfordulástól, de az ellenszenv is a tanácsköztársaságban játszott szerepük miatt, aminek végül a béketárgyalások katasztrofális kimenetele lett az eredménye. A legfontosabb oka viszont a konzervatívok érdeklődésének a nemzetiszocialista uralom iránt annak tudata volt, hogy Németország „merészebben kacérkodik minden revans-mozgalommal, mint a háború utáni korszakban bármikor.”²⁸⁸ Ezekről a „kacérkodásokról” ugyan részletesebben nem ír a lap, mégis úgy tűnik, bennük találhatjuk meg kezdeti visszafogott reagálása és az utóbb idézetek közti eltérés okát. (Egy kis meggyőző munkát Paál Árpád részéről is föltételezhetünk, hiszen ő gyakori kolozsvári tartózkodásai alatt egykori munkahelyét időnként fölkereste.) A lap szerkesztőségének azonban nem sok idő kellett ahhoz, hogy fölismerje a nemzetiszocialista eszmék és a kisebbségi lét összeférhetetlenségét. Ez már 1933 márciusának második felétől kezdve lassú változást hozott a náciizmus megítélésébe; ehhez bizonyára a németországi tartós terrortól érkező hírek is hozzájárultak. Most már több írás is a kisebbségekre nézve „veszélyesnek” ismerte föl a *hitlerizmust*, mert az sem politikai ellenfelet, sem nemzeti vagy más kisebbséget nem tűr maga mellett. Az a megjegyzés viszont, hogy a nemzetiszocializmus Németország számára azért mégis jó lehet, az újság ambivalens magatartását mutatja.²⁸⁹ A *Keleti Újság* vezércikke ugyanakkor elítélte a zsidók elleni (április 1-jei) bojkottot és a májusi könyvégetéseket. Úgy tűnik, ekkor már fölismerte, hogy a nemzetiszocialisták tettei között nem tehet különbséget, egyeseket jóváhagyva, másokat pedig elítélve.²⁹⁰ Ezt a nem mindig egyértelmű magatartást a Harmadik Birodalomban történt eseményekkel szemben a következő évek folyamán végig megőrizte a *Keleti Újság*, de azt is lehet mondani, hogy csökkent az érdeklődése irántuk. Véleménynyilvánításai azonban azért jelentősek, mert hivatalos pártlap lévén, azok kis korrekcióval a párt fő irányvonalaként értelmezhetők.

A pártlap bizonytalankodó magatartásához hasonló jellemezte kolozsvári vetélytársának, a Bánffy Miklós gróf érdekeltségi köréhez tartozó *Ellenzék*nek az állásfoglalásait is, azzal a különbséggel, hogy ez utóbbi egyszer elfoglalt pozícióját 1939-ig lényeges változás nélkül megtartotta. E lap képviselte a német konzul által fölpanaszolt visszafogottságot. Az *Ellenzék* pusztán a hírügynökségek információit terjesztette értékelések és kommentárok nélkül. Ha Németország új urai intézkedéseire kivételesen személyes véleményt is fűzött, ügyelt arra, hogy egy bíráló jellegű állásfoglalásra gyorsan egy pozitív értelmű következzék. Miután például egy vezércikkben élesen elítélte a zsidóellenes bojkottot, két hét múlva megdicsérte a Birodalom „egészséges alapelveken” nyugvó művészetpolitikáját.²⁹¹

A *Brassói Lapok* feltétlen és egyértelmű állásfoglalásához hasonlót találunk e kérdésben a határmenti Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Lapok*ban, csak ellenkező előjellel. Ez volt a magyar kisebbségnek az egyetlen lapja, melyben a nemzetiszocialista hatalomátvétel és uralom kizárólag pozitív megítélést kapott. 1933. február 1-i vezércikkében Paál két indokkal támasztotta alá, miért üdvözlendő a hatalomátvétel: egyrészt az eseményt a *demokráciához való visszatérésnek* nevezte, mert általa „az aránylag legnagyobb és legtömegesebb belpolitikai nép-erő”²⁹² jutott hatalomra, másrészt a remény miatt, hogy ez az erő „szembenállást fog [...]

288 Játék a tűzzel. KÚ, 1933.II.23., 1.

289 Politikai dívatok. KÚ, 1933.III.16., 1.

290 Bolond világ. KÚ, 1933. III. 29., 1.; Hegedüs Nándor: Válasz egy levélre. KÚ, 1933.IV.28., 1.; Utunk a régi. KÚ, 1933.V.7., 1.; Jakab György: Elhamvadt tüzek margójára. KÚ, 1933.V.17., 5.

291 A német válság kisebbségi szempontból. Ell., 1933.IV.2., 2.; A nemzeti szocialista Németország művészetpolitikája. Ell., 1933.IV.19., 2.

292 Paál Árpád: Hitler a hatalomban. Világjelentősége van a német belpolitikai fordulatnak. EL, 1933.II.1., 1.

kifejteni a békeszerződéseknek egyoldalú hatalmi rendszere ellen”. Cikkében Paál utalt az NSDAP katolicizmusellenességére, ami a katolikus *Erdélyi Lapok* számára természetesen fontos problémát jelentett. Szerinte „bár a katolikus világnézet több elvi szempontból ellenfélként tekinti Hitleréket, [a német katolikusok pártja – H. Sz. F.] mégis legalább passzív tűréssel segíteni fogja az ő kormányzásukat”.²⁹³ Hitler pártja ugyanis bolsevizmusellenes és végülis a kormányzati formában ellenőrizhető. Sulyok István, a lap kolozsvári szerkesztője nem sokkal ez után arról a „lelki és jogi szolgaságról” elmélkedett, „amelybe az új európai rend gyógyíthatatlan tökéletlenségei a kisebbséggé deklasszált népeket taszították”.²⁹⁴ Hogy Sulyok honnan várta e halálraítélt (hiszen *gyógyíthatatlan*) rendszer *tökéletlenségeinek* eltávolítását, azt olvasóival indirekt módon közölte: „elmélkedésünk teljesen független attól, hogy a nemzeti szocializmus kérdése adja most az aktualitást hozzá”²⁹⁵ – állította. Lehet, hogy a cenzort meg tudta így tévesztetni, olvasói azonban világosan megértették, hogy a címben írt „államtalan nemzet” kifejezés saját kisebbségi létükre vonatkozik. Cikkének üzenete tehát az volt, hogy a nemzetiszocializmustól lehet kiutat várni a kisebbségi helyzetből. Meggondolandó itt a nemzetiszocialista disszimilációs elmélet szerepe is. Hitler 1933. május 17-i beszédét, melyben elutasította az asszimilációt és a különböző nemzetiségi csoportok elválasztása mellett foglalt állást, Európaszerte egyetértő visszhang fogadta.²⁹⁶ Paál is megerősítve érezte magát általa a legkésőbb 1928-29-től képviselt nézeteiben a magyarok és a románok helyi adminisztratív és ideológiai szétválasztásáról. Sőt, ezt az elképzelést Jakabffyval folytatott 1933-as őszi vitájában a zsidókra is alkalmazni kezdte, hiszen a disszimilációból valószínűleg adódó gazdasági következmények olyan fontosak voltak számára, hogy például „a nemzetiszocialista ideológia fajpolitikai dimenzióiról”²⁹⁷ nem is akart tárgyalni. Ez neki azért sem volt tárgyalási téma, mert a *zsidókérdést* ekkor már – mint fentebb láttuk – maga is *fajkérdésnek* tekintette.

A Paál-hagyatékban fennmaradt írások ugyanakkor azt is valószínűsítik, hogy nemcsak Paál környezete, de a Magyar Párt vezetősége számára is világosak voltak a nemzetiszocialista külpolitika vélt következményei saját kisebbségi helyzetükre. 1933 őszén Paál elhatározta, hogy nem támogatja lapjában a párt listáján képviselőjelöltként szereplő Hegedüs Nándort. Egy, a párt elnökéhez ez ügyben intézett levelében megindokolja álláspontját. Anélkül, hogy utalna a saját lapja és a Hegedüsé (*Nagyvárad*) közti rivális helyzetre, akadályként az utóbbi ’zsidóságát’ említi, és kijelenti, hogy „az Erdélyi Lapok főszerkesztői pozíciójában nekem kötelességeim vannak, hogy a lap keresztény magyar irányát következetesen fönntartsam. Ezzel a keresztény magyar iránnyal ellenkezik, hogy mi egy nemkeresztény ember képviselőisége mellett szószólók és kortések tudjunk lenni.”²⁹⁸ E sorokban a két világháború közti erdélyi magyar antiszemitizmus katolikus gyökereire is fény derül. Végülis a katolikus Paál azt

293 Uo. I. még: Paál Árpád: Kapitalizmus, bolsevizmus, kereszténység. EL, 1933.III.3., 1-2.

294 (S.): Államtalan nemzet. EL, 1933.IV.28., 1-2. A rövidítés Sulyok Istvánt rejti. Fejtegetései olyan szövegekörnyezetben jelentek meg, amelyben a lap a német külpolitikai törekvéseket ilyen címekkel ismertette: A német kancellár hadat üzent a békeszerződéseknek. EL, 1933.II.14., 3.

295 Államtalan nemzet. EL, 1933.IV.28., 1-2.

296 Bamberger – Stemmann: *Nationalitätenkongreß* i. m. 249.

297 Uo. 250. (a disszimilációs-elmélet következményeinek összefüggésében)

298 PÁII IIRM MS 7651/423, a levél keltezésének dátuma: 1933.XI.19. Arra, hogy Bethlen György megkapta a levelet, egy másik levélből következtethetünk, amelyet Gyárfás írt Bethlennek. Ebben Gyárfás közli a pártelnökkel, hogy ő is (!) megkapta Paál 1933. november 19-i levelét. Ezek szerint mind Gyárfás, mind Bethlen számára ismertek voltak Paál fejtegetései és a „zsidókérdés” szellemi-politikai összefüggései, I. BGYII, Gyárfás levele Bethlenhez, 1933.XI.24.

feltételezte Hegedüsről, hogy lapjával a keresztényekével ellentétes zsidó érdekeket képvisel. Paál ezután következő gondolatai azért elsőrendű fontosságúak, mert magánjellegű bizonyítékai a reménynek, melyet a magyar kisebbség egy része a nemzetiszocializmusba vetett: „Éppen a legújabb idők fejleményei világossá teheték előttünk, hogy a magyarság érdekével a zsidóság érdeke nem egyezhetik. Homlokegyenest ellenkező kell, hogy legyen a viszonyunk a németek irányában. A zsidóknak legfőbb érdeke a németek leveretése; nekünk az, hogy a németek mostani erőfeszítései és szabadságküzdelmői sikerrel járjanak. Mi is csak a németek sikere nyomán remélhetünk olyan európai helyzetváltozást, mely a magyarság szétszaggatott állapotát is orvosolja, vagy enyhíti.”²⁹⁹

Úgy tűnik, hogy Bethlen György pártelnök nem fogadta el Paál érvelését, mert egyetlen – a nyilvánosság előtti – kijelentés sem ismert részéről, amely a nácizmus egészét vagy egyes elemeit, illetőleg Paál fenti gondolatmenetét jóváhagyta volna. Paál máskülönben levelének másolatát a gyulafehérvári és a nagyváradi katolikus püspökségnek is el akarta küldeni. Lapja így is cikkek hosszú sora által egy nácipárti magatartás versenytárs nélküli magyar képviselőjévé nőtte ki magát. Nem zavarta különösebben, hogy véleménye miatt a magyar sajtóéletben meglehetősen elszigetelődött, mert ő is meg volt győződve arról, „hogy az erdélyi magyar keresztény közvélemény – az ügyvédek, orvosok, tanárok, tanítók, magánhivatalnokok, birtokosok és gazdálkodók, papok, kereskedők, iparosok, mérnökök, szóval a közvéleményt formáló intellektuális réteg egészen túlnyomóan nagy többsége – a legnagyobb érdeklődéssel és tagadhatatlan rokonszenvvel kísérte a német nemzeti törekvések feltörésének és győzelmének ügyét.”³⁰⁰ Az emberek igazi véleménye azonban nem tükröződik az újságokban – írja Sulyok, az előző idézet szerzője –, mert a magyar sajtó nagyrésze zsidó kézen van és ezért „életünk vagy halálunk nagy kérdésének lényegéig”³⁰¹ nem is jut el. Ebből a cikkből világosan kiderül, hogy a nemzetiszocialisták politikai céljainak a „német nemzeti törekvésekkel” való azonosítása volt az a módszer, amelyik a magyar kisebbség jobboldali és konzervatív tagjainak lehetővé tette a Harmadik Birodalom új urainak üdvözlését, tudniillik vezető politikusaik az egyenjogúságért az országon belül folytatott saját harcukat is az erdélyi magyarság „nemzeti jogai érvényesítésének” nevezték. Ezen a ponton jól megvilágítható a különbség a magyar kisebbség inkább liberális képviselői, valamint konzervatív szárnya között. A demokratikus beállítottságúak (Krenner, Ligeti) a magyaroknak (a kisebbségi szerződésben, meg a gyulafehérvári határozatokban) megígért jogok megvalósulását csak egy működő demokrácia keretei között tudták elképzelni. A jobboldali konzervatívoknak (Gyárfás, Paál, Sulyok) ezzel szemben az országban megélt másfél évtizedes tapasztalat után egyre kevesebb bizalmuk volt a demokráciában, mert az számukra olyan rendszernek mutatkozott, amelyben a politikai vagy etnikai többség a kisebbség felett messzeható jogokat birtokol. Ez a tapasztalat magyarázza azt is, hogy ez az újság elutasította azoknak az országoknak a politikai rendszerét (az Angliáét és a Franciaországét), amelyeket kisebbségi helyzete okának tartott, s amellelt foglalt állást, amelytől helyzete változását remélte. A katolikus lap a Harmadik Birodalom melletti pártállását 1933-ban azzal is kimutatta, hogy átvette egy osztrák katolikus újságnak a Führer-elvről szóló írását, s ezt a magyaroknak utánzásra érdemesként mutatta be. A nemzetiszocialisták bojkottját a zsidók ellen az *Erdélyi Lapok* a zsidók németellenes hecceire adott válaszként

---

299 Uo.

300 „S.”: Olvasók és szavazók. EL 1933.III.11., 1-2.

301 Uo.

értelmezte, tagadta az antiszemita terrort és üdvözölte a zsidókkal szembeni disszimilációs politikát.³⁰²

A magyar kisebbség egy jobboldali konzervatív csoportja által létrehozott kapcsolat saját külpolitikai reményei és a nemzetiszocialista hataloméi között akkor lesz teljesen érthető, ha ezt a föltételezett viszonyt a korabeli Európa politikai összefüggéseibe helyezzük. Ehhez a képhez tartozik, hogy 1932–33-ban maga Anglia is rövid ideig az új, alig egy évtizedes status quo megváltoztatásának a gondolatával játszott a béke megőrzése érdekében, a csehszlovákiai magyarság egy része pedig már 1933-ban irredenta tüntetéseket rendezett.³⁰³ A korabeli Európában tehát a határok megváltoztathatóságának a gondolata semmilyen kirívó jelleget nem mutatott. A romániai magyarok részéről ennek ellenére egyetlen olyan gyűlés sem ismeretes, melyen ilyen célokat nyilvánosan javasoltak vagy támogattak volna. Sőt, egy egyébként ismeretlen szerző úgy vélte 1933 októberében, hogy a magyarok nem engedhetik meg maguknak, hogy olyan ideológiai tüntetést tartsanak, mint a szászok pár nappal korábban Szebenben. Ott pár ezren nemzetiszocialista programot fogadtak el.³⁰⁴ Ugyanakkor már itt kell utalnunk arra, hogy a Harmadik Birodalomról némely magyar körökben kialakított pozitív kép nem jelentette (mindig) a nemzetiszocialista ideológiával való egyetértést. A pozitív megítélést a birodalomtól remélt külpolitikai fejleményekre kell sok esetben visszavezetni, nem pedig szükségszerűen a birodalom világnézetének elfogadására.

Az *Erdélyi Fiatalok* reagálása a tárgyalt eseményre pusztán Hitler *Mein Kampf*ja részleteinek kommentár nélküli bemutatásából állt.³⁰⁵ Láttuk, hogy önként vállalt ideológiamentessége miatt egyre többen váltak ki a mozgalomból. Egyikük, Demeter János³⁰⁶ 1933-ban egy brosúrában bemutatta a magyar kisebbségnek a román szélsőjobboldali csoportok programját.³⁰⁷ „A fasizmus Németországban is néhány jelentéktelen lapocskával, néhány hangos sörházi szónokkal indult”³⁰⁸ – indokolta meg Demeter írásában, miért szükséges a romániai fasizmussal foglalkozni. Demeter azon kevesek közé tartozott, akik a fasizmus és a nemzetiszocializmus jelensége közé egyenlőségelet tettek. A magyar sajtó általában különbséget tett e két ideológia között. Demeter arra is rámutatott, hogy a román fasiszta csoportok nemcsak antiszemiták voltak, hanem gyűlöletüket más kisebbségekre is kiterjesztették (pl. magyarokra, bolgárookra, ukránokra). Nemcsak uszítottak a kisebbségek ellen, hanem egész nyíltan hirdették az erőszakot, sőt föl is szólítottak gyakorlására.³⁰⁹ Védekezni kell az első pillanattól kezdve,

302 A mai fiatalság alkalmas és hivatott-e a vezetésre? EL, 1933.III.30., 9.; A bojkottnak két vége van; és: Uszító hadjárat Németország ellen. EL, 1933.III.29., 1. és 5.; A németországi ellenbojkott április elsején megindul. EL, 1933.IV.1., 5.; Paál Árpád: Új szó a zsidókérdésről. EL, 1933.IX.23., 1-2.; Paál Árpád: A fogalomzavar ellen. EL, 1933.IX.28., 1-2.; Paál Árpád: A genfi nagy vita. EL, 1933.X.8., 1.; Francia szabadkőművesség és német 'zsidóüldözés'. EL, 1933.XI.4., 6.

303 Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés*. Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 190.

304 Czinczár Miklós: Megrendezhetné-e a magyar kisebbség... Ell., 1933.X.8., 6.; a szászok gyűléséről („Sachsentag”) I. Gündisch: *Sachsen* i. m. 190-196.

305 Dr. Parádi Kálmán: Ahogy Hitler a nemzeti szocializmust látja. EF, 1933, 3. sz. 82-84.

306 L. önéletrajzát: *Századunk sodrában*. Bukarest, 1975.; ezenkívül Cseke – László (szerk.): *Erdélyi Fiatalok*, i. m. 14.

307 Demeter János: *A 'Harmadik Birodalom' Romániában. Mit hoz a román szélső-jobboldal a kisebbségeknek?* Cluj, 1933. 39.

308 Uo. 3.

309 Uo. 13-21., 26-28., 30-32., 36.; Demeter véleményével rokon gondolatokat mutatnak Jordáky Lajosnak, egy fiatal szociáldemokratának az 1933-as naplőbejegyzései is, I. 1933.II.10., IV.12. és V.5. (Jordáky Lajos II. agyatóka, a továbbiakban: JLI). Szintén a korabeli erdélyi magyar szociáldemokrata álláspont megvilágítása miatt érdemes: Lakatos István: *Emlékeim. I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, 2006. 232-233., 249-251., 260.

amíg az lehetséges – sürgetett Demeter –, mert egy szép napon összafoghatnak a román fasiszták, s a kisebbségeknek tudniuk kell, mire számíthatnak győzelmük esetén.

Az eddig bemutatott sajtótermékek mellett inkább visszafogottságával tűnik ki a magyarajkú zsidó sajtó reagálása a nemzetiszocialista hatalomátvételre. Ennek az is oka lehetett, hogy már évek óta foglalkozott a különböző izmusokkal (fasizmus, nemzetiszocializmus, antiszemitizmus) és tudatában volt veszélyességüknek. Az 1933. januári eseményekkel foglalkozó vezércikkek úgy vélték, hogy Hitler már túljutott hatalmának csúcspontján, sőt, terveinek egy részét elődei már megvalósították, s kormánya egyébként is többségileg nem náciból áll (*Nagyváradai Napló*).³¹⁰ A másik nagyváradai, zsidónak tekintett újságban (*Nagyvárad*) Hegedüs Nándor a náci terrorral szembeni iszonyatának és félelmének adott hangot, de meg volt győződve arról, hogy egy háború esetén Németország az I. világháború győztes hatalmainak könnyű prédája lesz.³¹¹ A *Nagyváradai Napló*ban Szilágyi András ismertette dícsérőleg Demeter előbb tárgyalt röpiratát.³¹² Őva intette az *Erdélyi Lapokat*, hogy hagyjon föl a fasizmus további népszerűsítésével, mert egy győzelem esetén az semmilyen különbséget sem fog tenni zsidók és magyarok között.

Összefoglalás

A magyar kisebbséget már a megelőző évtizedben bizonyos mértékig jellemző világnézeti sokféleség a '30-as évek elején még jobban kifejlődött. Új szervezetek keletkeztek, melyek pártokká való átalakulásáról az egység megőrzését szem előtt tartó politikusok felelősségük tudatában lemondtak. E tömörülések azonban (a '20-as évekhez viszonyítva) új politikai kínálatot és stratégiát képviseltek, vagyis egy-egy új *utat* a kisebbség számára. Elképzeléseik vagy a kisebbség egészére vonatkoztak, vagy egy részére (például évjáratára), vagy a többségi nemzetre. Az egyetemi ifjúság mozgalma (az Erdélyi Fiatalok csoport) kezdetben számottevő sikereket ért el, Makkai püspök önvizsgálatra buzdító fölhívása viszont kudarcot vallott, mert a politikai vezetésben semmi hajlandóság sem volt az önbírálatra, netán a társadalompolitikai munkára a kisebbség szociális és gazdasági problémáinak javítása érdekében. Az OMP igyekezett ugyan a parlamentben építő módon elvégezni a szakmai föladatokat, olyan messzeható stratégiákat azonban, mint a Krenner által kidolgozott hídfunkció a két nemzet között, kategorikusan elutasított. A kisebbség helyzetének és a magyar–román viszonynak a javítása érdekében ugyanis a pártnak kellett volna megtennie az első lépést. Csakhogy ő saját célja, az autonómia érdekében sem harcolt elég következetesen – nem utolsósorban Budapest tanácsára –, azt a gyanút ébresztve, hogy nem is gondolja komolyan. Holott éppen ezáltal jelezhetne volna világosan az integrációban való érdekelttségét (amennyiben az meglelt volna). Maguk az említett mozgalmak viszont – az ifjúságé, a Makkaié és a Krenneré – arra mutatnak, hogy a kisebbség egy-egy csoportja a helyes stratégiát egy építő, eredményes és a többségi nemzet felé közeledést mutató politikában és társadalmi munkában ismerte föl.

Az OMP vezetésében azonban nem volt fogékonyság ekkor egy ilyen stratégia iránt, sőt, a jobboldali és konzervatív beállítottságú *Erdélyi Lapok* életre hívása mintegy (a katolikus egyház segítségével létrejött) álcázott válaszként értelmezhető a fenti három próbálkozásra. A

310 Hitler a kapukon túl. NN, 1933.II.1., 1.

311 Mibe rohan be Németország? N, 1933.II.3., 1.

312 Szilágyi András: A fasiszta veszély. Szélfegyverek Demeter János szenzációs röpiratához. NN, 1933.XI.19., 5.

lap alapításához szükséges tőke háromnegyed év alatt történt összegyűjtése nem képzelhető el a konzervatív rétegek hathatós anyagi segítségével. Ez az újság biztosította a párt számára a kisebbség jobbszélének a támogatását, más szóval: elhárította leszakadásának veszélyét. Ugyanezt a balszéllel nem sikerült elérnie, de ez még előnyére is vált, mert az országban uralkodó nacionalista légkörben így elkerülhette – nem úgy, mint 1924-ben³¹³ – a kommunis-
tabaráság vádját.

A magyar kisebbség különböző csoportjainak a nemzetiszocializmushoz való viszonyát ideológiájuk határozta meg. Állásfoglalásuk skálája az osztályharcos megalapozottságú elutasítástól a demokratikus és humanista elvek motiválta elforduláson át a (részben tétovázva, részben egyértelműen kimondott) pozitív fogadtatásig terjedt. Egyes körök úgy vélték, hogy a náci ideológia bizonyos részei (vezérelv, elkülönítési politika) alkalmasak lehetnek a magyarság összetartásának és gazdasági helyzetének a javítására. A zsidók kizárása aztán a *Harmadik Birodalom* jóindulatának megnyeréséhez járult volna hozzá, ennek kedvező magyarságképe viszont ahhoz, hogy a nemzetközi politikában a háború utáni rend megváltoztatása szóba kerülhessen (vélte Paál is idézett levelében). Mindezt persze nemcsak egy túlzott szolgálatkészség magyarázza, hanem azok a kézzelfogható anyagi előnyök (munkahelyek) is, amelyeket a zsidóknak a magyar kisebbségből való kirekesztése ígért. Ennek indoklásakor az is szerepet kapott, hogy a zsidókat mindinkább a „bomlasztó” bolsevik és szabadkőműves eszmék hordozóinak kezdték tartani. Jóllehet a szélsőjobbaldalnak ezeket a politikai stratégiáit csak a magyarok egy kis csoportja helyeselte, a magyar zsidók egy része 1933-tól kezdve úgy érezte, hogy maga a magyar kisebbség hagyta cserben, támadt rá és szolgáltatta ki a román, majd a náci antiszemitizmusnak. Az ideológiai rétegződés a magyar kisebbség jellemző tulajdonsága maradt a második világháborút megelőző utolsó román törvénykezési időszak (1934–1937) alatt is.

---

313 Míkó: *Huszonkét év* i. m. 55.

